

BEZBEDNOST U OBRAZOVNO-VASPITNIM
USTANOVAMA I VIDEO-NADZOR

Milan Lipovac • Svetlana Stanarević • Želimir Kešetović

BEZBEDNOST
U OBRAZOVNO-VASPITNIM
USTANOVAMA I VIDEO-NADZOR

Izdavač:
Univerzitet u Beogradu
Fakultet bezbednosti
Gospodara Vučića 50, 11000 Beograd

Za izdavača:
prof. dr Ivica Radović

Urednici:
doc. dr Milan Lipovac
doc. dr Svetlana Stanarević
prof. dr Želimir Kešetović

Recenzenti:
prof. dr Nedžad Korajlić
prof. dr Marina MItrevska
prof. dr Irena Cajner Mraović

Jezička obrada teksta:
Ljiljana Cvijović

Tehničko uređenje i prelom:
Birograf COMP
Zemun

Štampa:
Birograf COMP
Zemun

Tiraž:
300 primeraka

ISBN: 978-86-80144-23-8

Zbornik je rezultat istraživanja na projektu Bezbednost i zaštita funkcionisanja i organizovanja vaspitno-obrazovnog sistema u Republici Srbiji (osnovna načela, principi, protokoli, procedure i sredstva) (br. 47017), čiji je nosilac Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu i koji je finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Vlade Republike Srbije (2011–2018).

BEZBEDNOST

U OBRAZOVNO-VASPITNIM

USTANOVAMA I VIDEO-NADZOR

Urednici:

Milan Lipovac

Svetlana Stanarević

Želimir Kešetović

Beograd, 2018.

Autori

- DR ŽELIMIR KEŠETOVIĆ**, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- DR BOŽIDAR BANOVIĆ**, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- DR SLAĐANA ĐURIĆ**, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- DR BORIS KORDIĆ**, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- DR ANA KOVAČEVIĆ**, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- DR MLADEN MILOŠEVIĆ**, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- DR NENAD PUTNIK**, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- DR BRANIŠLAVA POPOVIĆ ĆITIĆ**, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd
- DR SVETLANA STANAREVIĆ**, docent, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- DR LJUBINKA KATIĆ**, docent, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- DR MILAN LIPOVAC**, docent, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- DR ALEKSANDRA ILIĆ**, docent, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- DR DANIJELA SPASIĆ**, docent, Kriminalističko-poličksa akademija, Beograd
- DR DALIBOR KEKIĆ**, docent, Kriminalističko-poličksa akademija, Beograd
- IVAN R. DIMITRIJEVIĆ**, MA, asistent, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- ANA PARAUŠIĆ**, MA, istraživač pripravnik, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- ADRRIJANA GRMUŠA**, MA, istraživač pripravnik, Institut za političke studije, Beograd
- ZORAN KUČEKOVIĆ**, MA student doktorskih studija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- NEVENA ŠEKARIĆ**, MA, student doktorskih studija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
- JASMINA BAJRAMOVIĆ**, MA
- LEPA BABIĆ**, vanredni profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta Singidunum

SADRŽAJ

<u>PREDGOVOR</u>	9
<u>LEKCIJE O POVERENJU: OD PANOPTIKONA DO KAMERE</u>	13
<u>VIDEO-NADZOR KAO MERA SITUACIONE PREVCIJE U OBRAZOVNO-VASPITNIM USTANOVAMA</u>	29
<u>PRIMENA VIDEO-NADZORA U UNAPREĐENJU BEZBEDNOSTI ŠKOLA, OPŠTI PRINCIPI I ISKUSTVA</u>	43
<u>DELOTVORNOST VIDEO-NADZORA U PREVCIJI I SUZBIJANJU VRŠNJAČKOG NASILJA U ŠKOLAMA</u>	61
<u>KORIŠĆENJE MATERIJALA DOBIJENIH UPOTREBOM VIDEO-NADZORA – KRIVIČNOPRAVNI I PROCESNI ASPEKTI</u>	79
<u>UČEŠĆE POLICIJE U VIDEO-NADZORU U ŠKOLAMA NA PODRUČJU POLICIJSKE UPRAVE ZA GRAD BEOGRAD – TRADICIJA, STANJE I PERSPEKTIVE RAZVOJA</u>	97
<u>MONITORING SAJBER NASILJA</u>	111
<u>MONITORING DRUŠTVENIH MREŽA KAO OBLIK NADZORA U OBRAZOVNO-VASPITNIM USTANOVAMA</u>	127
<u>RAZLIČITI ASPEKTI UVODENJA I PRIMENE VIDEO-NADZORA U SREDNJIM ŠKOLAMA U BEOGRADU</u>	145
<u>OPAŽANJA UČENIKA O VIDEO NADZORU U ŠKOLAMA</u>	165

PREDGOVOR

Aktivnosti nosilaca obrazovno-vaspitnog procesa, pored primarnih ciljeva vezanih za obrazovanje i vaspitanje dece i mlađih, u velikoj meri vezani su i za stvaranje bezbednih i optimalnih uslova koji će podsticati pravilan razvoj, obrazovanje i vaspitanje dece i mlađih, odnosno učenika. Ove aktivnosti podrazumevaju čitav niz mera od kojih se samo jedan deo može odnositi na situacionu prevenciju, odnosno redukovanje uslova koji u školskoj sredini pogoduju ili čak podstiču pojavu različitih neželjenih događaja.

Nastojanje svih zainteresovanih strana da u obrazovno-vaspitnim ustanovama obezbede optimalne uslove za bezbedno i podsticajno odrastanje i razvoj dece i učenika obuhvata niz mera i aktivnosti. Jedan deo aktivnosti koje škole mogu preduzeti u cilju redukovanja mogućnosti pojave neželjenih događaja odnosi se na mere kojima se vrši situaciona prevencija. Naravno, škola ne može da predupredi svaki oblik nasilja, odnosno svaki neželjeni događaj, ali ona ipak ima obavezu da učini sve kako bi se smanjili izgledi za nasilje ili krivična dela, odnosno da bi se predupredila mogućnost da do tako nečega uopšte i dođe ili da pak, ukoliko do tako nečega dođe, stvari mehanizme da se umanje posledice i/ili lakše otkriju učinoci takvih dela i primereno kazne.

U cilju predstavljanja relevantnih naučnih saznanja, odnosno teorijskih uvida i konkretnih istraživačkih nalaza vezano za primenu video-nadzora u školskoj sredini, sačinjen je zbornik pod naslovom *Bezbednost u obrazovno-vaspitnim ustanovama i video-nadzor*. Ovaj zbornik predstavlja rezultat istraživačkih napora preduzetih u okviru projekta pod naslovom *Bezbednost i zaštita funkcionisanja i organizovanja vaspitno-obrazovnog sistema u Republici Srbiji* (osnovna načela, principi, protokoli, procedure i sredstva) (br. 47017), čiji je nosilac Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu i koji je finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Vlade Republike Srbije.

Tematski zbornik obuhvata devet radova koji predstavljaju sintezu dosadašnjih istraživačkih napora projektnog tima, a koje je moguće sistematizovati u tri veće tematske celine, gde bi prvu celinu činila četiri priloga u kojima je dat opšti teorijski uvid vezano za primenu video-nadzora u školskoj sredini, kao i načelne karakteristike i delotvornost video-nadzora u podizanju nivoa bezbednosti u školama.

U uvodnom radu, autorke Ljubinke Katić, fenomen video-nadzora u školskoj sredini predstavljen je oslanjanjem na istorijske primere koji se, kao princip i obrazac, mogu transferisati u mnoga savremena područja. Izložena je ideja panoptičkog nadzora Džeremija Bentama, te Fukooova obrada ove kontroverzne ideje i to sa stanovišta disciplinskog dispozitiva savremenih društava, a gde je pretpostavljeni video-nadzor u samoj učionici analiziran kao smetnja pedagoškom procesu i svojevrsno nasilje nad slobodom i autonomijom učenika, ali i nastavnika. U drugom po redu radu, koji potpisuju koautori Želimir Kešetović, Nevena Šekarić i Milan Lipovac, napravljen je opšti teorijski uvid u koncept situacione prevencije sa pretpostavkom da usmerenost ovog koncepta na kontekstualne faktore kriminala njega čini adekvatnim teorijskim polazištem za razvijanje ideja o primeni video-nadzora u preveniranju kriminalnog ponašanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama. S tim u vezi, autori su napravili širi pregled literature i pružili kako teorijske uvide, tako i pregled već sprovedenih istraživanja vezanih za video-nadzor kao mere situacione prevencije. Koautorke trećeg rada, Slađana Đurić, Branislava Popović Ćitić i Ana Paraušić, predstavile su dosadašnja saznanja

o osnovnim principima primene video-nadzora u školskoj sredini i sumirali ključne izazove i iskustva u korišćenju video-nadzora kao jedne od najčešće praktikovanih tehničkih mera za unapređenje bezbednosti u školama. U nedostatku bogate istraživačke prakse u našoj zemlji, autori su takođe predstavili i dva integrisana plana bezbednosti koja se primenjuju u američkim školama, a kao primere dobre prakse u ovoj oblasti. Četvrti po redu rad napisala je Adrijana Grmuša koja je, polazeći od teorije upravljanja bezbednosnim rizicima i analizirajući uporedna iskustva i istraživanja vršena u SAD i Velikoj Britaniji, razmatrala delotvornost upotrebe video-nadzora kao mere prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja u osnovnim i srednjim školama.

Drugu veću tematsku celinu ovog zbornika čine dva rada (peti i šesti po redu), a koja su vezana za krivično-materijalni i krivično-procesni aspekt primene video-nadzora, kao i učešćem policije u video-nadzoru u školama. U petom po redu radu koautori, Božidar Banović, Mladen Milošević i Aleksandra Ilić, razmatrali su složena pravna pitanja koja proizlaze iz upotrebe video-nadzora u cilju prikupljanja podataka o bezbednosno relevantnim događajima, s obzirom na to da se ovako dobijeni materijali mogu koristiti kao dokaz u krivičnom postupku, ali uz verifikaciju njihove autentičnosti i prethodno ispunjavanje uslova vezanih za zakonitost korišćenja. Ipak, čak i ako postoje osnovni preduslovi za korišćenje video-materijala u svrhu dokazivanja, javljaju se brojni praktični problemi koji limitiraju njihovu dokaznu kredibilnost i značaj, a na koje autori stavljaju poseban naglasak. Takođe, poseban osvrt je napravljen i u odnosu na uvek prisutne protivurečnosti u vezi sa očuvanjem i/ili podizanjem nivoa bezbednosti u obrazovno-vaspitnim ustanovama i zahtevima za zaštitu privatnosti i očuvanje drugih ljudskih prava. Dok su u šestom radu po redu koautori Dalibor Kekić i Danijela Spasić tematizovali uvođenje video-nadzora kao „pomoćnog alata u radu policije“, i to prvenstveno u radu školskog policajca. Imajući u vidu ovu tendenciju, ne bi trebalo da iznenađuje što predstavnici policije u najvećoj meri, bar kada je reč o Beogradu, čine sastavni deo sistema celokupnog video-nadzora škola. U ovom radu autori su napravili osvrt na početak uvođenja video-nadzora u beogradskim školama, napravili presek postojećeg stanja i istakli potencijale za unapređenje primene video-nadzora sa ciljem podizanja nivoa bezbednosti u školskoj sredini.

Sve veća primena internet tehnologije od strane dece i mladih, kao i sve veća primena društvenih mreža, foruma, aplikacija i drugih sadržaja čine ove grupe posebno ranjivim. S tim u vezi, u ovom zborniku su se našla dva rada (radovi pod rednim brojem 7 i 8) u kojima je akcenat stavljen na monitoring, a koji čine treću tematsku celinu. Koautorke Ana Kovačević i Jasmina Bajramović su u svom radu stavile akcenat na negativne strane upotrebe različitih tehnoloških platformi od strane adolescenata, kao što su društvene mreže (*Facebook*, *Google+*), blogovi, sajtovi za deljenje fotografija ili video-snimaka (*Flickr*, *YouTube*), forumi i diskusione grupe itd. Centralna pretpostavka je da anonimnost koju pruža internet umanjuje šansu da se sajber nasilnik otkrije. Upravo zbog toga autori su predočili neka od mogućih rešenja usmerena na prevenciju sajber nasilja. U osmom po redu radu u ovom zborniku, imajući u vidu sve veći broj i raznovrsnost platformi za društvene mreže, kao i sve češće primere vršnjačkog nasilja na njima, koautori Ivan R. Dimitrijević, Nenad Putnik i Zoran Kućeković dali su pregled literature o mogućnostima za efikasan i efektivan monitoring u ovoj oblasti, sa pregledom dosadašnjih komercijalnih rešenja.

U poslednjem, devetom radu po redu, koji nije mogao biti pridodat nekoj od ove tri veće tematske celine, koautori Boris Kordić, Svetlana Stanarević, Milan Lipovac i Nevena

Šekarić, uvažavajući teorijska stanovišta i ideje u vezi sa primenom video-nadzora u školskoj sredini (a čiji je najveći deo predstavljen u prethodnim prilozima ovog zbornika), zajedno sa grupom studenata Fakulteta bezbednosti, sproveli su istraživanje u beogradskim srednjim školama. Tako da su u ovom radu predstavljeni nalazi vezani za način uvođenja i primenu video-nadzora u beogradskim srednjim školama, odnosno faktičko stanje video-nadzora, način na koji je video-nadzor uveden u škole, kako i kakva je praksa primene video-nadzora u srednjim školama na teritoriji grada Beograda. Osnovna pretpostavka je bila da je dobijene nalaze moguće koristiti za objašnjenje određenih procedura koje su najčešće korištene u beogradskim srednjim školama, ali i da mogu imati i praktičnu primenu u smislu poređenja postojećih iskustava i prenošenja pozitivne prakse primene video-nadzora u obrazovno-vaspitnim ustanovama.

Radovi koji se nalaze u ovom zborniku predstavljaju rezultat timskog rada dvadeset istraživača od kojih je najveći deo sa Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu, dvoje istraživača je sa Kriminalističko-policiske akademije i jedan sa Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. U tom smislu, želeli bismo da se zahvalimo svim istraživačima na kvalitetnim radovima u kojima su obuhvatno, utemeljeno i jasno predstavili teorijska stanovišta, ali i relevantna istraživačka iskustva i dobijene nalaze vezano za primenu video-nadzora u obrazovno-vaspitnim ustanovama.

Sigurni smo da će, nasuprot određenim nedostacima i ograničenjima koji su gotovo neizbežni u ovakvim poduhvatima, sadržaj zbornika *Bezbednost u obrazovno-vaspitnim ustanovama i video-nadzor* biti od koristi ne samo naučnicima, istraživačima i praktičarima koji se bave merama video-nadzora u školskoj sredini nego i široj čitalačkoj publici, a prvenstveno ostalim nosiocima obrazovno-vaspitnog procesa koji su prirodno zainteresovani za podizanje nivoa bezbednosti u školama.

U Beogradu, marta 2018.

UREDNICI

Milan Lipovac
Svetlana Stanarević
Želimir Kešetović

Ljubinka Katić*

LEKCIJE O POVERENJU: OD PANOPTIKONA DO KAMERE

Gandalf: „Neki veruju da samo velika moć može nadzirati zlo. Ali to nije ono što sam ja utvrdio. Utvrđio sam da mala, svakodnevna dela običnih ljudi nadziru tminu. Mala dela ljubaznosti ili ljubavi.“
Tolkin, *Gospodar prstenova*

Apstrakt: Fenomen video-nadzora u školskoj sredini u radu je predstavljen oslanjanjem na istorijske primere koji se, kao princip i obrazac, mogu transferisati u mnoga savremena područja. Izložena je ideja panoptičkog nadzora engleskog pravnika i protagoniste klasičnog pristupa u objašnjavanju poremećaja u ponašanju Džeremija Bentama, te Fukoova obrada ove kontroverzne ideje, ne više sa stanovišta arhitektonske konstrukcije panoptičke građevine, nego kao disciplinskog dispozitiva savremenih društava. Video-nadzor u učionici analiziran je kao smetnja pedagoškom procesu i svojevrsno nasilje nad slobodom i autonomijom učenika, ali i nastavnika. Primljene u učionici ove tehnike udaljavaju vaspitanje od intrinzički motivisanog procesa i pomeraju ga ka disciplinarnim modelima. Autorka zaključuje da je video-nadzor u učionici neprikladan, kako sa stanovišta individualnog razvoja dece u formativnom periodu, tako i sa stanovišta narušavanja autoriteta i autonomije nastavnika, a dugoročno može i da doprinosi jačanju autoritarnih tendencija u društvu.

Ključne reči: video-nadzor, škola, panoptikon, disciplina, strategije upravljanja

UVOD

Poslednjih decenija teme o bezbednosti, posebno o bezbednosti u vaspitno-obrazovnim ustanovama, postale su u teorijskom diskursu veoma aktuelne. Među bezbednosno relevantne teme svakako je moguće uvrstiti i teme povezane sa video-nadzorom u školi. U obrazovnoj praksi, međutim, neretko izostaje napor da se, pre nego što se zade u ovo polje i praktična pitanja vezana za dileme *kako organizovati* video-nadzor, čitava ideja smesti u širi okvir i pozabavi pitanjem *kako razmišljati* o problemu video-nadzora u vaspitno-obrazovnoj ustanovi. Sveobuhvatna promišljanja omogućuju da se potpunije shvati smisao i mogući disonantni tonovi koji se mogu čuti povodom ovih metoda, procedura i sredstava i njihove primene u sredini koja je po svom osnovnom zadatku u velikoj meri specifična i ne trpi nekritička kopiranja rešenja iz nekih drugih delatnosti.

Sveprisutnost video nadziranja u mnogim područjima zasnovana je uglavnom na argumentima vezanim za bezbednost. Bezbednost dece je neupitna vrednost i sve aktivnosti koje joj doprinose, ili se smatra da doprinose, neretko unapred ukidaju svaku raspravu. Ipak, kao i kod svih kompleksnih pojava, a vaspitanje i obrazovanje su nesumnjivo veoma kompleksne, moguća je sukobljenost više različitih vrednosti koja nas obavezuje na pažljivo nijansiranje i opredeljivanje kada ćemo i kojim vrednostima dati prednost nad ostalima. Kako je razgovor o obrazovanju uvek i razgovor o tome koje osobine kod dece želimo da podstičemo i u kakvom društvu želimo da živimo, sve značajnije aktivnosti u vezi s obrazovanjem neophodno je proceniti sa stanovišta prethodno ustanovljenog konsenzusa o demokratskom i humanom karakteru društva koje želimo da razvijamo. Da bi video-nadzor postao koristan instrument u razvoju kvalitetnog obrazovanja u bezbednoj, ali demokratski orijentisanoj sredini, valjalo bi ga ne samo pravno detaljno regulisati nego i sagledati iz psihološke, pedagoško-andragoške, didaktičke, sociološke, filozofske i drugih relevantnih perspektiva, a ne samo iz perspektive koju bismo mogli uslovno nazvati bezbednosno-tehničkom.

Smeštajući problematiku video-nadzora u malo širi okvir lakše ćemo razumeti razloge za i protiv, ili sve varijetete između ovih krajnosti, vezane za njegovu primenu u vaspitno-obrazovnim institucijama. Razmotrićemo zašto je i kada ovakav tip nadzora postao aktuelan, odakle crpi svoje istorijske korene, kao i kako može da utiče na specifičnu mikrosocijalnu klimu i osnovni zadatak vaspitno-obrazovnih ustanova.

Interesovanje za video-nadzor u školama u skladu je sa širim trendom interesovanja i oslanjanja na savremene tehnologije kojima pripadaju i različiti modeli video-kamera, snimača i druge dodatne opreme. Ono je pokrenuto percepcijom školskog okruženja kao sredine za koju je utvrđeno, doduše ponekad i bez dovoljno snažne empirijske podloge, da je nebezbedna za decu. Brojni slučajevi ugrožavanja bezbednosti u školskom okruženju zaista su po svojim posledicama, po odjeku u javnosti, a prvenstveno po tome što su ugrožena deca, u odnosu na čiju smo bezbednost s pravom najosetljiviji, značajno doprineli normalizovanju upotrebe u školama svih oblika i metoda obezbeđivanja sigurnosti koje su inače korišćene u drugim područjima. Školski policajci i kamere izborili su mogućnost da prodrnu u školske ustanove, što verovatno nije rukovođeno celovitom vizijom i programom, već je nastalo pod pritiskom prakse koja se već pokazala delotvornom u drugim okolnostima.

Ukoliko je spektar korišćenja video-nadzora širi, posebno u sprezi s internetom, utolikovo više govori o vrhunskim karakteristikama i mogućnostima tehnologije, ali i o rastućem osećanju nesigurnosti koje se nastoji ublažiti osloncem na efikasna i lako primenljiva sredstva. Ipak, laka rešenja često nisu lišena kontroverzi i mogu stvarati nove, teške probleme.

PANOPTIKON ILI SVEVIDEĆE OKO

Mnogo pre druge polovine devetnaestog veka kada je izumljena kamera, a još više pre sveprisutnog interneta, ljudi su se u mnogim područjima života suočavali sa problemima nadzora i bezbednosti. Načini na koje su rešavali ove probleme zavisili su uglavnom od karaktera društva, društveno-političkih i ekonomskih odnosa, kao i od mogućnosti tehnologije. Školske institucije u proteklim vekovima takođe nisu bile izvan ovog trenda; naprotiv, među prvima su nadzor i kontrolu učinile sastavnim delom svojih aktivnosti.

Među idejama koje nisu uvek realizovane u svojoj izvornoj formi, ali su značajno uticale kao princip i obrazac koji se transferiše u neslućeno mnogo polja, ističe se ideja panoptičkog nadzora engleskog pravnika i protagoniste klasičnog pristupa u objašnjavanju poremećaja u ponašanju Džeremija Bentama (Bouillet, Uzelac, 2007: 139). Među najzaslužnijima za uspostavljanje tema nadzora i moći kao savremenog područja istraživanja svakako je Fuko. Njegovi radikalni stavovi proizveli su rezonancu u filozofskom, sociološkom, istoriografskom, psihijatrijskom, pedagoškom, krivičnopravnom, penološkom, antropološkom, književnom i mnogim drugim poljima, stvarajući brojne sledbenike i oponente. Fukoovo pomeranje fokusa sa panoptikona, Bentamovog relativno jednostavnog arhitektonskog rešenja za rešavanje mnogih problema efikasnosti, disciplinovanja i nadziranja, na panopticizam kao princip moći rezultat je dubljih uvida koji prodiru „iza arhitekture, iza zatvora, iza škole, iza bolnice“, uvida koji prelaze „sa arhitekture objekta na arhitektoniku društva“ (Marinković, Ristić, 2014: 125). Iako su Fukoove generalizacije proizašle samo iz jednog dela Bentamovog opusa i samo iz zatvorske prakse u Francuskoj, njihove implikacije su i dalje sposobne da nas neprijatno uzinemire ukazujući na polivalentan karakter tog uopštavajućeg principa i njegove moguće veze sa nekim savremenim formama nadzora.

Bentam je delo *Panoptikon ili nadzorna zgrada* napisao 1786. godine, ali ga je za savremenike ponovo „otkrio“ Fuko razrađujući ideju panopticizma od sedamdesetih godina kada je objavio *Nadzirati i kažnjavati: Nastanak zatvora*, kroz ceo svoj potonji opus (Фуко, 1997).¹ U Bentamovom Panoptikonu izražena je jasna namera da se problem nadzora u zatvorima, ali i u mnogim drugim, kako on kaže, „disciplinskim ustanovama“, reši jednostavnom arhitektonskom konstrukcijom koja podrazumeva objekat kružnog, polukružnog ili mnogougaonog oblika upisanog u krug, sa jednom centralnom osmatračnicom, nadzorničkom kabinom, iz koje se vidi i čuje svaka aktivnost u lepezasto raspoređenim, međusobno odvojenim celijama (Bentam, 2014). Autor svoje rešenje naziva Kolumbovim jajetom, lako rešivom zagonetkom koja je dugo delovala nerešivom, a čije rešenje izaziva suštinski preokret. U vremenu u kom je Bentam pisao njegovom projektu su pripisivani čak humanitarni ciljevi, jer mu je prethodio surov predrevolucionarni period u kome su kaznionice, bolnice, zamkovi, manastiri bili institucije pune političke proizvoljnosti, nasilja, hirova monarha, sumorna i krajnje netransparentna mesta. Bentamovo rešenje zasnivalo se na suprotnom principu – „izokrenutom principu samice“ (Фуко, 1997: 195), principu transparentnosti.

Bentam ističe da se njegov nacrt može primeniti „bez izuzetka, na sve ustanove unutar kojih [...] određeni broj ljudi treba da bude pod prismotrom“, bez obzira na to koliko im

¹ „Bentam i čitava ideja Panoptikona više se nije mogla čitati bez Fukoa ili nefukoovski. Danas se Bentam, kao i sve ideje disciplinovanja i nadzora, čitaju kroz fukooptikon, a ne kroz Panoptikon. Danas je Fuko, a ne Bentam, ključna referenca ideje panoptikona i panopticizma.“ (Marinković, Ristić, 2014: 145)

svrha bila različita, nabrajajući izričito, pored zatvora, pritvor, popravni dom, radionicu, fabriku, ludnicu, bolnicu i školu (Bentam, 2014: 36). Cilj njegovog poduhvata je „da je svaka osoba zaista u svakom trenutku pod prismotrom. Pošto je to nemoguće, sledeći nivo jeste da takva osoba u svakom trenutku, pošto ima razloga da tako misli, a ne može dokazati suprotno, treba da veruje da je pod stalnom prismotrom“ (Isto: 36).

Ovakvo vodeće načelo za „dobro i lako sprovođenje moći“ podrazumeva „moć pomoću transparentnosti“ ili „podjarmljivanje pomoću obelodanjivanja“ (Fuko, 2014: 17). Efikasnost takve moći ogleda se u minimalnim ulaganjima koja donose maksimalne efekte: „imamo pogled koji će koštati veoma malo. Nema potrebe za oružjem, za fizičkim nasiljem, za materijalnim prinudama, već samo za pogledom. Pogledom koji nadzire i koji će svako, osećajući njegovu težinu na sebi, na kraju interiorizovati do te mere da će posmatrati sam sebe; svako će na taj način sprovoditi taj nadzor na sebi i protiv sebe“ (Isto: 18).

U tome Fuko vidi „dijaboličnu crtu“ ideje panoptikona po kojoj niko nema poverenja ni u koga; zatvorenike posmatra zatvorsko osoblje, njih posmatra nadzornik ili čak neki drugi ljudi, „nadzornikova porodica, posetioci“ (Bentam, 2014: 46), ali ne znamo ko posmatra centralnog nadzornika. Fuko se pita koga Bentam stavlja u centralnu kulu: „Da li je to Božje oko?“ (Fuko, 2014: 21), ili poverenja uopšte nema. „U panoptikonu svakoga, zavisno od njegovog mesta, nadziru svi drugi ili neki drugi; imamo posla sa aparatom potpunog i kružnog nepoverenja, zato što nema apsolutne tačke. Usavršavanje nadziranja je suma zlonamernosti“ (Isto: 21).

Princip interiorizovanja disciplinarnih mehanizama osamnaestog veka Fuko je iskoristio za objašnjenje savremenih događaja, ili, kako kažu priređivači nekih njegovih dela, njegova je umetnost bila u tome da „istorijom izmeni pogled na sadašnjost“ (Ewald, Fontana, 2014: 15), a u izvesnom smislu i na sadašnju pedagošku praksu.

Različite varijante panoptičkih modela tokom istorije korišćene su najčešće za disciplinovanje polaznika vojnih, verskih i drugih škola, prinudnih radnika, uopšte radnika u proizvodnim pogonima, dece u sirotištima, zatvorenika i bolesnika. Zaprepašćujući opisi ovih ustanova svedoče o potpunom izostanku ljudske empatije, prenaglašenom insistiranju na efikasnosti, sveopštem nepoverenju, uglavnom usmerenom ka deprivilgovanim slojevima društva. Panoptikon tako postaje simbol savremenog shvatanja moći kao kontrole nad opasnim ili „opasnim“ pojedincima ili grupama. Čitajući Fukoa i Bentama gotovo da je nemoguće izbeći asocijacije ka inspirativnoj beletristici koja je, kada je pisana, izgledala kao naučna fantastika. Zamjatinov, Orvelov ili Hakslijev² doprinos razumevanju internalizacije autoriteta bio bi vredan pažnje savremene filozofske, sociološke, psihološke, pa i literature iz područja bezbednosti. Priče o transparentnim društvima u kojima vlade imaju moć totalne kontrole ujedno objašnjavaju i mehanizme kojima se spoljašnja sila zamenjuje unutrašnjom prinudom, koja vremenom može da se kanališe i u karakterne crte. Već iz fascinacije vlašću, autoritarnošću, moguće je zamisliti transfer ka autoritarnim izborima u polju politike i dubljim promenama u društvu. Bentamov plan centralizovane kontrole i predupredavanja negativnih pojava sveštu o izloženosti pogledu ne krije svoje oportunističke namere. On

2 Od Zamjatinovog romana *Mi, objavljenog 1924. godine, mnogi pisci su ponudili obilje materijala za razumevanje funkcionišanja moći. Neki od njih su jedni druge i direktno optuživali za plagiranje Zamjatina, na primer Orvel Hakslija (Zamjatin, J. (1978). *Mi*. Beograd: IZ Jugoslavija; Orvel, Dž. (2004). 1984. Beograd: Libretto; Haksli, O. (2009). *Vrli novi svet*. Beograd: Libretto). U distopijskom romanu Sluškinjina priča (M. Atvud) služba za nadzor takođe nosi simptomatičan naziv – Oko (Atwood, M. (1988). *Sluškinjina priča*. Zagreb: Globus).*

upravo računa na svesni oportunizam, na adaptiranje na situaciju i prilagođavanje bez posebne kritike. Iznenadujuća sveobuhvatnost predloženih „posmatrača“ i njihovih motiva gotovo da se graniči sa voajerizmom, jer ne samo što ističe efikasnost i niske troškove nadzora nego među legitimne motive nadziranja ubraja i znatiželju i zabavu: „to će obezbediti veliki izvor zabave kakvu u gradovima nepokretni i besposleni uživaju gledanjem kroz prozor. Takav prizor, iako zatvoren, biće raznovrstan i stoga možda i zabavan“ (Bentam, 2014: 46). Savremenim vlasnicima licenci za rijaliti programe verovatno nije nepoznat Bentamov opus i njegova varijanta „kibicfenster“.

ŠIRENJE NADZORNE FUNKCIJE

Bentamov arhaični model za savremeno doba je značajan utoliko što opisuje mehanizme i tehnike moći koje i danas postoje kao opšti princip i forma dominacije. „Te su tehnike uvek minuciozne, po obimu često nevelike, ali značajne zato što definišu određeni način političkog i potanko razrađenog osvajanja tela, jednu novu mikrofiziku vlasti. [...] Ta sitna lukavstva velike difuzne snage, ta suptilna podešavanja naizgled čedna, ali duboko sumnjiva“ Fuko smatra „lukavstvima zlonamerne budnosti koja se u sve upliče i izvlači korist za sebe“ (Фуко: 1997: 135). Takve naizgled nevine aktivnosti, za koje smo uglavnom tek rubno zainteresovani, mogu u određenim uslovima, ako nisu podvrgnute regulativi, čak ni legitimacijskim zahtevima, da postanu izvori neformalne, ali stvarne moći i signali devijantnosti.

Fuko ističe da je „svevideće oko“ i „mesto beleženja znanja“ (Fuko, 2014: 11) svojevrsna siva zona moći, pomognuta ekskluzivnim znanjem na osnovu koga samoproglašeni čuvari, interno informisani, insajderi, mogu sebi da grade neki povoljniji položaj. Čak i ako direktno ne „izvlače korist za sebe“, kako filozof sugerise, neregulisani nadzor može vremenom da doprinese spirali neopravdanih privilegija ili korupcije. Često je sitna prednost posednika različitih banalnih informacija o drugima, do kojih može doći video nadziranjem, samo vidljiviji izraz mnogo opasnijih oblika prikupljanja podataka o ljudima koji se dešavaju na višim nivoima. Nije teško zamisliti nastanak zloupotrebe tamo gde postoji kombinacija mogućnosti i sklonosti oko kojih se potom mogu formirati najraznovrsniji mikrosocijalni odnosi moći.

Posedovanje podataka o drugima, kao i mogućnost njihovog eventualnog obelodanjivanja, otvara čitav niz dilema koje se uglavnom tiču odnosa prava na privatnost i njegove ograničene suspenzije u svrhu poboljšanja kvaliteta javnih službi ili bezbednosti. Ljudi se često dobrovoljno odriču dela privatnosti upravo smatrujući da time jačaju sopstvenu bezbednost. Postoje, međutim, kategorije populacije na čiju je privatnost potrebno obratiti posebnu pažnju i posebno je štititi. U demokratskim društvima ova zaštita se odnosi prvenstveno na najslabije kategorije u društvu, žrtve nasilja i decu (Milivojević, 2017). Kao jedan od karakterističnih savremenih primera dilema vezanih za politiku obelodanjivanja podataka može se smatrati odnos prema otvaranju dosjeva tajnih policija u postkomunističkim društvima. Čitav niz pitanja koja se otvaraju ovim povodom tiču se ne samo verodostojnosti podataka koje su prikupile tajne službe nego i njihove eventualne upotrebe ne kao instrumenta katarze društva, nego kao mogućeg ucenjivačkog potencijala (Dimitrijević, 1993; Krastev, 2013: 86).

Bentam je, u duhu svog vremena, smatrao korisnim, društveno poželjnim, pa i humanim sprovođenje moći putem neprestane izloženosti privilegovanim pogledu „nekog inspektora“ usled koga se ne samo gubi moć da se čini zlo, nego vremenom i želja da se ono čini. On i

izričito kaže da je njegov cilj prevencija (Bentam, 2014: 94) kojom bi bila izbegнута казна. Međutim, Fuko razotkriva panoptikon kao matricu koja je primenljiva na vrlo različita strateška „društvena tela“, od porodice i fabrike, do škole i bolnice, a ne samo zatvorske ustanove. Pokazuje da je reč o „mašini“ koja ne služi samo za disciplinovanje i nadzor, što se u savremenoj osi privatnosti i javnosti takođe tumači drugačije nego u 18. veku (Klang, 2005; Močnik, 1999), nego i „laboratorijskoj aparaturi“ (Фуко, 1997: 198) za eksperimente, za modifikovanje ponašanja, „za dresiranje ili popravljanje pojedinaca“, o „velikom, novom instrumentu upravljanja“ (Isto: 200). Ne želeći da fetišizujemo temu panoptikona (Giordano, 2015), ipak ne možemo negirati koliko joj se često vraćaju istraživači iz mnogih naučnih polja. Na to upućuju brojni pojmovi i sintagme u opticaju, a koje u osnovi sadrže panoptičku ideju: pedagoptikon, omnikon, superpanoptikon, sinoptikon, kibernetiski panoptikon, fraktalni panoptikon, panoptički diskurs, oligoptikon i slično (Marinković, Ristić, 2014: 146).

Heterogene forme na koje se može primeniti ideja panopticizma zasnovaju se na zajedničkim strategijama primene. Slično ustrojstvo može da bude primenjeno kao deo svakodnevnog upravljanja nekim segmentom društva ili kao strateška odluka stvaranja disciplinarnog društva. Banalna objašnjenja kojima se argumentuje uvođenje video-nadzora u školama, ako se to ne smatra samorazumljivim, govore da je reč o potezima svakidašnjeg nastojanja da se ojača bezbednost dece, imovine i delatnosti škole. Opšta neuređenost problematike video-nadzora čini da su, pored pozitivnih ishoda, mogući i negativni aspekti, koji se u času dešavanja čine irrelevantnim. Snaga moderne tehnologije omogućava da jedan jedistveni stil upotrebe postaje svuda moguć, ali postoje ogromne razlike u tome da li se video-nadzor postavlja unutar prostora koji su prvenstveno namenjeni vaspitno-obrazovnom radu ili izvan njega, da li je sa stanovišta pedagoške funkcije škole optimalno definisano ko su osobe koje imaju pristup snimljenom materijalu ili ne, kakve su kvalifikacije uključenih osoba, koliki vremenski period se materijal čuva i u kojim uslovima, šta se s njim događa nakon tog perioda, da li kamere služe kao surogat funkcije nastavnika,³ te da li su svim zainteresovanim akterima predočene sve bitne dimenzije upotrebe ovih sredstava. Ako odgovor na neko od ovih pitanja nije lišen nejasnoća može da se otvorи prostor za manipulacije i zloupotrebe. Upozorenje na mogućnost da disciplinske tehnike, primenjene u nekom istorijskom trenutku koji karakterišu vanredne okolnosti, ne bi trebalo da postanu model i način funkcionisanja odnosa vlasti i moći u svakodnevnom životu ljudi, da ga prožimaju bez ostatka i prekida, upućuje ne samo Fuko (Фуко, 1997: 203) nego i književnici i proučavaoci „puzajuće“ fašizacije društva, „svakodnevnog“ ili večnog, „ur“ fašizma (Eco, 2016; Močnik, 1999). Oni upozoravaju da autoritarne tendencije mogu imati različite forme, te da njihovo nagomilavanje može da otvorи prostor novim oblicima koji se mogu javiti „pod najnevinijim maskama“ (Eco, 2016: 7), posebno ako izostane regulativa i stalni oprez, te ako se zanemare detalji koji mogu da se protumače kao rani znaci upozorenja.

Širenje disciplinujućih načela kroz čitavo društvo može da bude omogućeno procesima koje Fuko grapiše u tri segmenta: funkcionalna inverzija disciplinâ, umnožavanje disciplinskih mehanizama i njihovo podržavljenje (Фуко, 1997: 204–207). Funkcionalna inverzija disciplinâ ogleda se u njihovoj izmenjenoj ulozi; od funkcije neutralisanja opasnosti disciplinske mere prerastaju u pojačivače iskoristivosti jedinki. U vojsci, na primer, ne samo da sprečavaju pljačku,

³ Srpski ministar prosветe, nauke i tehnološkog razvoja najavljivao je uvođenje kamera za vreme polaganja Male mature (*Vreme*, 1395/1917: 33), verovatno ne zbog bezbednosti, nego disciplinovanja učenika ili možda i nastavnika.

dezterterstvo ili neposlušnost trupa, kao što su to činile ranije, nego postaju agens zbog koga se „prosta gomila vojnika“ pretvara u efikasnu jedinicu, povezujući i usklađujući pojedinačne pozitivne efekte pojedinaca. U radionicama disciplinovanje prerasta raniju ulogu u kontroli krađe ili rasipanja materijala i sve više usmerava ponašanje radnika ka ostvarenju veće brzine izvođenja pojedinih radnji, povećanju učinka, a time i profita. U školama tog perioda obrazovanje je imalo zadatak da siromaštvo, neznačajstvo, prosjačenje i besposličenje koriguje prisilnim radom kao moćnim sredstvom za vaspitanje zapuštene dece, posebno siročadi (Bouillet, Uzelac, 2007: 28). Škole su bile čvrsto vezane sa zanatskim radionicama i prvim fabrikama pripremajući decu za neki koristan rad. Vaspitni odnos u internatima ili domovima za siročad obuhvatao je ceo radni dan i svaku životnu manifestaciju „štićenika“, a socijalno-pedagoške intervencije su obilovale prisilom, kažnjavanjem, strogošću i autoritarnošću. Sveobuhvatnost kontrole bila je posebno izražena u vojnim školama, koje su bile i prauzor panoptičkih građevina. Pitomci su zaista boravili, naročito spavalici, u odvojenim celijama, pod budnom kontrolom, izloženi stalnom pogledu starešine, a međusobno nevidljivi, što se tumači, između ostalog, i pokušajima kontrole seksualnosti (Fuko, 2015: 39).

Širenje disciplinskih mehanizama iz zatvorenih ustanova na šire društveno okruženje vidljivo je upravo iz primera vezanog za škole. Pored svojih osnovnih zadataka, hrišćanske škole su imale i ulogu da prikupljaju podatke ne samo o deci nego i o njihovim roditeljima, njihovom načinu života, navikama, pobožnosti, izvorima prihoda, moralu... Bile su to prave „minijature društvene osmatračnice“ (Fuko, 1997: 205) koje su se obaveštavale kod suseda, dobrotvornih društava ili religioznih grupa, i na koncu policije. Saradnja ove vrste proteže se doboko u naredne vekove i ima svoj pandan u institucijama dečje ili ženske policije, široko prisutnih službi još početkom dvadesetog veka, među čijim zadacima je bio i monitoring vaspitno zapuštene dece, saradnja sa roditeljima, čak i kontrola redovnog pohađanja nastave (Katić, 2012: 142; Сретеновић, 1929: 6). Posebni oblici kontrole upravo nad ženama i decom su i u savremeno doba čest sastavni deo represivnih režima (Kligman, 1998). Legitimnost neke vrste superiornosti starijih nad mlađima, jačih nad slabijima, muškaraca nad ženama, koja je sastavni deo patrijarhalnih društava, „na korak“ je od mogućeg nasilja prema onima koji se smatraju inferiornim.

Umnožavanje disciplinskih mehanizama ne bi bilo moguće bez segmenta promene koji se tiče njihovog podržavljenja. Angažovanje policije za poslove ne samo iz užeg domena državnog aparata nego i podrobnog nadzora nad svim delatnostima i svakodnevnim aktivnostima građana omogućila bi ovu promenu. Ovakvi „pogledi bez lica“, kako skoro poetski kaže Fuko (1997: 208), gotovo su argusovski jer podrazumevaju hiljade očiju čitave mreže policijskih službenika, ali i doušnika, potkazivača, sitnih uhoda, koji beleže vladanja, stavove ili sumnje pojedinaca, infiltrirajući se u sve segmente društva. Širenje i disperzija nadzorne funkcije može da vodi ka opštem hijerarhizovanju društva; svaki „nadzornik“ oseća se moćnjim od onih koje nadzire, oni, nadalje, od svih koji su njima potčinjeni, sve do fisione pokrivenosti cele zajednice. Širok zahvat informanata posledično rezultuje višim nivoom proizvoljnosti pri procenjivanju ispravnog i devijantnog ponašanja, vladavini stereotipa, prezira prema nižima u hijerarhijskoj strukturi (Rancière, 2010: 107), često većoj intoleranciji prema slabijima u društvu ili prema neuobičajenim životnim navikama.

Kontinuitet sa prošlošću disciplinovanja otvoreno ili prikriveno se prihvata kada u savremenim školama angažujemo policijske službenike, a ne nastavnike, za izvođenje nastave o sadržajima vezanim, recimo, za bezbednosnu kulturu, iako na biroima za zapošljavanje imamo nastavnike stručne za pomenutu materiju, koji, pored uže stručnosti, poseduju i pedagoška

i psihološka znanja. Deo argumentacije za uspostavljanje monitoring centra koji pokriva dvadeset osnovnih škola jedne beogradске opštine, a koji je formiran u policijskoj stanici, takođe može da govori o umnožavanju prerogativa policije. Navedeno je da je jedan od razloga uvođenja ove prakse to što: „Želimo da pokažemo našoj deci šta su neprihvatljiva ponašanja“⁴, čime se ulazi u kontradikciju i sa stanovišta delokruga rada policije, ali i vaspitača i nastavnika.

KAMERA U UČIONICI

Istorijat razvoja vaspitanja i obrazovanja, kao specifično ljudske prakse, svedoči o tome da se celokupna ljudska kultura, kao živa, dinamična i promenljiva vrednost, ogleda u velikoj meri upravo u načinu na koji se pristupa obrazovanju i učenju. Različite okolnosti, senzibiliteti, vrednosti, potrebe ili interesi uslovljavali su različite pristupe ne samo izboru sadržaja koji se izučavaju nego i načina na koje se uči, kao i vaspitno-obrazovnih metoda. Mnogi poznati pedagozi, poput Herbartha, pomogli su uvođenje metoda disciplinovanja ili upravljanja kao osnove svakog vaspitnog rada, pa su škole najpre uspostavljale kontrolu nad decom, a potom ostvarivale svoje druge zadatke (Bodroški Spariosu, 2009). Još početkom dvadesetog veka škole su imale prvenstveni zadatak da stvore radnike koji će zadovoljavati industrijske potrebe, pa su i osobine koje su razvijane u školama bile u skladu s tim zahtevima. Očekivala se poslušnost, tačnost, istrajnost u obavljanju repetitivnih poslova, a suzbijala mašta, kreativnost, samostalnost u donošenju odluka ili kritičnost, posebno kod pripadnika nižih slojeva. Kritike takvog pristupa postojale su i pre savremenog doba, ali je on uglavnom napušten tek sa demokratizacijom i organizovanjem država na način kojim se nastoji omogućiti najveća dobrobit za najveći broj njenih građana. Demokratske tendencije pratile su uglavnom i škole, nastojeći da u sopstveni rad unesu više slobode, saradnje i poštovanja prema akterima vaspitno-obrazovnog procesa.

Da su škole i dalje neretko krute, rigidne institucije usmerene ka uprosečavanju i prilagođavanju, da zanemaruju individualizaciju i različitost, govori zapanjujuća okolnost u kojoj meri učenici ne vole da idu u školu i koliko se u njoj osećaju teskobno (Bojanin, 1990; Božović, 2006; Freire, 2017). Da bi se takvo stanje prevladalo, procese vaspitanja i obrazovanja ne bi trebalo posmatrati u njihovoј suženoj formi, u kojoj se najznačajnijim, ili jedino značajnim, smatra prenošenje znanja, dok se potencijal ostalih važnih razvojnih dimenzija, poput emocionalnih, estetskih ili fizičkih, priznaje više u akademskim istraživanjima nego u školskoj praksi.

Iz perspektive deteta, ili realnog vaspitnog procesa, školsko vaspitanje je proces koji se realizuje kroz interakciju sa odraslim osobama, vršnjacima, ali i fizičkom sredinom. Ako je taj proces lišen atmosfere u kojoj vladaju poverenje, razumevanje i pozitivna osećanja, on može da bude doživljen kao dosadan, opterećujući ili čak prisilan. I prema nekim određenjima nasilja u školi „svako ponašanje koje narušava obrazovno-vaspitnu misiju škole ili klimu uvažavanja“ (Miller, Kraus, 2008: 15) može se smatrati takvim činom. Razumevanje škole kao primarno vaspitno-obrazovne, a ne disciplinske institucije podrazumeva i procenjivanje svakog drugog postupka, pa i bezbednosno relevantnog rešenja primenjenog u školskoj sredini, prvenstveno sa stanovišta osnovne misije škole, gde se u prvom planu moraju nalaziti vaspitno-obrazovni aspekti.

⁴ <http://www.blic.rs/vesti/chronika/monitoring-centar-u-policijskoj-stanici-pokriva-video-nadzor-svih-osnovnih-skola-u-s6ek75q>; pristupljeno 20. oktobra 2017.

Ne sporeći da školska stvarnost ponekad ima grublje i neprijatnije strane koje zahtevaju i manje popularna sredstva, ne treba zaboraviti da takve, ipak izuzetne situacije, ne bi trebalo da uspostavljuju kriterijume za svakodnevni život škole. Realizacija nastavnih programa trebalo bi da se zasniva na pretpostavci po kojoj je kognitivni razvoj samo jedan od više ravnopravnih aspekata školskog rada. Tada pitanja interakcije, načina na koji se radi, odnosa odraslih prema deci, odnosa među vršnjacima, pa i fizičkog uređenja prostora ili izbora tehnologije prisutne u učionici ne bi ostajala zapostavljena ili prepustena ličnom stilu ili implicitnoj pedagogiji nastavnika. Škola koja je orijentisana ka razvijanju svih potencijala deteta, ne samo intelektualnih nego i društvenih i emocionalnih osobina, njegovih individualnih potreba i mogućnosti, neguje nužno demokratski vaspitni stil i partnerski odnos u vaspitanju (Pavlović Breñeselović, Pavlovski, 2000: 16). U takvom odnosu dominantni motivi vaspitanja postaju sloboda i partnerstvo, uvažavanje potreba dece i njihova dobrobit. Najočiglednija manifestacija slobode odnosi se na problem discipline u školi. Slobodnom detetu sumnja i strah nisu prirodna stanja, pa nepoverenje i odnosi zasnovani na manipulativnim tehnikama, sakrivanju stvarnog mišljenja i osećanja, konformnosti ponašanja, a vremenom i mišljenja, predstavljaju svojevrsno nasilje nad emocionalnim vrednostima.⁵ Prema Fukoovim zapažanjima, upravo svest o izloženosti pogledu ne samo da sprečava izvesna ponašanja nego i moguću pomisao na njih (Fuko, 2014). Suprotno strategijama infantilizacije, demokratski i partnerski stil vaspitanja podrazumeva *ravnopravnost i jednakost na nivou raspodele moći* među svim učesnicima vaspitno-obrazovnog procesa. Pogrešne pretpostavke po kojima deca nisu sposobna da kontrolišu „zle duhove u svojoj glavi“, kako su tvrdili predstavnici demonološke škole socijalne pedagogije (Bouillet, Uzelac, 2007: 139), odavno su zamenjene uverenjem po kome su i deca autonomne osobe sa kojima je neophodno ostvarivati odnose bazirane na poštovanju, uvažavanju i poverenju.

Nadziranje svakodnevnog nastavnog rada, kamerama ili na drugi način, implicira odnose zasnovane na nepoverenju, sumnjičenju, potcenjivanju, u krajnjoj liniji čak mržnji ili bar simboličkom nasilju. Formiranje dece u konstantnoj atmosferi nepoverenja dugoročno bi pokazalo svoje zločudne posledice; vodilo bi ukidanju imaginacije, samopouzdanja, kreativnosti, divergentnog mišljenja, čak i smanjenoj fizičkoj aktivnosti, što su sve mentalne i fizičke navike koje bi trebalo ohrabrvati, a ne sputavati. U učionici su nastavnici osobe koje treba da organizuju nastavu tako da obezbede izvesnu disciplinu, norme i pravila ponašanja, ali tako da poštuju jedinstvene osobine i potencijale svakog deteta; da ih nauče da razumeju svoje odgovornosti i odgovornosti drugih; nastavnici bi trebalo da deluju kao uzori i stvari autoriteti, a ne autoriteti sa pozicija sile i prinude. Video nadziranje u učionici gubi pozitivna svojstva koja može ispoljiti na nekom drugom mestu. Nastavni proces nije ni takmičenje u kom sva deca moraju dostići isti cilj i ponašati se na isti način, niti kriminalistički roman u kojem su od početka svi naizgled za nešto krivi, što sve sugerise „svevideće oko“. Razvijenost celokupnih, a ne samo kognitivnih sposobnosti, koje karakteriše autentične i autonomne ličnosti, otvara mogućnosti i izglede za uspešan, ali i kvalitetan život i samoostvarenje. Nastavnik je osoba koja pomaže pri vaspitanju, ali znajući da svako ima pravo na izbor, odluku, vlastito mišljenje, predlog i neslaganje u meri u kojoj ne ugrožava druge, snoseći, pri tom, odgovornost za vlastite izbore i postupke. Ako deci, naročito u ranom uzrastu, senzitivnom periodu za učenje (García et al., 2017; Heckman, Kautz, 2012), oduzmememo mogućnost da pogreš, da iz grešaka uče, da imaju pravo na izbor, time ih istovremeno lišavamo i preuzimanja odgovornosti, onemogućavamo ih da uče načine usaglašavanja

⁵ Prema Montesori jevoj, u nekim fazama rada čak i nastavnik bi trebalo da se trudi da ni pogledom ne remeti dečju aktivnost (Montesori, 2016: 378).

i kompromisa u odnosu na volju većine, da vežbaju toleranciju i izgrađivanje procedura kojima se omogućava formiranje pravila i normi društvenog ponašanja. Stoga je nastavnik, pre svega, emancipator koji bi trebalo da jača veru dece u vlastite sposobnosti, ili, kako kaže Ransijer, „tko poučava, a ne emancipuje, taj zaglupljuje“ (Rancière, 2010: 27).

Vaspitanje u senci „Velikog brata“ moglo bi da postane moćno sredstvo obezbeđivanja konformnosti ukusa i ponašanja, sredstvo jačanja autoritarnosti u društvu, svesnog oportunizma, sve do suvišnog pokoravanja kao nemoralnog kompromisa. Sredstva koja mogu da vode u nekritičnu poslušnost, prilagođavanje bez intrinzičke motivacije i autoritarne odnose u školi, ne doprinose demokratskoj atmosferi koju bi trebalo negovati u školama demokratskih društava. Iako se obrazovanje ne može bazirati samo na intrizičkoj motivaciji, istraživanja ukazuju da društveno okruženje može da je poboljšava ukoliko nastoji da zadovolji neke urođene psihološke potrebe, kao što su potreba za autonomijom u odlučivanju, za kompetentnošću i povezanošću u vidu prosocijalnih odnosa (Brofi, 2015: 24). Jedno od najpoznatijih istraživanja „nekritične poslušnosti“, čiji su rezultati izazivali nevericu, pa su više puta proveravani, upravo govori o neverovatnoj meri slepe poslušnosti „učenika“ „učitelju“, čak i u uslovima ugrožavanja tuđeg života, što je sigurno zabrinjavajući odnos prema autoritetu (Milgram, 1990). Ako svest o izloženosti pogledu, a ne svest o dobru i zlu i logičkim posledicama koje iz određenih ponašanja proizlaze, opredeljuje ponašanje deteta, onda na delu imamo polarizaciju ciljeva nastavnika i dece, asimetričnu raspodelu moći u kojoj dete mora da se prilagodi, uklopi i potčini, ne razumevajući, u stvari, suštinske dimenzije nekog problema. Pošto je vaspitač i model za dete, a struktura takođe poruka (Emonns, 1990), društveni, kulturni i tradicionalni modeli koji vladaju u određenoj mikro sredini kao što je škola, jačajući autoritarnost, učvršćuju, jačaju i konzerviraju i nedemokratske vrednosti u društvu.

Stanoviše koje je pedagoške argumente protiv upotrebe kamera u učionici baziralo na argumentima vezanim za učenike moglo bi se dodatno potkrepliti uvodeći obrazloženja koja se odnose na nastavnike. Pored zajedničkih elemenata koji se tiču slobode, autonomije i poštovanja, koje bi trebalo da uživaju i nastavnici, moguće je uključiti dodatni razlog koji se poziva na profesionalnost kao bitnu odrednicu nastavničke profesije. Savremene obrazovne politike procese izgradnje uspešnih vaspitno-obrazovnih sistema zasnivaju na svesti o presudnom značaju kvalitetnih nastavnika za ukupan doprinos razvoju obrazovanja. U zemljama sa najkvalitetnijim obrazovnim sistemima, poput Finske, poverenje, profesionalnost i zajednička odgovornost čine ključne reči obrazovnog uspeha (Hargreaves, Shirley, 2009; Sahlberg, 2012).⁶

Profesionalizacija obavljanja nekog posla podrazumeva niz atributa koji profesije izdvajaju od ostalih zanimanja u društvu (IIIopep, 2001). Među temeljnjim je autoritet zasnovan na znanju, ne samo o sadržajima izučavanja nekog konkretnog predmeta nego i pedagoško-psihološkim i razvojnim karakteristikama dece, pa bi nastavnike trebalo smatrati sposobnim da obezbede razrednu koheziju i strukturiraju socijalne odnose u školi bez „pomoći“ nekog mehaničkog, digitalnog ili biološkog oka. Nastavnička profesija ima mnoga obeležja slobodnih profesija, što se prihvata generalno, ali ne sagledava uvek konsekventno. Njihov

⁶ Nastavničko zvanje je u Finskoj među najcenjenijim, ispred ugleda koji uživaju lekari, arhitekte ili advokati, što se uobičajeno smatra najpoželjnijim zanimanjima, a većina objašnjenja ovog fenomena pripisuje se ne samo tradiciji nego i izuzetnoj slobodi i autonomiji u radu koju uživaju njihovi nastavnici. U finskom vaspitno-obrazovnom sistemu, na primer, ne postoji struga školska inspekcija, ne sprovode se eksterne evaluacije koje bi služile da javnost obaveste o uspešnosti škole ili efikasnosti rada nastavnika, nastavnici imaju profesionalnu autonomiju u stvaranju planova rada i kurikulumu svoje škole, celokupni obrazovni sistem, na svim nivoima, finansira se iz javnih sredstava... (Sahlberg, 2012: 118).

autoritet i autonomiju mogu da potkopaju i naizgled razumljivi, ali preterano minuciozni zahtevi u pogledu kontrole radnog vremena i radne discipline, preferiranje i više vrednovanje uniformnih didaktičko-metodičkih rešenja u nastavi, prenormiranje sadržaja izučavanja, pa sve do upravljanja karijerom nastavnika putem uspostavljanja veza lojalnosti sa političkim hijerarhijama. Profesionalizacija nastavničke profesije nije moguća bez poverenja u autoritet znanja nastavnika i primene tog znanja na autonoman način. Kameru u učionici podržaće implicitna pedagogija nekih nastavnika koji još ne žele da se oslobole starih metoda disciplinovanja, ali nastavnik koji želi da profesionalno obavlja svoju delatnost može je doživeti kao oblik nepoverenja i kontrole nedefinisanog tutora nad svojim radom, profesionalnim kvalitetima i kompetencijama. U procesima upravljanja nastavom nije moguć, ili bar nije prikladan, tehnički pristup primenljiv u nekim drugim okolnostima. Ako bi trebalo primenu kamera u školskoj sredini zadržati u neškodljivom opsegu, granica bi trebalo da bude „povučena“ na pragu učionice, jer tehnologija ne može da zameni pedagogiju.

ZAKLJUČAK

Formiranje pozitivne školske klime dugotrajan je i kompleksan proces. Školsko i šire okruženje mogu doprineti, ali i biti smetnja ovom procesu. Odluke da se osigura bezbednost u školi uvođenjem video-nadzora nad svim manifestacijama školskog rada, iako možda vođene dobrim namerama, trebalo bi ozbiljno preispitati. Uvođenje tehnika video-nadzora u prostoriju učionice neprikladno je iz više razloga. Svi oni mogu da se sumiraju kao različite manifestacije krize poverenja.

Jedan od mnogobrojnih činilaca upravljanja školskom mikrosocijalnom klimom tiče se upravo specifičnosti školske sredine u odnosu na druge sredine u kojima se ove tehnike s uspehom koriste. S obzirom na to da je škola formativna institucija, a da nastavnička profesija zadržava mnoga svojstva slobodnih profesija, metode dostizanja bezbednosti korišćene u školskoj sredini trebalo bi da uvažavaju obe ove perspektive, i učeničku i nastavničku. Vrednosti koje se u demokratskim društвима u školi stimulišu baziraju se na poverenju, ravnopravnosti i partnerstvu među učесnicima vaspitno-obrazovnog procesa. Jednaka raspodela moći, zajednički cilj, poštovanje i saradnja svih aktera procesa uslov su pozitivne školske klime. Prisustvo video-kamere u učionici suprotno je ovim nastojanjima jer, bar za senzibilnije učesnike, vaspitni proces okončava pre nego što je i počeo. Od početka se sugerise da treba sumnjati, da ne treba verovati, da su deca po prirodi problematična i loša, nesposobna da samoregulišu ponašanje, ili da treba da se ponašaju dobro iz pogrešnih pobuda, što sigurno ne doprinosi samopouzdanju, samopoštovanju, radovanju novim iskustvima, zainteresovanosti, znatiželji, partnerstvu i pozitivnoj klimi u razredu. Motivacija za sve dimenzije učenja, ne samo kognitivno, u uslovima nepoverenja ne može da bude intrinzička jer onemogućava zadovoljavanje potrebe za autentičnošću i autonomijom u odlučivanju i izboru, sugerise nekompetentnost i ometa povezivanje sa drugima. Time što implicira da se ni u decu ni u nastavnike ne može imati poverenja, nastoji se, u stvari, disciplinovati i kontrolisati, a ne obezbediti sigurnost. Posmatrano sa ovog stanovišta, Bentamova panoptička gradevina ili mnogo malih panoptikon učionica sa kamerama imaju ključne sličnosti. Mogućnosti savremene tehnologije omogućavaju čak smeštanje svih snimljenih materijala posredstvom interneta u jedan centralni panoptikon koji ne znamo ko kontroliše. Uvođenje kamera u učionice stoga smatramo „trojanskim konjem“ u vaspitno-obrazovnim ustanovama, koji malo doprinosi bezbednosti, a može naneti veliku štetu sistemu vaspitanja i obrazovanja, najdragocenijem društvenom sistemu koji neka država ima.

LITERATURA

- Bentam, Dž. (2014). *Panoptikon ili nadzorna zgrada*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Bodroški Spariosu, B. (2009). Herbartova koncepcija vaspitanja – značaj i aktuelnost osnovnih postavki, *Pedagogija*, 1, str. 5–22.
- Bojanin, S. (1990). Škola kao bolest. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Božović, R. (2006). *Leksikon kulturologije*. Beograd: Agencija Matić.
- Brofi, Dž. (2015). *Kako motivisati učenike da uče*. Beograd: Clio.
- Dimitrijević, V. (1993). *Neizvesnost ljudskih prava*: Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Eco, U. (2016), *Vječni fašizam*. Preuzeto 26. februara 2016 sa: <http://peščanik.net/vječni-fašizam>.
- Emonns, B. (1990). *Guidance Principles for Encouraging Self-discipline*. CDA,Coolidge, Central Arizona College.
- Ewald, F., Fontana, A. (2014). Napomena. U: Fuko, M. *Bezbednost, teritorija, stanovništvo*, str. 13–18. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Freire, P. (2017). *Pedagogija autonomije*. Beograd: Clio.
- Fuko, M. (2012). *Moć/Znanje: odabrani spisi i razgovori: 1972–1977*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Fuko, M. (2014). Oko moći. U: Bentam, Dž. *Panoptikon ili nadzorna zgrada*, str. 9–33. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Fuko, M. (2014a). *Bezbednost, teritorija, stanovništvo*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Fuko, M. (2015). *Volja za znanjem. Istorija seksualnosti I*. Lozniča: Karpas.
- García, J. L., Heckman, J., Leaf, D. E., Prados, M. J. (2017). *Quantifying the Lyfe-Cycle Benefits of a Prototypical Early Childhood Program*, Cambridge, NBER Working Paper 23479; Retrieved June 12, 2017. from <http://www.nber.org.papers/w.pdf>
- Giordano, K. (2015). *The Fetishizationon the Panopticon*. Retrieved May 10, 2017. from <http://aleph.humanities.ucla.edu/2015/07/26/the-fetishization-of-the-panopticon/>
- Hargreaves, A., Shirley, D. (2009). *The Fourth Way: The inspiring future of educational change*. Thousand Oaks, CA: Corwin.
- Heckman, J., Kautz, T. (2012). *Hard Evidence on Soft Skills*, Cambridge, NBER Working Paper 18121; Retrieved May 20. 2017. from <http://www.nber.org.papers/w.pdf>
- Klang, M. (2005). Privacy, Surveillance and Identity. In: Klang, M, Murray, A., *Human Rights in the Digital Age*, pp. 175–191. London: GlassHouse Press.
- Kligman, G. (1998). *The Politics of Duplicity: Contorlling Reproduction in Ceasescu's Romania*. Oakland: University of California Press.
- Krastev, I. (2013). *S verom u nepoverenje*. Beograd: Clio.
- Marinković, D., Ristić, D. (2014). Geoepistemologija pogleda. U: Bentam, Dž. *Panoptikon ili nadzorna zgrada*, str. 115–156. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Milgram, S. (1990). *Poslušnost autoritetu*. Beograd: Nolit.

- Milivojević, S. (2017). Šta je novo u novim medijima? *Reč*, 87.33. Beograd: Fabrika knjiga, 159–173.
- Miller, T. W., Kraus, R. F. (2008). School – related violence: Definition, Scope, and Prevention Goals. In: T W. Miller (Ed.) *School violence and primary prevention*, pp. 15–24. New York: Springer.
- Močnik, R. (1999). *Koliko fašizma*. Zagreb: Arkzin.
- Montesori, M. (2016). *Upijajući um*. Beograd: Miba books.
- Pavlović Breneselović, D., Pavlovski, T. (2000). *Partnerski odnos u vaspitanju*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofski fakultet, Centar za interaktivnu pedagogiju.
- Rancière, J. (2010). *Učitelj neznanica*. Zagreb: Multimedijalni institut.
- Sahlberg, P. (2012). *Lekcije iz Finske, Što svijet može naučiti iz obrazovne promjene u Finskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Katić, Lj. (2012). Intelektualka u policijskoj profesiji, *Godišnjak Fakulteta bezbednosti*. Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet bezbednosti, 135–146.
- Sretenović, M. (1929). Prva naša žena-policajac o svojim službenim dužnostima, *Vreme*, Beograd, 9. 6. 1929, 6–9.
- Fuko, M. (1997). *Nadzirati i kažnjavati*. Nastanak zatvora. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Šporer, Ž. (2001). Elementi profesije. U: Đorđević, D. (prir.). *Sociologija forever*, str. 157–165, Niš: Punta.

LESSONS ON TRUST: FROM PANOPTICON TO CAMERA

Ljubinka Katić

Abstract: In this paper, the phenomenon of video surveillance in the school environment is presented by reliance on historical examples which, as principle and pattern, can be transferred to many contemporary fields. The idea of panoptical surveillance of English lawyer and protagonist of the classical approach in explaining behavioral disorders, Jeremy Bentham, is laid out along with Foucault's take on this controversial subject, no longer from a standpoint of architectural construction of panoptic building, but as a disciplinary dispositive of contemporary societies. Video surveillance in the classroom is analyzed as an obstacle to the pedagogical process and as a form of violence over freedom and autonomy of both students and teachers. Applied in the classroom, these techniques move the education away from being an intrinsically motivated process towards the disciplinary models. The author concludes that video surveillance in the classroom is inappropriate, both from the point of the individual development of children in the formative period, but also from a point of disturbing the authority and autonomy of teachers, which in the long run can contribute to the strengthening of authoritarian tendencies in society.

Key words: video surveillance, school, Panopticon, discipline, management strategies

Želimir Kešetović, Nevena Šekarić, Milan Lipovac*

VIDEO-NADZOR KAO MERA SITUACIONE PREVENCije U OBRAZOvNO-VASPITNIM USTANOVAMA

Apstrakt: U obrazovno-vaspitnim ustanovama, odnosno školskoj sredini, mogu se javiti različiti oblici kriminalnog ponašanja. Njihovi pojavnici oblici u velikoj meri zavise od karaktera školske sredine, ali i neposrednih i posrednih aktera obrazovno-vaspitnog procesa. Priroda i specifičnosti kriminalnog ponašanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama posledica su, između ostalog, i sredine u kojoj nastaju. S obzirom na usmerenost koncepta situacione prevencije na kontekstualne faktore kriminala, ovaj koncept poslužiće kao teorijsko polazište za razvijanje ideje o primeni video-nadzora u preveniranju kriminalnog ponašanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama. Vredna zapažanja jeste činjenica da u domaćoj literaturi ne postoji dovoljan broj studija u kojima su se autori bavili ovom tematikom. U radu će biti napravljen osvrt na koncept situacione prevencije, a zatim i na mogućnosti koje video-nadzor pruža u pogledu sprečavanja kriminalnog ponašanja u školskoj sredini, na osnovu pregleda već sprovedenih istraživanja.

Ključne reči: školska sredina, kriminalno ponašanje, situaciona prevencija, video-nadzor

UVOD

U načelu posmatrano, u obrazovno-vaspitnim ustanovama ostvaruje se primarna funkcija koja je vezana za obrazovanje i vaspitanje učenika. Međutim, pored sticanja znanja, veština, stavova i kompetencija koje su obuhvaćene nastavnim planovima i programima, škola predstavlja ambijent u kojem se mogu dešavati ili se dešavaju različiti incidenti. Iako se incidenti sa školskom populacijom dešavaju i van školskog prostora, primeri delinkventnog ili kriminalnog ponašanja u školi u najvećoj meri skreću pažnju stručne, ali i najšire javnosti. U takvim slučajevima očekuje se sistemska reakcija koja bi trebalo da prevaziđe direktora škole, školski odbor i savet roditelja te konkretnе škole, nego bi trebalo da uključi i druge institucije sistema. Sve ovo utiče na obimnu tematizaciju kriminalnog ponašanja učenika od strane različitih teoretičara i istraživača koji predlažu raznolike pristupe, mere i planove reagovanja na specifične oblike delinkventnog i/ili kriminalnog ponašanja u školskoj sredini.

Ovi pristupi se najjednostavnije mogu podeliti na interventni (represivini) i preventivni. Interventni pristup podrazumeva niz mera usmerenih na pomoći žrtvi, odnosno detetu koju je na direktni način ugorženo ili je već pretrpelo neku štetu, na delinkventa, ali i sredinu, a kako bi se negativne posledice takvog incidenta umanjile. Nasuprot ovome, nalazi se preventivni pristup koji, najjednostavnije rečeno, predstavlja niz mera koje su usmerene na izgradnju adekvatne školske sredine (ili pozitivne školske klime) i pre nego što do neželjenog događaja, odnosno delinkventnog ili kriminalnog ponašanja zaista i dođe. Preventivni pristup može obuhvatiti mere od fizičkog uređenja školskog prostora, preko mera prevencije ponašanja učenika, pa do kompleksnih preventivnih programa koje obuhvataju sve aktere obrazovno-vaspitnog procesa.

U nastavku rada će biti predstavljene osnovne karakteristike situacione prevencije, a sa ciljem razumevanja konteksta (ili teorijskog okvira) u kojem video-nadzor predstavlja jednu od mogućih mera prevencije neželjenog, odnosno delinkventnog ili kriminalnog ponašanja u školskoj sredini.

SITUACIONA PREVENCIJA KRIMINALA

Pojava koncepta situacione prevencije kriminala vezuje se za sedamdesete godine XX veka, s tim da je ovaj pristup postao veoma popularan tek poslednjih desetak i više godina. Koncept situacione prevencije omogućio je svojevrsnu promenu paradigme pružajući novi uvid u situacione (kontekstualne), odnosno sredinske faktore. Situacioni faktori su do tada od strane istraživača tretirani isključivo kao statička kategorija, međutim, nakon razvoja ovog koncepta, sagledava se i njihov dinamički karakter koji u određenom kriminalnom slučaju poseduje kapacitet da izazove i omogući kriminalno delovanje (Newman, 1997). Kao posebna prednost ovog koncepta ističe se to što se mere situacione prevencije mogu prilagoditi specifičnim uslovima u nekom okruženju ili usmeriti na preveniranje određene vrste kriminala. Naime, ovaj koncept podrazumeva identifikaciju, modifikaciju i kontrolisanje faktora koji deluju u situaciji u kojoj se ispoljava kriminalno ponašanje (Cornish & Clarke, 2003). Drugim rečima, delovanjem na situacione faktore nekog okruženja (npr. postavljanjem video-nadzora ili jačim osvetljenjem problematičnih zona) nastoje se smanjiti šanse za nastanak i ispoljavanje kriminalnog ponašanja. Nešto šire određenje ovog koncepta (Clarke, 1997) podrazumeva da situaciona prevencija obuhvata mere usmerene na smanjenje prilika za kriminal koje su:

- 1) prilagođene vrlo specifičnim formama kriminala;
- 2) usmerene na upravljanje, dizajn ili manipulisanje neposrednim okruženjem, sistematski i permanentno;
- 3) čine kriminalno ponašanje teškim, riskantnim i neoprostivim.

Proističući iz analize okolnosti koje na različit način doprinose javljanju određenih vrsta kriminala, ovaj koncept u prvi plan ističe značaj mera koje se preduzimaju u cilju smanjenja mogućnosti za javljanje različitih oblika kriminalnog ponašanja. Na taj način, situacioni pristup akcenat stavlja na sprečavanje pojava kriminala pre nego na otkrivanje i sankcionisanje prestupnika (Clarke, 1997). Drugim rečima, koncept situacione prevencije usmeren je na same sredinske faktore koji pogoduju nastanku i razvoju kriminalnog ponašanja, a ne na same učinioce.

Konceptom situacione prevencije ne nastoje se eliminisati kriminalne ili delinkvensijske težnje kroz unapređenje društva i njegovih institucija, već da se činjenje kriminalnih aktivnosti učini manje privlačnim za prestupnike. U tom kontekstu, cilj je ne prosto smanjiti mogućnosti za javljanje kriminala, već i demotivisati prestupnike za činjenje ovakvih dela, sprečavajući na taj način i relokaciju kriminala (Žunić Pavlović, V. i dr., 2011: 2). Dakle, ključna tačka situacionog pristupa nije krivično-pravosudni sistem, već najširi skup javnih i privatnih organizacija i aktera – škole, domovi zdravlja, saobraćajne komunikacije, lokalni parkovi i ustanove namenjene zabavnim sadržajima, aerodromi, zatvori, tržni centri itd. – svi oni socijalni sistemi koji svojim specifičnim delatnostima mogu predstavljati pogodno okruženje za različite oblike kriminala. Imajući to u vidu, situacioni pristup može se smatrati svojevrsnim načinom disciplinovanja postmodernih subjekata (Kanduč, 2009: 86). Na taj način, redukcija prilika za ispoljavanje kriminalnog ponašanja u velikoj meri utiče na ukupno smanjenje kriminala. Pored ove, još neke od karakteristika koje sam koncept čini vrlo popularnim među naučnom i stručnom javnošću jesu i širok spektar primenljivosti (u pogledu različitih vrsta kriminalnog ponašanja i konteksta izvršenja), niska cena i efikasnost u prevenciji i redukciji kriminala (Žunić Pavlović, V. i dr., 2011).⁷

Ono što koncept situacione prevencije razlikuje od ostalih kriminoloških teorija jeste predmet tematizovanja. Naime, većina kriminoloških teorija bavi se objašnjavanjem zašto se određeni pojedinci ili grupe, izloženi određenim psihološkim ili socijalnim uticajima, češće ponašaju delinkventno ili kriminalno. S obzirom na to da kriminalno ponašanje, odnosno činjenje kriminalnog dela, pored motivisanog učinjocu podrazumeva i postojanje prilike za kriminalno delanje, potrebno je dati odgovarajuće odgovore i na pitanje zašto se određeno kriminalno ponašanje zbiva. Prema Koenu i Felsonu (*Cohen & Felson*), prilika za kriminalno delovanje, između ostalog, podrazumeva i prisustvo pogodne mete i odsustvo podobnog čuvara (1979). Stoga, pored postojanja kriminalnih sklonosti, potrebno je objasniti i na koji način takve sklonosti stupaju u interakciju sa situacionim faktorima koji pogoduju ispoljavanju kriminalnog ponašanja (Ekblom, 1994). Situacioni pristup tematizuje upravo ovaj drugi segment kriminalnog ponašanja.

Poslednjih godina „situaciona prevencija“ prerasta u „nauku o kriminalu“ (Knepfer, 2009: 58), odnosno najdirektnije proizilazi iz takozvane nauke o kriminalu, koja je isto ono

⁷ Situacionu prevenciju, između ostalog, preporučuju i Ujedinjene nacije (UN) kao jedan od uspešnijih pristupa koji se primenjuju u unapređenju bezbednosti u domovima, školama i ostalim objektima. Mere situacione prevencije su naročito popularne u Velikoj Britaniji i Holandiji gde čine sastavni deo zvanične vladine politike (Clarke, 1997).

što je i socijalna prevencija za tradicionalnu kriminologiju (Clarke, 2004: 56).⁸ U postojećoj literaturi opisani su različiti modeli situacionog pristupa koji se primenjuju u prevenciji određenih vrsta kriminalnih aktivnosti (poput krivičnih dela sa elementima nasilja, organizovanog kriminala itd.) ili u određenoj sredini (školi, lokalnoj zajednici, kaznenopopravnim ustanovama, drugim javnim objektima). Kako je predmet tematizovanja ovog rada školska sredina, fokusiracemo se na mere situacione prevencije primenljive u obrazovno-vaspitnim ustanovama. Naime, škole predstavljaju specifičnu sredinu u kojoj može biti ugrožena bezbednost ne samo učenika već i nastavnog i nenastavnog osoblja i svakog trećeg lica koje je, bilo neposredno bilo posredno, u kontaktu sa obrazovno-vaspitnom ustanovom. Osim vršnjačkog nasilja, nasilja između nastavnika i učenika ili od strane nekog trećeg lica, kao najrasprostranjenijih vidova kriminalnog delovanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, školske sredine su takođe izložene vandalizmu, provalama, krađama i drugim pojavnim oblicima oštećenja školske imovine. Imajući u vidu specifičnosti maloletničkog kriminalnog ponašanja (koje je uglavnom oportunističke prirode), zajedno sa niskim stepenom samokontrole i nedostatkom osećaja lične odgovornosti, mnogi autori smatraju da je upotreba situacionog pristupa u prevenciji kriminala u školskim sredinama opravdana i, štaviše, poželjna (Muncie, 2004). Deo koji sledi ukazuje na moguće mere situacione prevencije koje se mogu primeniti u obrazovno-vaspitnim ustanovama, proistekle iz klasifikacije tehnika situacione prevencije koju su razvili Korniš i Klark (Cornish & Clarke, 2003). U vezi sa ovom klasifikacijom, potrebno je naglasiti da se predviđene tehnike odnose na sve vidove kriminalnog ponašanja koje se može javiti u jednoj školskoj sredini.

Postojeća klasifikacija sastoji se iz pet kategorija i dvadeset pet tehnika. Prva kategorija obuhvata tehnike usmerene na promenu percepcije potencijalnih prestupnika o naporima koje je neophodno preduzeti u cilju vršenja kriminalnog dela.⁹ Druga kategorija obuhvata tehnike kojima se utiče na promenu percepcije učinilaca kriminalnih dela o riziku da budu otkriveni i uhvaćeni u toku vršenja dela.¹⁰ U treću kategoriju spadaju tehnike usmerene na smanjenje nagrada za učinioce ili očekivanih koristi od činjenja kriminalnog dela.¹¹

- 8 Konvencionalnoj kriminologiji suprotstavlja se takozvana „nauka o kriminalu“ koja mora biti mnogo primenljivija, sa akcentom na razumevanju kriminala umesto kriminalaca, momentalnu redukciju kriminala umesto dugotrajne socijalne reforme, redukovanje štete nanete žrtvama umesto pomaganja kriminalcima, problemski umesto teorijski orientisana, usmerena promeni politike u kontroli kriminala (Clarke, 2004: 56).
- 9 Tehnike koje pripadaju prvoj kategoriji jesu: ojačavanje meta napada (korišćenjem različitih fizičkih barijera, zaštitom brava kako bi se sprečilo otvaranje improvizovanim uređajima, zaključavanjem škola nakon radnog vremena); kontrola pristupa i/ili odbijanje neovlašćenog ulaska u štičeni prostor (elektronskim identifikacijama, prisustvom radnika na ulazima, smanjenom frekvencijom ulazaka, ugradnjom barijera otpornih na vandalizam); skrining izlaza (odvojenim izlazima za nastavnike i učenike, obezbeđivanjem prolaza za učenike, smanjenjem izlazaka u grupama); uklanjanje potencijalnih prestupnika (planiranjem ugostiteljskih objekata i kladionica na lokaciji adekvatne udaljenosti od škole, odvojenim toaletima i svlačionicama za učenike različitog pola, mlađih i starijih razreda); kontrola oruđa i oružja (upotreba detektora metala na ulazima u škole i u pretraživanju učeničkih ormarića) (Cornish & Clarke, 2003: 90).
- 10 Druga kategorija obuhvata sledeće tehnike: produženi nadzor (kretanjem učenika u grupama, nošenjem alarmnih narukvica kako bi učenici mogli pozvati u pomoć, intenziviranjem nadzora od strane školskih policajaca i nastavnika, podizanjem svesti učenika da prijave svako sumnjičivo ponašanje); uspostavljanje prirodnih barijera (osvetljavanjem škole i njenog okruženja, upotrebom detektora za pokret, ogradijanjem školskog dvorišta, projektovanjem prostora tako da se spreči pristup kritičnim tačkama osetljivih na vandalizam); smanjenje anonimnosti (nošenjem jedinstvene školske uniforme, identifikacionih kartica); sekundarni nadzor (nadzor od strane nastavnika, učenika i uz podršku školskog osoblja); formalni nadzor (angažovanjem školskih policajaca i implementacijom video-nadzora i alarmnih sistema) (Cornish & Clarke, 2003: 90).
- 11 Tehnike koje pripadaju trećoj kategoriji jesu: skrivanje meta napada (ograničavanjem pristupa podacima o učenicima i nastavnicima, adekvatnim čuvanjem školskih evidencijsa, obezbeđivanjem mesta za parkiranje zaposlenima i posetiocima škola); uklanjanje meta napada (zabranom nošenja mobilnih telefona i skupo-

Tehnike smeštene u četvrtu kategoriju za cilj imaju ublažavanje ili neutralisanje situacionih faktora koji mogu doprineti izvršenju kriminalnog dela.¹² Peta kategorija sadrži tehnike kojima se povećavaju osećaji stida i krivice učinioca zbog kriminalnog dela koje je počinio kroz uklanjanje bilo kakvih mogućnosti za racionalizaciju ili opravdanje njegovog/njenog kriminalnog ponašanja.¹³

Kao što se može primetiti na osnovu predstavljenе klasifikacije, video-nadzor kao mera situacione prevencije spadao bi u drugu kategoriju tehnika, odnosno mera kojima se ima za cilj promena percepcije potencijalog učinioca u kontekstu postojanja većeg rizika za činjenje kriminalnog ponašanja. Sa tim u vezi, u delu teksta koji sledi, fokusiraćemo se na video-nadzor kao meru situacione prevencije u obrazovno-vaspitnim ustanovama.

PRIMENA VIDEO-NADZORA¹⁴ KAO MERE SITUACIONE PREVENCIJE

U narednom delu teksta, fokus će biti na video-nadzoru kao jednoj od najšire korišćenih mera situacione prevencije. Najpre će biti predstavljen kratak istorijski razvoj u primeni ove mere u javnom sektoru uopšte, a zatim i u školskim sredinama.

Kako savremena tehničko-tehnološka rešenja svoju primenu nalaze u gotovo svim oblastima društvenog života, oblast prevencije i kontrole kriminala nije ostala imuna na takav uticaj. Pri reagovanju na kriminal uz upotrebu tehnologija prednost se daje unapređivanju prakse preventivnog postupanja, a mnogo manje sankcionisanju i tretmanu (Kovačević Lepojević, M. & Žunić Pavlović, V., 2012: 86).¹⁵ Stručnjaci smatraju da su biometrijska identifikacija, video-nadzor, skeniranje i nadzor nad komunikacijama najzastupljenije bezbednosne tehnologije čija primena izaziva uvek aktuelne polemike u savremenom društvu (Pavone & Esposti, 2012).

cenih stvari u školu, ostavljanjem stvari u zaključne ormariće, držanjem u sefovim vredniju školsku imovinu); identifikovanje imovine (vidljivim ili skrivenim obeležavanjem učeničke imovine, obeležavanjem školske imovine); prekid trgovine (pojačanim nadzorom nad radom onih objekata u kojima učinoci mogu preprodati ukradene stvari); poricanje benefita (uklanjanjem grafita, dupliranjem školske evidencije, uklanjanjem posledica sajber vandalizma na sajtu škole) (Cornish & Clarke, 2003: 90).

12 Četvrta kategorija sadrži sledeće tehnike: redukcija frustracija i stresa (održavanjem optimalne temperature vazduha, stepena buke, osvetljenja, održavanje kvaliteta hrane u učeničkim kuhinjama); izbegavanje konfliktata (poboljšanjem društvene klime u školama, obezbeđivanjem ranjivih učeničkih grupa poput Roma ili učenika sa posebnim potrebama); redukcija afektivnih stanja (promovisanjem nacionalne i verske tolerancije, podsticanjem pristojnog ponašanja na sportskim zbivanjima, razvijanjem kritičkih stavova prema medijskim sadržajima); neutralisanje vršnjačkog pritiska (razvijanjem veština u cilju neutralisanja negativnog socijalnog pritiska, disperzijom problematičnih učenika u različitim odeljenjima, podizanjem svesti o bezbednom učešću saobraćaju i adekvatnom seksualnom ponašanju) (Cornish & Clarke, 2003: 90).

13 Poslednja, peta kategorija obuhvata sledeće tehnike: set pravila (polaganjem školskih kodeksa ponašanja, informisanjem o relevantim zakonima i dr. pravnim aktima); postavljanje uputstava za ponašanje u određenim sredinama (postavljanjem jasnih znakova kojima se zabranjuju ulazak u određene prostorije, pušenje i odnošenje određenih stvari iz prostorije, edukovanjem o ponašanju u određenim situacijama i prostorijama koje sadrže potencijalno opasne materijale ili opremu); uticanje na savest potencijalnih učinilaca (isticanjem jasnih naredbi kojima se zabranjuju krađa i uništavanje školske imovine, nasilničko ponašanje, nošenje alkohola, oružja, grafita itd.); podrška usvojenim pravilima (postavljanjem posuda za otpatke, izgradnjom dovoljnog broj toaleta, prekrivanjem grafita); kontrolisanje upotrebe droge i alkohola (zabranom prodaje alkoholnih pića i cigareta maloletnicima, periodičnim analizama urina) (Cornish & Clarke, 2003: 90).

14 U tekstu koji sledi, za pojam video-nadzora koristiće se i termin CCTV (*Closed Circuit Television*).

15 Klark smatra da su tehnologije doprinele promenama ne samo u reagovanju na kriminal već i njihovom izučavanju (Clarke, 2004).

U oblasti društvene kontrole kriminala, naročito je vidljiva primena video-nadzora kao jedne od tehnoloških inovacija u sredinama u kojima se kriminal ispoljava u svojim najrazličitim oblicima. U okvirima situacionog pristupa, video-nadzor se svrstava u mere formalnog nadzora¹⁶ kojima se deluje na percepciju rizika potencijalnih prestupnika da će biti otkriveni i uhvaćeni, što bi trebalo da ih odvrati od činjenja prestupa (Kovačević Lepojević, M. & Žunić Pavlović, V. 2012: 327). Na taj način, sistem video-nadzora deluje destimulišuće na potencijalne učinioce kriminalnih aktivnosti time što povećava rizik da će biti otkriveni i sankcionisani usled takvog kriminalnog ponašanja. Osim sankcionisanja koje sledi učiniocu kriminalnog dela, sam čin njegovog otkrivanja povlači sa sobom i javnu osudu, što predstavlja dodatni destimulišući faktor da do kriminalnog ponašanja ne dođe. Upravo ovakva *cost-benefit* procena kriminalnog delanja jeste jedna od ključnih karakteristika situacione prevencije.

Sa primenom video-nadzora u cilju osiguravanja imovine i kapitala počelo se krajem šezdesetih godina prošlog veka, u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama, kada su se njime najpre obezbeđivali objekti maloprodaje i banke,¹⁷ da bi se potom njegova primena u oblasti društvene kontrole kriminala proširila i na ostale sektore i druge evropske države. Britanski kriminolozi smatraju da sistemi video-nadzora mogu značajno doprineti prevenciji kriminala jer omogućavaju: otkrivanje učinilaca za vreme izvršenja krivičnog dela ili kasnije, redukovanje vremena tokom koga se može izvršiti krivično delo, pojačavanje prirodnog nadzora,¹⁸ unapređivanje uspešnosti fizičkog obezbeđenja, jačanje društvene kohezije, podizanje nivoa opreznosti, pojačavanje straha od javne sramote, stimulisanje kretanja u područjima pokrivenim video-nadzorom i porast broja prijavljivanja slučajeva policiji (Armitage et al., 1999, prema: Kovačević Lepojević, M. & Žunić Pavlović, V. 2012: 327).¹⁹ Osim toga, u literaturi se često navode dve tehničke prednosti upotrebe video-nadzora – s jedne strane, on može poslužiti kao pasivan alat za snimanje i kasnije reprodukovanje snimljenog materijala, dok, s druge strane, može poslužiti za aktivan monitoring od strane bezbednosnog personala, mada nije retka ni kombinacija ovih metoda (Nieto, M., 1997: 1).

- 16 Formalni nadzor ima za cilj da proizvede „zastrašujuću pretnju po potencijalne učinioce“ (Clarke, 1997: 20). U tom kontekstu, formalni nadzor podrazumeva rad policije i službi bezbednosti, odnosno onih subjekata čija je primarna odgovornost bezbednost, uz upotrebu savremenih tehničko-tehnoloških rešenja (poput CCTV ili biometrijskih tehnika).
- 17 Kako su video-rekorderi postali komercijalno dostupni tokom šezdesetih godina prošlog veka u Velikoj Britaniji, rana primena i razvoj CCTV uglavnom su bili ograničeni na sektor maloprodaje i do 1967. godine jedna kompanija (Photoscan) aktivno je promovisala CCTV u oblasti sprečavanja i hapšenja kradljivaca (Norris, C. et al., 2002: 111). U narednim godinama, korišćenje video-nadzora u preventivne svrhe proširilo se i na kontrolu saobraćaja, dok je u radu britanske policije tokom sedamdesetih i ranih osamdesetih godina prošlog veka upotreba video-nadzora bila ograničena samo na marginalizovane grupe poput sportskih huligana i političkih demonstranata (Isto). Intenziviranje upotrebe video-nadzora u društvenoj kontroli kriminala dovelo je do toga da je do sredine devedesetih godina dvadesetog veka ova mera bila dominantna unutar zvaničnog vladinog programa za prevenciju kriminala, zauzimajući čak tri četvrtine njenog budžeta (Welsh and Farrington, 2004: 500).
- 18 Prirodni nadzor ili nadzor *per se* ima isti cilj kao i formalni nadzor, s tim da podrazumeva „korišćenje ‘prirodnog nadzora’ od strane ljudi koji se bave svojim svakodnevnim aktivnostima“ (Clarke, 1997: 21). Prirodni nadzor bi, shodno ovome, podrazumevao adekvatno osvetljenje, postavljanje ograda i drugih vidova perimetarske zaštite, kao i bilo koje druge mere kojima se poboljšava vidljivost, zaštita i kontrola problematičnih zona.
- 19 Efekti koji se mogu postići upotrebom video-nadzora u kontekstu situacionog pristupa jesu tek neki od mogućih pozitivnih učinaka kojima rezultira korišćenje CCTV u monitoringu javnog prostora. Tako Iznard navodi široku lepezu ciljeva kojima se teži upotrebom CCTV sistema: smanjenje kriminala; smanjenje straha od kriminala; unapređenje javne bezbednosti; unapređenje imovinske sigurnosti; osigurati bezbedno mesto za razonodu ljudi u javnom prostoru; omogućiti osobama (poput starijih, invalida, žena i autohtonog stanovništva) bezbedno korišćenje javnog prostora (Iznard, A., 2001: 5).

U tom kontekstu, kao značajne karakteristike video-nadzora ističu se njegova sposobnost u dokumentovanju određenih događaja i vizuelno odvraćanje potencijalnih učinilaca kriminalnih dela. Upravo su ove široke mogućnosti koje pruža upotreba video-nadzora u prevenciji kriminala doprinele njegovoj sve većoj i učestalijoj primeni u različitim oblastima i sredinama društvenog života.

O upotrebi video-nadzora u javnom i polujavnom prostoru na evropskom kontinentu svedoči studija kojom je bilo obuhvaćeno šest evropskih prestonica, a koja je pokazala da se video-nadzor u velikoj meri koristi u prodavnicama, bankama, restoranima, barovima, transportnim stanicama i drugim vidovima javno dostupnog prostora (Hempel and Töpfer, 2004). Naime, studija je pokazala da širom Evrope 29% institucija javnog karaktera koristi neku vrstu video-nadzora, iako je takva proliferacija bila neujednačena (npr. u Londonu je 40% javno dostupnog prostora nadgledano kamerama, za razliku od Beća gde je to slučaj sa svega 18% javnog prostora).²⁰

Kada je reč o SAD, primena video-nadzora u prevenciji kriminala nešto je sporije tekla u odnosu na evropske gradove, ali im je zajedničko bilo to da je ova mera svoju primenu našla najpre u privatnom sektoru. Prema nekim autorima (Nieto et al., 2002; Norris, C. et al., 2002), tehnološki napredak, pad troškova i povećana zabrinutost za bezbednost nakon 11. septembra 2001. godine doveli su do nagle upotrebe tehnoloških inovacija u prevenciji kriminala, poput video-nadzora i biometrijskih tehnologija. Sa tim u vezi, od početka XXI veka, sistemi video-nadzora, osim u privatnom, beleže rast u upotrebi i u javnom sektoru.

U literaturi, među teoretičarima postoji konsenzus o povećanoj urbanizaciji, mobilnosti (kako lokalnoj, tako i globalnoj), socioekonomskom kontekstu i opštoj predstavi o „društvu rizika“ kao ključnim globalnim faktorima koji su doveli do intenziviranja nadzora gotovo svih društvenih delatnosti. Stoga su preventivni odgovori na potencijalno negativne pojave u vidu „redukcije prilika“, „situacione prevencije“ i „upravljanja rizicima“ postali deo glavne strategije odgovora na kriminalno ponašanje, među kojima se ističe i video-nadzor kao njen najšire rasprostranjen oblik. Polemišući o globalnim trendovima koji su uticali na intenziviranje u korišćenju video-nadzora u javnom sektoru, Noris i drugi govore o četiri faze postepene (doduše, nejednake) rasprostranjenosti video-nadzora u različitim državama sveta (2002). Ne upuštajući se u njihovo detaljnije objašnjavanje, te četiri faze jesu:

1. rasprostranjenost video-nadzora u privatnom sektoru;
2. rasprostranjenost video-nadzora u ključnim institucijama javnog sektora;
3. ograničena rasprostranjenost video-nadzora u javnom sektoru i
4. težnja ka „sveprisutnom“ video-nadzoru.

Dok Republiku Srbiju karakteriše manjkavost evaluacionih studija u oblasti primene video-nadzora u javnom prostoru (pa time i u školama), podaci na svetskom nivou generalno pokazuju da su sistemi CCTV prilično efikasni u smanjivanju i sprečavanju kriminalnih dela i korisni u procesuiranju osoba koje su uhvaćene u izvršenju takvih dela (Nieto, 1997). Sa druge strane, prisutna su i mišljenja prema kojima kamere (kao deo CCTV sistema) same po sebi ne sprečavaju kriminalna dela. Naime, one mogu da spreče izvršenje takvih dela u njihovoj blizini, ali suštinski dovode samo do relokacije kriminalnog ponašanja. Drugim rečima, kriminalna dela počinice se na nekom drugom mestu koje nije pokriveno video-nadzorom (Isnard, 2001). Međutim, i pored postojanja ovakvih polarizovanih stavova,

²⁰ Detaljnije o ovome pogledati u: Hempel and Töpfer, 2004.

svakako se ne može odreći značaj koji upotreba CCTV ima u preveniranju neželjenjih dela u javnom prostoru.²¹

Kada je reč o nekim mogućim etičkim dilemama u vezi sa upotrebom video-nadzora u javnom prostoru, uglavnom se kao najčešća navodi povreda prava na privatnost. Međutim, prema mišljenju većine pravnih eksperata, kontinuirani video-nadzor nad javnim prostorom ne predstavlja značajnu pravnu prepreku (Nieto, 1997: 4). Naime, ukoliko se sistem CCTV nad javnim prostorom posmatra kao jedan od validnih servisa kojim država nastoji da zaštiti svoje građane, u tom slučaju video-nadzor se ništa ne razlikuje od, na primer, policije koja vrši istu delatnost. Ovakva razmišljanja potkrpeljuju se stavom prema kome se upotrebom video-nadzora u ovakvom obliku ne utiče na individualnu privatnost, već se njime prvenstveno deluje na događaje koji se zbivaju u javnom prostoru koji svakako karakteriše odsustvo većeg stepena privatnosti (Isto.).

PRIMENA VIDEO-NADZORA U OBRAZOVNO-VASPITNIM USTANOVAMA

U poslednjih nekoliko godina, sve je primetnija pojava kriminalnog ponašanja koje стоји у вези са школским ustanovama. Оsim тога, оsetna je percepcija rizika међу učenicima, dok zabrinutost javnosti povodom ovog fenomena nejenjava. S obzirom na specifičnost školskih sredina, rezultati dosadašnjih istraživanja ukazuju na то да се школе најчешће odlučuju за uvođenje video-nadzora i službe obezbeđenja, posebno nakon krupnih incidenata u školskoj sredini (Addington, 2009).²² U narednom delu teksta, fokus ће бити usmeren na могућности које upotreba video-nadzora u školskom okruženju pruža, и то у контексту три основе funkcije CCTV – osmatranja, snimanja i odvraćanja (Simić i Bošković, 1991).

Osmatranje omogućava sagledavanje stanja nad prostorom који се обезбеђује. Ова чинjenica olakšава рад зaposlenима на пословима физичког обезбеђења jer upućује на доношење суда о стању безбедности и над обезбезденим простором у којем нema trenutnog физичког prisustva radnika обезбеђења (Mandić, 2015: 204).

Snimanje (arhiviranje) omogućava reprodukciju догађaja, што је од изузетног значаја за послове накнандне анализе (Mandić, 2015: 204).²³

Odvraćanje је функција која има првенствено psihološко dejstvo на lica која имају нameru да (legalno ili ilegalno) uđu u obezbeđen prostor, односно да u okviru tog prostora izvrše određenu nedozvoljenu radnju (Mandić, 2015: 204).²⁴

Imajući u vidu основни циљ situacione prevencije – dejstvo na učinioца u cilju njegovog odvraćanja od kriminalnog ponašanja, predstavljene funkcije CCTV idu u prilog postizanju takvog циља. Mobilizацијом основних функција CCTV могу се спречити неželjeni incidenti

21 Svojevremeno je Pojner istakao kako je ugradnja CCTV u pet vozila gradskog prevoza dovela do smanjenja oštećenja imovine ne samo u tim vozilima već i na nivou čitavog arsenala vozila koji je brojao osam autobusa (Pojner, 1988).

22 Tzv. „vidljive mere bezbednosti“ које se uvode u школе како би се спречило nasilje подразумевaju implementaciju физичких uređaja (poput metal-detektora i sigurnosnih kamera), као и obučeno osoblje (poput lica ovlašćenih za sprovodenje zakona i privatnog физичког обезбеђења) (Addington, 2009: 1426).

23 U Zakonu o privatnom обезбеђену (ZoPO) предвиђена је обавеза чuvanja arhiviranih snimaka najmanje 30 dana, као i postavljanje обавештења на видljivom mestu да је objekat ili prostor заštićen video обезбеђenjem (ZoPO, 2013, član 32, stav 1).

24 U praksi су чести slučajevi да se postave tzv. „lažne kamere“, односно да se koristi само функција odvraćanja CCTV. U вези са овим, требало би напоменути да је овакав приступ у потпуности погрешан и да се адекватна заštita štićenog prostora може ostvariti само sveobuhvatnim коришћењем свих функција које karakterišu CCTV.

koji su specifični za školsku sredinu, kao što su nasilno ponašanje, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, uništavanje školske imovine, ispisivanje grafita i slično.

Prema istraživanju primene bezbednosnih tehnologija u 15 američkih država, najučestalija tehnologija koja se primenjuje u čak 90% škola jeste video-nadzor. Većina škola (82%) priključena je na centralizovani sistem nadzora, praćenje je moguće u realnom vremenu (proaktivno), kako unutar škole, tako i u njenom okruženju (Garcia, 2003). Video-nadzor se više primenjuje u srednjim nego u osnovnim školama, u gradskim nego u ruralnim sredinama, u većim nego u manjim školama (DeVoe et al., 2002, prema: Coon, 2004).

Uradivši analizu nekoliko studija slučaja o efikasnosti taktika situacione prevencije u američkim školama, O'Nil i Mek Gloin istakli su problem sprovođenja onih taktika koje nisu odgovarale stvarnim problemima konkretnе školske sredine,²⁵ kao i taktika koje u teoriji odgovaraju takvim problemima, ali ih škole u praksi ne sprovode na adekvatan način (O'Neill & McGloin, 2007). Ovakvo činjenično stanje stvari u suprotnosti je sa osnovnim postulatom situacionog pristupa. Naime, kada se ima u vidu da se merama situacione prevencije nastoji ostvariti uticaj na sredinske faktore u cilju smanjenja mogućnosti za činjenje kriminalnih dela, s pravom se insistira na analizi i evaluaciji sredinskog okruženja obrazovno-vaspitne ustanove.

ZAKLJUČAK

Situaciona prevencija predstavlja set mera u kojima je naglasak stavljen na kontekstualnim, odnosno sredinskim faktorima. Ovakav pristup omogućava prilagođavanje specifičnostima konkretnom okruženju u preveniranju delinkventnog i/ili kriminalnog ponašanja. Zagovornici ovog pristupa čak smatraju da je situaciona prevencija dobar okvir za razvijanje mera koje su prilagođene konkretnim oblicima kriminalnog ponašanja (Clarke, 1997; Cornish & Clarke, 2003). Ipak, najveća prednost ovog pristupa ogleda se u očekivanom preventivnom delovanju, odnosno usmerenost na eliminisanju sredinskih faktora koji pogoduju nastanku i razvoju kriminalnog ponašanja, a nasuprot interventnom (represivnom) pristupu koji je u najvećoj meri usmeren na otkrivanje i sankcionisanje prestupnika. Generalna pretpostavka situacione prevencije jeste da se prestupnik u velikom meri rukovodi procenom sredinskih faktora, koji u njegovom slučaju umanjuju izglede da njegovo delo bude otkriveno, on identifikovan i kasnije uhvaćen/uhapšen. Imajući to u vidu, centralna ideja situacionog pristupa u preveniranju delinkventnog i/ili kriminalnog ponašanja jeste uticaj na sredinske faktore kojim se smanjuju prilike za ispoljavanje kriminalnog ponašanja.

Upravo na ovom tragu, u radu je sagledavan/predstavljen potencijalni doprinos situacione prevencije u smanjenju kriminalnog ponašanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, a kako ovaj teorijski pristup u školskoj sredini podrazumeva veći broj mera, njegov potencijalni doprinos je sagledavan u odnosu na jednu odabranu meru – meru video-nadzora. S obzirom na to da savremena tehničko-tehnološka rešenja pronalaze svoju primenu u gotovo svim oblastima društvenog života, ovi trendovi su se odrazili i na oblast unapređenja

²⁵ Ova analiza je pokazala da je „neslaganje“ taktika situacione prevencije i stvarnih problema jedne školske sredine najčešće posledica toga što se škole za određenu taktiku odluče pod uticajem medijskih izveštavanja o školskim incidentima pre nego urade analizu sopstvenog okruženja i karakterističnih oblika kriminalnog ponašanja (O'Neill, L. & McGloin, J. M., 2007).

bezbednosti u obrazovno-vaspitnim ustanovama. Sa stanovišta socijalne prevencije, video-nadzor predstavlja meru formalnog nadzora jer predstavlja realnu pretnju po potencijalne prestupnike u smislu da će njihovo delinkventno i/ili krivično ponašanje biti otkriveno, a oni identifikovani. Zbog ovog video-nadzor deluje destimulišuće na prestupnike.

Imajući sve ovo u vidu, ne bi trebalo da iznenađuje veliki broj akademskih radova u kojima se mera video-nadzora povezuje sa školskom klimom, odnosno podizanjem nivoa bezbednosti u obrazovno-vaspitnim ustanovama. Osnovne funkcije video-nadzora u školskoj sredini, slično kao i u drugim sredinama, obuhvataju osmatranje, snimanje i odvraćanje, a dok svakako najveći izazov u proučavanju video-nadzora ostaje utvrđivanje mogućnosti i preciznih kriterijuma za analizu i evaluaciju efikasnosti ove mere situacione prevencije.

LITERATURA

- Addington, L. (2009). Cops and cameras: Public school security as a policy response to columbine. *American Behavioral Scientist*, 52(10), 1426–1446.
- Clarke, R. V. (2004). Technology, criminology and crime science. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 10(1), 55–63.
- Clarke, R. V. G. (Ed.). (1997). *Situational crime prevention* (pp. 53–70). Monsey, NY: Criminal Justice Press.
- Cohen, L. E. & Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American sociological review*, 588–608.
- Coon, J. K. (2004). *The adoption of crime prevention technologies in public schools. Doctor dissertation*. Cincinnati: University of Cincinnati, College of Education, Criminal Justice, and Human Services.
- Cornish, D. B. & Clarke, R. V. (2003). Opportunities, precipitators and criminal decisions: A reply to Wortley's critique of situational crime prevention. *Crime prevention studies*, 16, 41–96.
- Ekblom, P. (1994). Proximal circumstances: A mechanism-based classification of crime prevention. *Crime prevention studies*, 2, 185–232.
- Garcia, C. A. (2003). School safety technology in America: Current use and perceived effectiveness. *Criminal Justice Policy Review*, 14(1), 30–54.
- Hempel, L. & Töpfer, E. (2004). CCTV in Europe. *Final Report*, 15.
- Isnard, A. & Council, T. C. (2001). Can surveillance cameras be successful in preventing crime and controlling anti-social behaviours. In *character, impact and prevention of crime in regional Australia Conference, Australian Institute of Criminology, Townsville* (pp. 2–3).
- Kanduč, Z. (2009). *On various aspects of prevention in the post-modern society*.
- Knepper, P. (2009). How situational crime prevention contributes to social welfare. *Liverpool Law Review*, 30(1), 57–75.
- Kovačević Lepojević, M. & Žunić Pavlović, V. (2012). Primena video-nadzora u kontroli kriminala. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 2(2012), 325–345.
- Lipovac, M. (2012). Teorijski okviri za analizu i prevenciju sociopsiholoških rizika u obrazovno-vaspitnim ustanovama. U: *Bezbednosni rizici u obrazovno-vaspitnim ustanovama*. (str. 69–84). Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Mandić, G. J. (2015). *Sistemi obezbeđenja i zaštite pravnih lica*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Muncie, J. (2004). *Youth and Crime*. London: Sage Publications.
- Newman, G. (1997). Introduction: Towards a theory of situational crime prevention. In: Shoham, S. G., Newman, G. R. & Clarke, R. V. G. (Eds.). (1997). *Rational Choice and Situational Crime Prevention: Theoretical Foundations*. Dartmouth.
- Nieto, M. (1997). *Public video surveillance: is it an effective crime prevention tool?* (pp. 97–005). Sacramento, CA: California Research Bureau, California State Library.

- Nieto, M., Johnston-Dodds, K. & Simmons, C. W. (2002). *Public and private applications of video surveillance and biometric technologies*. California: California State Library, California Research Bureau.
- Norris, C., McCahill, M. & Wood, D. (2002). The growth of CCTV: a global perspective on the international diffusion of video surveillance in publicly accessible space. *Surveillance & Society*, 2(2/3).
- O'Neill, L. & McGloin, J. M. (2007). Considering the efficacy of situational crime prevention in schools. *Journal of criminal justice*, 35(5), 511–523.
- Pavone, V. & Esposti, S. D. (2012). Public assessment of new surveillance-oriented security technologies: Beyond the trade-off between privacy and security. *Public Understanding of Science*, 21(5), 556–572.
- Poyner, B. (1988). Video cameras and bus vandalism. *Journal of Security Administration*, 11(2), 44–51.
- Simić, R., Bošković, M. (1991). *Fizičko-tehnička zaštita objekata*. Beograd: Institut bezbednosti i Multialarm.
- Welsh, B. C. & Farrington, D. P. (2004). Surveillance for crime prevention in public space: Results and policy choices in Britain and America. *Criminology & Public Policy* 3(3), 497–526.
- Zakon o privatnom obezbeđenju. *Službeni glasnik RS*, 104/2013, 42/2015.
- Žunić Pavlović, V., Kovačević Lepojević, M. & Merdović, B. (2011). The implementation of the situational prevention measures in schools. Archibald Reiss days, 707–717.

VIDEO SURVEILLANCE AS SITUATIONAL PREVENTION MEASURE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

**Želimir Kešetović
Nevena Šekarić
Milan Lipovac**

Abstract: Different forms of criminal behavior may occur in educational institutions, or in the school environment. Their manifestation forms largely depend on the character of the school environment, but also on the various actors of the educational process. The nature and specificity of criminal behavior in educational institutions is due, *inter alia*, to the environment in which they occur. Given the orientation of the concept of situational prevention to contextual crime factors, this concept will serve as a theoretical starting point for developing an idea on the application of video surveillance in the prevention of criminal behavior in educational institutions. Worthy observations are the fact that there is not enough literature in domestic literature in which the authors dealt with this topic. In this paper, a review will be made of the concept of situational prevention, and then on the possibilities that video surveillance provides in terms of preventing criminal behavior in the school environment, based on a review of the already conducted research.

Key words: school environment, criminal behavior, situational prevention, video surveillance

Sladana Đurić • Branislava Popović Ćitić • Ana Paraušić *

PRIMENA VIDEO-NADZORA U UNAPREĐENJU BEZBEDNOSTI ŠKOLA, OPŠTI PRINCIPI I ISKUSTVA

Apstrakt: Bezbednost škole se može uspostaviti kroz pažljivo planirano i kontinuirano razvijanje mehanizama preveniranja i reagovanja na sve oblike ugrožavanja dece i nastavnog procesa. U savremenim školama se sve proširenije koriste brojna tehnološka sredstva i procedure kojima se ostvaruje neki oblik nadzora. U radu ćemo pokušati da predstavimo dosadašnja saznanja o osnovnim principima, kao i da sumiramo ključne izazove i iskustva u korišćenju različitih tipova tehnoloških procedura za unapređenje bezbednosti škola. Posebno ćemo izložiti principe primene video-nadzora kao jedne od najčešće praktikovanih bezbednosnih tehnologija. U nedostatku obuhvatnijih istraživanja postojećeg stanja u našoj zemlji, ponudićemo pregled glavnih nalaza iz relativno bogate istraživačke prakse uspostavljene u razvijenim zemljama u kojima se video-nadzor duže i obuhvatnije primenjuje. Na kraju ćemo prikazati dva integrisana plana bezbednosti koja se primenjuju u američkim školama, kao primere dobre prakse u ovoj oblasti.

Ključne reči: bezbednosna tehnologija, video-nadzor, deca, škola

UVOD

Uopšteno se može reći da su škole oduvek bile mesta na kojima se uspostavljao značajan nivo nadzora: evidentiranjem prisustva učenika kako na časovima, tako i raznolikim školskim aktivnostima, kontinuiranim praćenjem napretka učenika, nadgledanjem njihovog ponašanja. Da bi se obezbedilo što efikasnije funkcionisanje sistema od kojeg se очekuje ne samo da obrazuje već i vaspitava i socijalizuje decu, u školama su utvrđeni brojni mehanizmi kojima se uvodi određen stepen ritualizacije ponašanja svih uključenih aktera. Jedan od široko prihvaćenih mehanizama tiče se praktikovanja nošenja školskih uniformi čime se, manifestnom usklađenošću fizičkog izgleda učenika, postiže izvesna depersonalizacija. Školsko zvono kojim se oglašava početak i kraj školskih aktivnosti, kao i precizni školski rasporedi imaju funkciju ritualizacije vremenskog sleda i trajanja aktivnosti.

Savremeno doba donosi nove modele nadzora, prevashodno olicene u bezbrojnim tehnološkim uređajima koje nadzoru obezbeđuju ne samo kontinuitet već i sve veći obuhvat. Stoga ne iznenađuje činjenica da su učenici u nekim razvijenim zemljama, pomenućeveli Veliku Britaniju i Sjedinjene Američke Države, postali populacija izložena najvišem stepenu nadzora (Taylor, 2012).

Način definisanja *nadzora* determinisan je uglom iz kojeg se ovaj fenomen sagledava, od širokog sociološkog određenja kao „kontrole nad informacijama i nadgledanja aktivnosti određenih grupa od strane drugih“ (Giddens, 1985: 2), do više tehnološki usmerenog razumevanja nadzora kao „uređaja ili sistema putem kojih se mogu pratiti, slediti i procenjivati kretanja pojedinaca, njihova imovina i druga sredstva“ (Wright, 1998).

Brojne prakse nadzora ugrađene su u pedagoško-obrazovni aparat, postajući očekivani i podrazumevajući deo njegove svakodnevne neupadljive rutine (Taylor, 2013). Cilj ovog rada jeste da se sintetizuju dosadašnja saznanja o ključnim izazovima, najboljim praksama, kao i ograničenjima u planiranju i primeni raznolikih tehnoloških sredstava namenjenih uspostavljanju i održavanju bezbednog ambijenta u školama. Nakon toga se izlažu glavni principi primene video-nadzora i prikazuju dva primera dobre prakse u ovoj oblasti.

PRIMENA TEHNOLOŠKIH SREDSTAVA U UNAPREĐENJU BEZBEDNOSTI ŠKOLA

Da bi se osigurala bezbednost svih koji su uključeni u školski proces, potrebno je razviti mehanizme preveniranja i adekvatnog reagovanja na kriminalne aktivnosti i ozbiljne prestupe. Značajan segment protektivnog delovanja škole ogleda se u uvođenju i primeni raznolikih formi bezbednosnih tehnologija koje se uopšteno mogu odrediti kao proizvodi ili sredstva kreirani da otkriju, spreče ili odlože efekte namernog delovanja protiv ljudi ili imovine (Trump, 1998; Green 1999).

Škole se mogu odlučiti za primenu neke iz širokog spektra strategija za sprečavanje nasilja, od pozitivnih intervencija usmerenih na ponašanje učenika, podržavanja politike nulte tolerancije, obaveze nošenja školskih uniformi, razvijanja sistema kontrole pristupa, uspostavljanja video-nadzora, zaključavanja vrata, angažovanja čuvara (Schwartz et al., 2016). Rezultati brojnih istraživanja sprovedenih u američkim školama pokazuju da postoje izrazite varijacije u obimu i načinu upotrebe sredstava koja unapređuju bezbednost u školama. Svakako je značajan nalaz da materijalno stanje škole nije odlučujući prediktor korišćenja bezbednosne tehnologije.

U literaturi se navode brojni dobri efekti primene tehnologija u školama (Green, 1999; Duke, 2002; Schneider, 2002; Coon, 2004; Lyon, 2006). Planiranim nadzorom i kontrolom mogu se prevazići problemi koji su uslovjeni faktorima kao što su veličina škole, stanje školskih objekata, kvalitet osvetljenja. Brojni problemi koji potiču od neadekvatnih arhitektonskih rešenja mogu biti ublaženi kontrolom pristupa i kretanja. Primena bezbednosnih tehnologija takođe omogućava brzo reagovanje u slučajevima izbjivanja incidenata, nasilja, krađa. Samo postojanje sredstava i procedura nadzora ima protektivne efekte, tako što će eventualne počinioce odvraćati od kriminalnih aktivnosti ukoliko znaju da je prostor nadgledan i kontrolisan. Uvođenje video-kamera će svakako obeshrabrivati nedolično ponašanje na prostoru koji se nadzire, postojanje detektora za metal će neke odvratiti od namere da u školu unesu oružje, uvođenje procedura za kontrolu alkohola i droge će svakako redukovati njihovo korišćenje u školskom okruženju.

U literaturi se mogu naći različiti pokušaji klasifikacije bezbednosnih tehnologija koje se koriste u školama. Tako Grin (Green, 1999) predlaže da se za osnov klasifikacije uzmu ciljevi zbog kojih se takva sredstva primenjuju, pa tehnološka sredstva klasificuje prema tome da li je cilj njihove primene odvraćanje, otkrivanje ili odlaganje. Široki dijapazon tehnoloških sredstava se upravo primenjuje sa ciljem odvraćanja (*deterrence*) aktera od nepoželjnog ponašanja. Uvođenje video-nadzora za svoj cilj ima obeshrabivanje neprimerenih aktivnosti, kao što su krađe ili tuče. Detektorima metala se sprečava unošenje oružja; uvođenjem uređaja za otkrivanje alkohola, kao i testiranja na droge smanjuje se prisustvo ilegalnih supstanci; kontrolom ulaza sprečava se prisustvo osoba sa potencijalno rizičnim ponašanjem. Iako je sprečavanje, odnosno odvraćanje od neprimerenih ponašanja primarni cilj planera bezbednosti u školama, često skup mera i sredstava primenjivanih sa ovim ciljem nije dovoljan. Potrebno je planirati i primenu takvih uređaja i sredstva koji će olakšati otkrivanje (*detection*) mogućih rizika. Tu se prvenstveno misli na sredstva koja će se primeniti onda kada se škola suoči sa potencijalno opasnom situacijom, kada se aktiviraju alarmni sistemi, telefoni, kontrola metal detektorima, pomoć pasa za otkrivanje narkotika itd. Onda kada se problem otkrije, primenjuju se bezbednosne tehnologije koje mogu pomoći da se odloži (*delay*) nepoželjno ponašanje, te tako omogući odgovornim osobama da se što pre uključe u rešavanje problema. Posebni sistemi zaključavanja školskog objekta svakako će odložiti izvršenje krađa, adekvatno projektovane i održavane ograde će otežavati pristup uljezima.

Nešto drugačiju klasifikaciju tehnoloških sredstava koja se koriste sa ciljem uspostavljanja i očuvanja bezbednosti u školama sugerisu Trevis i Kun (Travis, Coon, 2005). Oni predlažu da glavni kriterijum te klasifikacije bude nivo složenosti sredstava, što implicira različite nivoe znanja, ekspertize i obučenosti osoblja za njihovu primenu. Često se škole odlučuju za određena sredstva i procedure prema zahtevanom nivou znanja i veština. Praktikovanje jednostavnijih sredstava, uz niža novčana ulaganja, zahteva i najmanji nivo obučenosti personala. U najširoj primeni su najjednostavnija sredstva koja ne traže velika ulaganja i posebnu obučenost osoblja: obeležavanje školske imovine i osvetljenje, a dalje sledi komunikacija telefonima, kao i instaliranje različitih tipova alarma.

Govoreći o različitim tipovima bezbednosnih sredstava, Lavrakas i saradnici (Lavrakas et al., 1981) napominju da se sve aktivnosti u ovoj oblasti generalno mogu kategorizovati u dve grupe. Prvo, postoje aktivnosti kojima se prvenstveno obezbeđuju fizičke barijere potencijalnim prestupnicima, a tipičan primer ovog tipa aktivnosti jeste zaključavanje objekta. Drugom grupom aktivnosti pokušava se uspostavljanje psiholoških barijera, na primer osvetljenje. Takođe, sredstva se mogu podeliti prema tome da li su namenjena očuvanju bezbednosti van škole, kada se najčešće odnose na onemogućavanje prisustva i

delovanja neautorizovanih osoba, kao i ona koja su namenjena očuvanju bezbednosti unutar škole, prevashodno usmerena na ponašanje učenika.

Jedna od istraživačkih studija, značajna za bolje razumevanje dometa i ograničenja u primeni tehnoloških sredstava, sprovedena je kao projekat realizovan u okviru RAND *Justice Policy Program*. U izveštaju nastalom iz ovog projekta (Schwartz et al., 2016) sumiraju se nalazi dobijeni pregledom postojeće literature, rezultati rada na posebno organizovanim radionicama, nalazi dobijeni anketnim ispitivanjem stručnjaka za bezbednost angažovanih u školama, šest studija slučaja, kao i rezultati dobijeni sprovođenjem ekspertskeh intervjuja.

U tabeli 1 dat je pregled postojećih kategorija tehnoloških sredstava koja se koriste kako bi se unapredila bezbednost u američkim školama. Kako istraživači angažovani na ovom projektu ističu, neke od praksi, kao što je kontrola ulaza, jesu uobičajene i široko primenjivane u školama širom sveta. Daleko je ređa primena više sofisticiranih tehnologija, kao što je, na primer, softver namenjen predikciji nasilja. Iako je namera istraživača bila da procene efikasnost svake od primenjivanih kategorija tehnoloških sredstava, to u slučaju relativno novih praksi još uvek nije moguće.

	Tehnologija	Primeri	Svrha	Rasprostranjenost
1.	Oprema za kontrolu pristupa	Elektromagnetne brave sa beskontaktnim otključavanjem, mobilne barijere, zone sa zabranjenim pristupom	Olakšava ograničenje pristupa školi samo ovlašćenim licima	Približno osam od deset državnih i privatnih škola izjavilo je da koristi kontrolu pristupa
2.	ID tehnologija	Identifikacija učenika/zaposlenih, ID kartice za posetioce, nalepnice za parking, skeneri dlanova	Razlikuje osobe sa ovlašćenim pristupom od osoba koje nemaju ovlašćeni pristup	Najčešće se koristi, uglavnom u samim školama i na događajima koje škola organizuje (npr. igračke, fudbalske utakmice)
3.	Video-nadzor	Kamere, sistemi za video-nadzor, video snimanje, sistem za video-detekciju kretanja	Koristi se za snimanje aktivnosti učenika, prepoznavanje počinilaca, odvraćanje de-linkventnog ponašanja putem činjenice da se počiniovi posmatraju	Približno šest od deset državnih i četiri od deset privatnih škola izjavilo je da koristi kamere
4.	Komunikaciona tehnologija	Dvosmerni sistemi za komunikaciju (npr. radio-stanice, telefoni, sistemi za komunikaciju u hitnim slučajevima, radio-uređaji)	Omogućava učenicima i zaposlenima da obaveste upravu škole i policiju o incidentima, prisustvu lica bez ovlašćenog pristupa, kao i o rizicima	Najčešće se koriste interfoni i dvosmerne ručne radio-stanice

5.	Alarmni i zaštitni sistemi u školama	Lični alarni, detektori pokreta, zvuka, toplove	Uzbunjuje sve koji su u školskim prostorijama, kao i hitne službe, ili štiti sve koji su u školi tokom napada	Nepoznato, ali ima potencijala da preovlada s obzirom na to da mogu da zamene postojeće alarne (npr. protivpožarne alarne)
6.	Uzbunjivanje u slučaju vanrednih okolnosti	Automatizovane SMS poruke ili imejlovi, školske televizijske stanice	Uzbunjuje i sprečava glasine slanjem masovnih poruka	Većina škola ima spisak imej adresa i brojeva telefona
7.	Detektori metala i rendgen aparati	Ručni detektori metala, metal-detektori vrata, rendgen aparati za kontrolu đačkih torbi – često na ulazima u škole ili pri izlasku iz školskih autobusa	Sprečava unošenje oružja u školske prostorije	Približno pet od stotinu državnih i jedna od stotinu privatnih škola sprovode nasumične provere metal detektorima; u približno tri od stotinu državnih i u manje od jedne od stotinu privatnih škola, učenici svakodnevno prolaze kroz metal detektore
8.	Telefonski brojevi za anonimne dojave	Besplatna hitna linija, sistem za govornu poštu, internet sajt sa anonimnim ostavljanjem poruka	Oslanja se na učenike za koje se pretpostavlja da su najbolji izvor informacija za suočavanje/rešavanje incidenta	Prepostavka je da ovo preovlađuje u oblastima u kojima je uslugu pružio okrug ili država
9.	Sistemi za praćenje	Aplikacije za pametne telefone, GPS uređaji	Omogućava roditeljima/školama da prate kretanje učenika	Bez pouzdanih procena o rasprostranjenosti, a potencijalno preovlađujući oblik je upotreba smartfona
10.	Mape škola/autobuskih linija	GIS softver	Pomaže hitnim službama da se pripreme za krizu	Bez pouzdanih procena o rasprostranjenosti
11.	Tehnologija za predviđanje nasilja	Softver zasnovan na obradi podataka	Pomaže u predviđanju lokacija, vremena za delinkventno ponašanje, nasilja	Upotreba ove vrste tehnologije nije uobičajena
12.	Monitoring društvenih mreža	Automatizovano pretraživanje onlajn sadržaja (slika i teksta) vezanog za vršnjačko nasilje, pretnje, dokaze o samopovređivanju	Pretražuje probleme onlajn, gde dolazi do većine slučajeva vršnjačkog nasilja	Bez pouzdanih procena o preovlađivanju

Tabela 1. Dvanaest kategorija tehnoloških sredstava koja se koriste za unapređenje bezbednosti u školama

(Izvor: Schwartz, H. L. et al. (2016). *The Role of Technology in Improving K-12 School Safety*. Santa Monica, CA: RAND Corporation)

Osim ove pregledne klasifikacije tehnoloških sredstava, rezimea mogućnosti koje pružaju, kao i procene prevalencije njihove primene, istraživači sumiraju i glavne uvide dobijene tokom panel ispitivanja sprovedenog sa stručnjacima angažovanim u oblasti bezbednosti škola. Najpre, panelisti su ocenili da se najznačajnija praksa koju treba uspostaviti i stalno razvijati odnosi na prikupljanje i analizu svih podataka kako bi se što bolje razumele specifične potrebe svake škole, kao i osmislimi okviri interne i eksterne odgovornosti za sprečavanje, smanjenje i odgovor za nasilje u školama. Dalje, treba obezbediti da osoblje škole ima lak i brz pristup svim relevantnim informacijama. Time bi se ojačala direktna dvosmerna komunikacija između nastavnika i svih aktera u situacijama hitnog delovanja. Panelisti su takođe ocenili da su postojeće politike i procedure koje se odnose na bezbednost škola razuđene i slabo razumljive, te istakli potrebu uspostavljanja aplikacije kojom bi se obezedio integrisan pristup (*all-in-one*). Takav paket bi sadržao sve procedure i planove bezbednosti i bio bi dostupan nastavnicima, administrativnom osoblju, osoblju zaduženom za bezbednost školskog objekta, roditeljima, na svim medijima za komunikaciju (računarima, mobilnim telefonima, tabletima). Dalja sugestija stručnjaka, koja se odnosi na isticanje potrebe za kontinuiranom analizom društvenih mreža, utemeljena je na činjenici da je bezbednost dece sve češće ugrožena različitim formama sajber bulinga.

Sva dosadašnja istraživanja upućuju na generalni obrazac po kome se veći nivo inovativnosti, kada je bezbednosna tehnologija u pitanju, može očekivati od organizacija koje su velike, manje formalizovane, mlađe, sa decentralizovanom strukturon, većom konkurenjom, značajnjom mogućnošću gubitka resursa, kao i one locirane u gradskom/prigradskom okruženju (Coon, 2004). Ovaj obrazac se uopšteno može primeniti i na inovativnost škola u kojima se veći nivo kriminala i nereda, kako u samim školama, tako i u okruženju, može povezati sa većom upotrebot bezbednosnih tehnologija. Dakle, može se očekivati da će na stepen upotrebe tehnoloških sredstava kojima se postiže povoljan bezbednosni ambijent uticati nekoliko strukturnih faktora, kao što su: veličina škole, veći procenat učenika iz manjinskih zajednica, procenat kako onih nižeg socijalnog statusa, tako i ideo bogatih učenika, visoka stopa izostajanja sa nastave, nizak nivo školskih postignuća. Kontekstualni faktori takođe bitno utiču na odluku škole o obimu i tipu zahtevane tehnološke zaštite, pa se veći nivo primene raznolikih sredstava može očekivati u urbanim školama, kao i školama koje su locirane u zonama u kojima se iskazuju visoke stope kriminala.

PRIMENA VIDEO-NADZORA U UNAPREĐENJU BEZBEDNOSTI ŠKOLA

Primena video-nadzora, kao i brojnih drugih tehnoloških sredstava, sa ciljem predupređenja kriminalnih aktivnosti, uobičajeno se povezuje sa idejama situacione prevencije kriminala (Kovačević Lepojević, Žunić Pavlović, 2012). Naime, ovaj teorijski koncept počiva na tvrdnjama da je glavni pokretač zločina upravo prilika koja pogoduje njegovom izvršenju (Clarke, 1997). Fokus koncepta situacione prevencije kriminala prevashodno je usmeren na zločine, a ne na kriminalce; na konkretna kriminalna ponašanja, a ne na kriminal uopšte (Bullock et al., 2010).

Istražujući uzroke konkretnih kriminalnih događaja, autori koji slede ideje ovog koncepta ispituju praktične načine za redukovanje ili minimiziranje uticaja onih faktora koji pogoduju izvršenju krivičnih dela. Smatraju da se kontrola kriminala može uspostaviti tako što će se sistematski identifikovati i analizirati uslovi koji olakšavaju izvršenje kriminala, menjati

i kontrolisati faktori koji utiču na ispoljavanje kriminalnog ponašanja. Kontrolisanjem ili uklanjanjem uslova koji pogoduju izvršenju krivičnih dela može se očekivati njihovo redukovanje. Projekti utemeljeni u takvom teorijskom okviru najčešće imaju formu akcionalih istraživanja u kojima se ispituje konkretan kriminalni akt, identifikuju se uslovi koji olakšavaju njegovo izvršenje, uvode se intervencije kojima se pokušavaju redukovati takvi uticaji i proveravaju efekti primenjene strategije. Ukoliko oni nisu zadovoljavajući, ispituju se mogućnosti intervenisanja na nekim drugim elementima strukture uslova koji pogoduju kriminalnim prestupima.

Video-nadzor se može koristiti u dva modela, kao gledanje poznatih pretnji u realnom vremenu i kao pretraživanje događaja koji su se desili (Hampapur et al., 2007). Na taj način se proaktivno mogu sprečiti incidenti, jer eventualni počinioци znaju da su vidljivi, dok se reaktivno delovanje zasniva na mogućnosti naknadnog identifikovanja počinilaca. Ipak, efekti primene ove tehnologije veći su u oblasti sprečavanja imovinskih delikata (npr. vandalizma) u odnosu na preveniranje nasilja u školama (Garcia, 2001).

Uobičajeno, video-nadzor uključuje kamere, CCTV (*Closed-Circuit Television*), uređaje za video-snimanje i sistem za detekciju pokreta. Takvi sistemi obuhvataju fiksne kamere, rotacione kamere, kao i prenosne kamere. Iako se kamere uobičajeno postavljaju na posebno ugroženim ili rizičnim mestima u samom školskom objektu i dvorištu, često se moraju skrивati kako ih vandali ne bi oštetili.

Upotreba CCTV je značajno proširena tokom prethodne dve decenije, pa se video-nadzor danas smatra široko prihvaćenom tehnologijom. Istraživači procenjuju da je u školskoj 2011/12. godini 64% javnih i 41% privatnih američkih škola koristilo video-nadzor (Robers et al., 2014). Rapidan rast primene video tehnologije beleži se u Australiji, kao i u azijskim zemljama, u čemu prednjače Filipini i Južna Koreja. Takođe, procenjuje se da je između 85% i 90% škola u Velikoj Britaniji opremljeno uređajima za video-nadzor (Taylor, 2013). Zahvaljujući obuhvatnim projektima britanskih istraživača, raspolažemo i preciznijim podacima o prevalenciji video tehnologije na tom prostoru. Rezultati jednog takvog istraživanja objavljeni 2012. godine (BigBrotherWatch, 2012) govore da je u britanskim školama u proseku instalirana jedna kamera na 38 učenika. Neke škole su imale mnogo veći nivo pokrivenosti – sa jednom kamerom na svakih 5 učenika.

Bitno je napomenuti da se sistemi video-nadzora stalno usavršavaju, što svakako pojačava efekte njihove primene. Značajne novine koje donosi svaka sledeća generacija ovih sistema omogućava postizanje bolje rezolucije snimaka, veće kapacitete snimanja, a sam proces snimanja i biranja snimaka jeste jednostavniji. Sa snimljenih materijala mogu se odabirati segmenti snimka, kopirati i po potrebi prilagati uz izveštaje o incidentima, kao i slati drugim administratorima. Sa druge strane, kontinuirano usavršavanje sistema namenjenih video-nadzoru zahteva stalna ulaganja, novi sistemi zahtevaju saradnju sa ekspertima oko izbora najboljih lokacija na kojima će se instalirati, pretpostavljaju adekvatnu obučenost osoblja.

Škole, u skladu sa svojim potrebama i mogućnostima, u različito vreme instaliraju ove sisteme i pribavljaju njihove inovirane elemente. Tako su istraživači (Schwartz et al., 2016), ispitujući praksu američkih škola, pronašli 11 različitih sistema video-nadzora, što je rezultat vremenski neujednačenog uvođenja i inoviranja ove tehnologije. Činjenica da su postojeći sistemi tako različiti otežava mogućnost nadležnim u policiji da uživo pristupaju video-snimcima zabeleženim na nekim od sistema, što bi im omogućilo da efikasnije odgovore na pozive škole. Na taj način se dovodi u pitanje mogućnost da policija kreira jedinstven sistem

kojim bi se pratile sve školske kamere u okruženju, a snimci čuvali na jednom kompjuteru u policijskoj upravi. Takav sistem bi nadalje omogućavao da nadležni službenici, sa svojih laptop računara ili mobilnih telefona, mogu da pristupaju desktop računaru na kojem se skladiše video-snimci.

U savremenim školama se koriste različite varijacije CCTV sistema. U pojedinim slučajevima kamere su postavljene na specifičnim lokacijama tako da se mogu snimati dešavanja u učionicima, hodnicima i fiskulturnim salama. Neke škole su primenile manje uobičajeno rešenje i u njima su kamere postavljene i na osetljivim mestima, poput učeničkih toaleta ili svlačionica. Negde su u upotrebi i skrivenе kamere, a u nekim školama je alarmni sistem umrežen sa policijskom stanicom. Postoje slučajevi kada je sistem CCTV opremljen i mikrofonima koji omogućavaju snimanje zvuka pored beleženja video-zapisa. Navedeni primeri jasno ukazuju da rešenja vezana za funkcionalisanje CCTV sistema mogu značajno da utiču na nastavu, ali mogu pokrenuti i ozbiljna zakonska i etička pitanja.

Iako prvenstveno namenjen kontroli mogućih bezbednosnih ugrožavanja, CCTV sistem se u školama naširoko primenjuje i za druge namene, kakve su praćenje ponašanja nastavnika u učionicama, kao i kontrola učenika na ispitima. Prema istraživanju iz 2008. godine, koje je u Velikoj Britaniji sprovedla asocijacija ATL (*Association of Teachers and Lecturers*), nađeno je da oko polovine ispitanih nastavnika smatra da se u njihovim školama CCTV koristi radi nadgledanja ponašanja učenika u učionicama. Oko četvrte ispitanih su izrazili zabrinutost u pogledu korišćenja skrivenih kamera unutar škole, posebno delova CCTV instaliranog u školskim toaletima (ATL, 2008).

Iako retke, postoje i istraživačke studije koje ukazuju da stvarni efekti sistema nadzora u osiguranju bezbednog školskog ambijenta nisu ni blizu širokim očekivanjima. U jednom od takvih istraživanja sprovednom na području Pariza, uključujući i prigradske oblasti (Le Goff et al., 2007), iznosi se prilično obeshrabrujući nalazi koji ukazuju na to da se broj krađa i provala povećava i nakon instaliranja video opreme. Video sistem takođe ne pokazuje značajne potencijale u zaštiti i kontroli pristupa školskom prostoru, jer vešti prestupnici lako mogu da izbegnu kamere. Dalji nalaz ukazuje da je video sistem najčešće beskoristan u slučajevima požara koji se pojavljuju noću. Generalni nalaz ove studije je da su efekti video-nadzora na smanjenje problematičnog ponašanja u školama marginalni.

VIDEO-NADZOR KAO SEGMENT INTEGRALNOG BEZBEDNOSNOG PLANA

Radi boljeg razumevanja stvarnih efekata primene video-nadzora u školama, potrebno je analizirati dosadašnja iskustva iz praktikovanja ove tehnologije u razvijenim područjima. Takođe, značajno je analizirati načine na koji se ovaj tip tehnoloških sredstava komplementarno primenjuje sa drugim sredstvima, što je upravo model kako škole pokušavaju da uspostave što uspešniji integralni pristup bezbednosti učenika i nastavnog procesa. Iako se svaka škola suočava sa specifičnim uslovima i bezbednosnim izazovima, što će rezultirati različitim potrebama za primenom tehnologije, značajno je uputiti se u neke od tipova dobre prakse.

Stoga ćemo u nastavku teksta prikazati dva slučaja razvijenog bezbednosnog plana u školama koje su na različite načine identifikovale svoje potrebe. U oba slučaja se primena video-nadzora sprovodi kao deo šireg integralnog plana škole. Prikazani slučajevi, uz dodatna četiri, detaljno su istraženi u projektu koji je za cilj imao upravo ispitivanje efikasnosti različitih tehnoloških sredstava i procedura u američkim školama (Schwartz

et al., 2016: 35–54). Holistički uvid, shodno studiji slučaja kao istraživačkom pristupu, građen je kombinovanjem više istraživačkih postupaka: neposrednog posmatranja, analize sekundarne građe, polustrukturisanih intervjuja.

Studija slučaja školskog okruga Klark

U slučaju okruga Klark u državi Nevada lokalni školski odbor i policijska uprava koriste kombinovana tehnološka sredstva kako bi identifikovali nasilje u školama. U tu svrhu primenjuju se fiksni i mobilni alarmni sistem, obuhvatna mreža video-nadzora, kao i emitovanje podataka – *datacasting*, što je naziv za komunikacioni sistem namenjen brzom reagovanju koji, pomoću digitalnog televizijskog signala, šalje informacije osobama koje su zadužene za reagovanje.

Sistem uzbunjivanja/alarmni sistem

Tri škole u okrugu Klark uvele su poseban alarmni sistem koji sadrži i video i audio komponentu. Uvođenje alarmnog sistema bilo je rezultat potrebe za olakšanim i bržim povezivanjem škole sa osobama zaduženim za brzo reagovanje u slučaju vanrednog događaja. Ovaj alarmni sistem sastoji se iz nekoliko segmenta: 1) fiksni „panik tasteri“ koji se postavljaju na mestima koja nisu uočljiva, blizu ulaza ili prijemnice, 2) monitoring stanice (opremljene i baterijskim lampama) gde se nalazi i alarm koji služi da obavesti školsko osoblje ukoliko se upali panik taster, 3) učionice opremljene audio i video tehnologijom i 4) prenosivi panik tasteri kojima upravlju nastavnici.

Sistem je povezan tako da obaveštava osobe zadužene za reagovanje kao i osoblje škole ukoliko dođe do vanrednog događaja. U svakoj učionici instalira se video-kamera na plafonu, mikrofon koji registruje zvuke, kao i zvučnik čija je svrha da nastavnicima olakša prenošenje uputstava učenicima u slučaju vanrednog događaja. Prenosivi mikrofoni omogućavaju nastavnicima da uključe sve komponente u učionici, kao i panik taster koji se diskretno može pritisnuti ukoliko to situacija zahteva.

Studija slučaja okruga Klark pokazala je da postoji nekoliko značajnih prednosti implementacije naprednog alarmnog sistema u unapređenju bezbednosti u školama. Uvidi stečeni sprovođenjem intervjuja sa pripadnicima policijske uprave ukazuju da nastavno osoblje doživljava školski ambijent kao mnogo bezbedniji nakon uvođenja tehnoloških rešenja. Nastavnici su istakli kako im ovaj sistem može pomoći u sopstvenom profesionalnom razvoju, ali i u ostvarivanju bezbednosti u učionicama. Tako, nastavnici mogu da pogledaju snimak davanja uputstava u slučaju vanrednog događaja i da evaluiraju i unaprede svoj rad. Takođe, ponovno pregledanje snimaka može pomoći pri rešavanju slučajeva prijavljivanja nastavnika za zloupotrebu položaja i buling. Dodatna prednost tehnologije jeste i ublažavanje zabrinutosti roditelja što se dešava u učionicama. Ispitanici su istakli i neke od poteškoća u funkcionisanju alarmnog sistema. Naime, značajna prepreka procene uspešnosti ove tehnologije jeste cena njenog uvođenja, ali i nerедovno ili neadekvatno korišćenje od strane nastavnika. Treba takođe reći da, usled finansijskih ograničenja, nisu sve škole u okrugu mogле da upgrade sve komponente ovog obuhvatnog alarmnog sistema. Bez obzira na pomenute poteškoće, ovaj alarmni sistem ima značajnog potencijala u prevenciji i pravovremenom odgovoru na vanredne događaje.

Video-nadzor

U okviru policijske uprave okruga Klark postoji Odeljenje za bezbednost (*Security Systems Division*) koje nadgleda mrežu instaliranih kamera u svim školama u okrugu. Sistem video-nadzora obuhvata kamere, opremu za digitalno video snimanje, servere za skladištenje snimaka i veb platformu putem koje nadležni u školama i službenici policije mogu pristupiti skladištenim snimcima ili uživo pratiti dešavanja u školi. Na veb interfejsu dostupni su podaci i o arhitektonskim planovima škola na kojima se može videti gde se nalaze kamere, kao i fotografije hardverskih komponenata sistema video-nadzora.

Zaposleni u školskom odboru, kao i službenici policije, ocenili su da je tehnologija video-nadzora ključna za istraživanje kriminalnog ponašanja, ali i uvećanje bezbednosti školskih policajaca u periodu kada se ne odvija nastava. Ispitanici su primetili da kamere takođe imaju i funkciju odvraćanja. Međutim, usled nemogućnosti snimanja svih prostora na području škole, ispitanici smatraju da video-zapise treba koristiti komplementarno sa drugim izvorima saznanja, poput izveštaja učenika. Jedan od glavnih izazova uvođenja video-nadzora jesu neophodni resursi za njegovo održavanje, kao i čuvanje snimljenog materijala. Stručnjaci preporučuju da, ukoliko škola razmatra uvođenje ovog vida zaštite, nadležni u školama moraju pregledati snimljeni materijal na dnevnom nivou, kako bi se uverili da kamere beleže značajne aktivnosti u školi. Takođe je neophodno konsultovati arhitekte i prostorne planere kako bi se na adekvatan način identifikovala mesta gde se kamere mogu postaviti.

Emitovanje podataka – *datacasting*

U školskom okrugu Klark u upotrebi je i *datacasting* (emitovanje podataka) – bezbedno prenošenje šifrovanih podataka (audio i video fajlova) putem digitalnih televizijskih signala do osoba zaduženih za reagovanje i ostalih uključenih aktera. *Datacasting* sistem ima nekoliko komponenti. Informacije o školama, poput baza podataka o učenicima, kontakti roditelja, pojedinačni dosjedi, prostorni planovi školskog područja, kao i planovi bezbednosti, skladišteni su na serveru lokalne televizijske stanice. Ukoliko je potrebno, takvim informacijama se lako može pristupiti i one se bezbedno mogu emitovati do zainteresovanih aktera. Patrolna policijska vozila su opremljena prijemnicima koji mogu primati obaveštenja u slučaju vanrednog događaja.

Većina praktičara je sa oduševljenjem pratila uvođenje *datacasting* sistema usled mogućnosti olakšanog prenošenja važnih informacija u vanrednim situacijama. *Datacasting* može biti pouzdano sredstvo prenosa podataka do ključnih aktera u slučaju visokorizičnih događaja, poput sportskih manifestacija, ceremonija povodom dodele diploma, kada ubičajena sredstva komunikacije ne mogu efikasno da funkcionišu. Prisustvo velikog broja ljudi na koncertima ili utakmicama može dovesti do preopterećenja mobilnih mreža i tako onemogućiti korišćenje mobilnih telefona. Pored toga, signal digitalne televizije pokriva značajno veći geografski prostor nego repetitor mobilne telefonije.

Jedan od značajnih faktora koji su olakšali sistem *datacasting* u slučaju školskog okruga Klark jeste da je lokalna televizijska stanica u vlasništvu okruga. Međutim, ovakva vrsta partnerstva je veoma retka, što može biti značajna prepreka uvođenju *datacasting* sistema. Pored toga, *datacasting* nema mogućnost audio komunikacije, te se mora koristiti zajedno sa postojećim načinima komunikacije u policiji. I pored ovih ograničenja, policijski službenici su istakli da bi bilo korisno da u trenutku vanrednog događaja mogu deliti fotografije, video i audio podatke na terenu.

Studija slučaja školskog okruga Glendejl

U školskom okrugu Glendejl u državi Kalifornija implementirana su tri tehnološka rešenja kao deo šire strategije poboljšanja bezbednosti u školama. To su: monitoring društvenih mreža, sistem kontrole pristupa, kao i sistem video-nadzora. Kao faktore značajne za uvođenje bezbednosnih tehnologija u školama članovi školskog odbora navode brojne incidente i akte nasilja u školama, kao i slučajeve samoubistva i pokušaja samoubistva.

Monitoring društvenih mreža

Inicijalna motivacija za uvođenje monitoringa društvenih mreža bila je zabrinutost povodom samoubistava učenika, uključujući učenika koji je počinio samoubistvo u školi tokom pauze za ručak. Ovaj slučaj navodno je bio inspiracija za nekoliko drugih učenika da počine samoubistvo. Činjenica da osobe koje počine samoubistvo često putem društvenih mreža beleže svoje nezadovoljstvo usmerila je školski odbor da istraži tehnologije koje bi mogле da identifikuju učenike kod kojih postoji rizik od samopovređivanja.

Sistem monitoringa pretražuje javne objave učenika na društvenim mrežama poput Fejsbuka, Tvitera i Instagrama. Pretraga se odvija na osnovu specifičnih reči koje bi mogле ukazati na potencijalnu motivaciju da se naškodi sebi ili drugima. Obučeni službenici na nivou okruga, kao i na nivou škole, rade zajedno sa ekspertima za monitoring društvenih mreža kako bi razvili set reči koji je relevantan za lokalni kontekst, kao i za neke popularne izraze na nacionalnom nivou. Izveštaji o najvažnijim objavama na društvenim mrežama dostavljaju se svakodnevno ovlašćenim osobama. Objave se kategorizuju i svakoj objavi se dodeljuje nivo rizika, u rasponu od niskog do visokog.

Na nivou škole, nadležna osoba pregleda dnevni izveštaj i svaku objavu ocenjuje na osnovu niza kriterijuma. Ukoliko je neophodno intervenisati, nadležni može reagovati na nekoliko načina. Može pozvati učenika zajedno sa njegovim roditeljima kako bi sa njima razgovarao o adekvatnom korišćenju društvenih mreža, ili pozvati savetnika da pomogne. Na nivou okruga, nadležna osoba pregleda dnevni izveštaj, tražeći objave koje bi mogле da ukažu na nameru da se nanese šteta sebi ili drugima, nakon čega se može konsultovati sa osobom zaduženom za kontakt u konkretnoj školi radi dalje procedure.

Iako je inicijalno uvedena kako bi se sprečilo samopovređivanje učenika, ova tehnologija našla je raznovrsnu primenu. Ona može poslužiti da se identifikuju slučajevi kada je učenik već učinio nešto ili planira da se angažuje u nekom vidu antisocijalnog ponašanja. Upotreba monitoringa društvenih mreža podstakla je sprovođenje radionica o obučavanju dece i roditelja o adekvatnoj upotrebi društvenih mreža i posledicama neprimerenih objava.

Pripadnici školskog odbora koji su bili ispitanici u studiji slučaja pozitivno su ocenili uvođenje monitoringa društvenih mreža kao sredstvo za poboljšanje bezbednosti učenika. Međutim, i ovaj vid tehnoloških rešenja povezan je sa nekim poteškoćama. Upravitelji u školama istakli su da su u početnom periodu implementacije monitoringa dobijali velike količine materijala, te je bilo potrebno određeno vreme kako bi se uspostavio upotrebljiv set reči za pretragu objava. Ispitanici su takođe napomenuli da je problem predstavljalo i to što je neophodan i određen vremenski period kako bi se razvio osećaj za adekvatno ocenjivanje objava i formiranje primerenih strategija intervencije. Pored toga, monitoring društvenih mreža ne može da registruje sve znake upozorenja, naročito na onim sajtovima gde su

objave anonimne ili privremene (npr. *Snapchat*). Neki ispitanici su primetili da bi učenici mogli da „zaključaju“ svoje profile na društvenim mrežama ukoliko znaju kako funkcioniše monitoring sistem.

Jedna od najvažnijih stavki o kojoj treba voditi računa prilikom uvođenja sistema monitoringa društvenih mreža jeste transparentnost. Roditelji i učenici moraju biti upoznati sa načinom rada ovog sistema, ukoliko se školski odbor odluči za njegovo uvođenje, kako praćenje profila na društvenim mrežama ne bi doživljavali kao ugrožavanje privatnosti. Negativne reakcije mogu se javiti ukoliko se monitoring sistem koristi za kažnjavanje, a ne za uvećanje bezbednosti učenika.

Sistem upravljanja posetama i dolascima/ulascima

Jedan od načina na koji se utiče na podizanje nivoa bezbednosti u školama u okrugu Glendejl jeste i uvođenje sistema upravljanja posetama i dolascima. Uzimajući u obzir nekoliko ozbiljnih incidenata u okrugu, nadležni u školskom odboru odlučili su da sistem papir/olovka zamene automatizovanom veb platformom. Sistem funkcioniše tako što posetioci pokazuju svoje lične isprave zaposlenima na ulazu. Potom se osnovne informacije posetilaca (ime i prezime, datum rođenja i sl.) ukucavaju u program koji je povezan sa bazom seksualnih prestupnika (ili nekom drugom bazom za koju uprava i zaposleni u školi procene da je adekvatno povezati sa sistemom upravljanja posetama i dolascima). Nakon skeniranja ličnih isprava, posetilac dobija propusnicu na kojoj se nalazi fotografija, razlog posete, vreme i mesto dolaska.

Glavni cilj ovog sistema jeste da osigura da svaki posetilac ima legitiman razlog boravka u školi, a takođe može da ima i funkciju odvraćanja. Ukoliko se ime posetioca poklopi sa nekim imenom iz baze seksualnih prestupnika, program generiše hitno upozorenje i slika seksualnog prestupnika pojaviće se na ekranu kompjutera. Na taj način službenik na ulazu moći će da utvrdi da li su posetilac i seksualni prestupnik kojeg je program identifikovao ista osoba. Ukoliko je potrebno, zaposleni može pritisnuti i panik taster kako bi obavestio direktora ili drugu nadležnu osobu u školi.

Međutim, dva značajna ograničenja povezana su sa ovim sistemom. Prvo, mnogi posetioci u svojim ličnim ispravama nemaju fotografiju, kao što su vozačke dozvole. Drugo, nastavno osoblje mora da izdvoji vreme za skeniranje ličnih isprava posetilaca. Ispitanici su istakli da, kao i u slučaju monitoringa društvenih mreža, i u ovom slučaju tehnološkog rešenja za unapređenje bezbednosti u školama mora postojati saglasnost zajednice. Roditelji i učenici moraju biti upoznati sa procedurama sistema upravljanja posetama i dolascima i saglasiti se sa njihovim praktikovanjem.

Sistem video-nadzora

U školskom okrugu Glendejl u nekoliko škola koristi se savremeni digitalni sistem video-nadzora. Video-kamere pokrivaju u proseku oko 45% školskog područja. U procesu uvođenja savremenog sistema video-nadzora bilo je važno da školska uprava radi zajedno sa kompanijom koja je zadužena za uvođenje sistema na prepoznavanju lokacija na kojima će biti postavljene kamere. Osim toga, školski odbor sarađuje sa policijom, koja ima udaljen pristup kamerama i može uživo da prati dešavanja u slučaju vanrednog događaja.

Ispitanici su istakli da je novim kamerama značajno lakše upravljati nego starijim modelima koji su bili instalirani ranije. Poboljšana rezolucija i veća memorija na kojoj se može skladištiti snimljeni materijal glavne su prednosti u odnosu na raniji sistem video-nadzora. Pored toga, snimanje je jednostavnije; korisnički interfejs omogućava praćenje događaja u realnom vremenu, kao i selekciju snimljenog materijala u odnosu na pojedinačne kamere ili datum. Uprava može da se fokusira samo na bitne sekvene snimaka, pravi kopije koje prilaže uz izveštaje o incidentima, ili šalje snimke upravi drugih škola. Iako postoji značajni izazovi, ispitanici su istakli da sistem video-nadzora ima ključnu ulogu u rešavanju incidenta i identifikaciji problematičnog ponašanja.

ZAKLJUČAK

Ono što svi akteri angažovani u oblasti bezbednosti škola moraju da znaju jeste da niti jedna tehnologija, kao ni pojedinačna intervencija, ne mogu u potpunosti da garantuju bezbednost dece. Primenu tehnoloških sredstava uvek treba planirati samo kao segment šireg plana. Kreiranje obuhvatnih planova bezbednosti škola zahteva učešće svih zainteresovanih strana: zaposlenih u školi (nastavnici, saradnici, psiholozi, administratori, stručno osoblje), roditelja, dece, kao i zajednice (lokalna administracija, policija, vatrogasna služba, zdravstvene ustanove). Jednom ustanovljeni planovi bezbednosti moraju se periodično evaluirati i modifikovati u skladu sa eventualnim novidentifikovanim potrebama ili promenama uslova u kojima su kreirani.

Uzimajući u obzir argument da tehnološka sredstva samo automatizuju postojeće procese nadzora i kontrole, neophodno je razmišljati i o negativnim stranama primene tehnologija. Istraživanja ukazuju da neumerena primena nekih oblika tehnoloških sredstava kod učenika formira negativne stavove prema školi, a kod njih razvija osećaj nepoželjnosti. Tu se najčešće navode detektori metala, rendgen aparati i posebno video-kamere. Novi modeli nadzora dovode do rekonfiguracije društvenih vrednosti, pa se sve češće u raspravama u ovoj oblasti pokreću pitanja privatnosti, poverenja, kriminalizacije. Najčešće apostrofiran negativni efekat primene video-nadzora jeste narušavanje privatnosti učenika, što prate sve češći otpori učenika tom obliku nadzora, koji su posebno izraženi u školama u Velikoj Britaniji. Među stručnjacima u Americi traje intenzivna rasprava o pravnoj nejasnoći kada je reč o korišćenju video-snimaka sačinjenih školskim video-kamerama i da li takvi snimci treba da budu zaštićeni postojećom pravnom regulativom (*Family Educational Rights, Privacy Act*).

Primena raznolikih tehnoloških sredstava u oblasti unapređenja bezbednosti u školama već se praktikuje u respektabilnom vremenskom okviru, pa se istraživačima i praktičarima u ovoj oblasti sugerije sprovođenje opsežnih evaluacija i procena stvarnih efekata svake od praktikovanih procedura. Za sada nema dovoljno empirijskih potvrda o delotvornosti korišćenih tehnologija, što školama otežava adekvatan izbor konkretnih sredstava.

Naša glavna preporuka se odnosi na pokretanje projekata čiji bi ciljevi bili: analiza i procena efikasnosti korišćenja postojećih tehnologija na planu unapređivanja bezbednosti u školama, kao i razvijanje i adaptacija inovativnih tehnologija kojima se bezbednost može unaprediti. Takvi istraživački poduhvati bi podrazumevali kritičko sagledavanje svih do sada apostrofiranih argumenata *pro et contra* tehnologije, kao i svestranu analizu dosadašnjih iskustava i dobre prakse.

LITERATURA

- ATL. (2008). *85% of teachers have CCTV in their schools and nearly 25% worry about hidden cameras.* [Press release] Retrieved from <https://www.atl.org.uk/latest/press-release/85-teachers-have-cctv-their-schools-and-nearly-25-worry-about-hidden-cameras>
- Bullock, K., Clarke, R., Tilley, N. (2010). Introduction. In: K. Bullock, R. V. Clarke & Tilley (Eds.). *Situational Prevention of Organised Crimes.* (pp. 1–16). Devon: Willan Publishing.
- Clarke, R. (1997). *Situational Crime Prevention: Successful Case Studies.* New York: Harrow and Heston.
- Class of 1984: The Extent of CCTV in Secondary Schools and Academies.* (2012). London: Big Brother Watch.
- Coon, J. K. (2004). *The Adoption of Crime Prevention Technologies in Public Schools.* (Doctor dissertation). Cincinnati: University of Cincinnati, College of Education, Criminal Justice and Human Services.
- Duke, D. L. (2002). *Creating Safe Schools for All Children.* Boston: Allyn and Bacon.
- Garcia, C. (2001). *Measuring the Use of Safety Technology in American Schools: A National Survey of School Safety Administrators.* Indianapolis, IN: School of Public and Environmental Affairs, Indiana University – Purdue University Indianapolis.
- Giddens, A. (1985). *The Nation-state and Violence (Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism).* Berkeley: University of California Press.
- Green, M. (1999). *The Appropriate and Effective Use of Security Technologies in U.S. Schools.* Washington, DC: National Institute of Justice.
- Hampapur, A. et al., (2007). Searching surveillance video. In: *2007 IEEE Conference on Advanced Video and Signal Based Surveillance* (pp. 75–80). 5–7. September 2007, London.
- Kovačević Lepojević, M. i Žunić Pavlović, V. (2012). Primena video-nadzora u kontroli kriminala. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11(2), 325–345.
- Lavrakas, P. J., Normoyle, J., Skogan, W. G., Herz, E. J., Salem, G. & Lewis D. A. (1981). *Factors Related to Citizen Involvement in Personal, Household, and Neighborhood Anti-Crime Measures: An Executive Summary.* Washington, D.C: U.S. Department of Justice, National Institute of Justice.
- Le Goff T., Loudier-Malgouyres C., Lavocat Ch., Dautherville M. (2007). *La vidéosurveillance dans les lycées en Île-de-France: Usages et impacts.* Paris: Institut D' Aménagement Et D'Urbanisme.
- Lyon, D. (2006). The search for surveillance theories. In D. Lyon (Ed.). *Theorizing Surveillance: The panopticon and beyond* (pp. 3–20). Abingdon: Routledge.
- Robers, S., Kemp, J., Rathbun, A. & Morgan, R. E. (2014). *Indicators of School Crime and Safety: 2013.* Washington, D.C.: National Center for Education Statistics, U.S. Department of Education, and Bureau of Justice Statistics, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice

- Schneider, T. (2002). *Ensuring Quality School Facilities and Security Technologies. Safe and Secure: Guides to Creating Safety Schools*. Portland, OR: Northwest Regional Education Laboratory.
- Schwartz, H. L. et al. (2016). *The Role of Technology in Improving K-12 School Safety*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
- Taylor, E. (2012). The rise of the surveillance school. In: K. Ball, K. D. Haggerty & D. Lyon (Eds.). *Routledge Handbook of Surveillance Studies* (pp. 225–231). Abingdon: Routledge.
- Taylor, E. (2013). *Surveillance Schools: Security, Discipline and Control in Contemporary Education*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Travis, L. F. & Coon, J. K. (2005). School Safety and the Use of Security Technology. In: R. Muraskin & A. R. Roberts (Eds.). *Visions for Change: Crime and Justice in the Twenty-First Century (4th Edition)*. (pp. 587–607). Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Trump, K. S. (1998) *Practical School Security: Basic Guidelines for Safe and Secure Schools*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press, Inc.
- Wright, S. (1998). *An Appraisal For Technology of Political Control – Report*. Luxemburg: European Union Directorate General for Research.

VIDEO SURVEILLANCE APPLICATION IN ENHANCING SCHOOL SECURITY, GENERAL PRINCIPLES AND EXPERIENCES

**Sladjana Đurić
Branislava Popović Ćitić
Ana Parašić**

Abstract: School security can be established through carefully planned and continuously developed mechanisms for preventing and responding to all forms of threats directed at children and teaching process. In contemporary schools a growing number of technological tools and procedures are being used to gain some form of surveillance. Previous knowledge about the basic principles of the surveillance in enhancing school security is presented. The key challenges and experiences in using different types of technological solutions for improving security and safety in the schools are summarized. In particular, we will explain in detail the principles of video surveillance as one of the most commonly used security technologies. Considering the absence of more extensive research of the current situation in our country, an overview of the main findings from the relatively rich research practice established in developed countries in which video surveillance has been applied more comprehensive is presented. Finally, integrated security plans applied in two American school districts, as examples of good practice in the field, are presented.

Key words: security technology, video surveillance, children, school

Adrijana Grmuša*

DELOTVORNOST VIDEO-NADZORA U PREVENCICI I SUZBIJANJU VRŠNJAČKOG NASILJA U ŠKOLAMA

Apstrakt: Polazeći od teorije upravljanja bezbednosnim rizicima, i analizirajući uporedna iskustva i istraživanja vršena u SAD i Velikoj Britaniji, autor razmatra delotvornost upotrebe video-nadzora kao mere prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja u osnovnim i srednjim školama. Prema teoriji upravljanja bezbednosnim rizicima, vršnjačko nasilje predstavlja bezbednosni rizik za školu, a model odgovora na takav rizik, razvijen u okviru ove teorije, obuhvata utvrđivanje organizacionog i bezbednosnog konteksta škole u kojoj postoji vršnjačko nasilje, procenu vršnjačkog nasilja kao bezbednosnog rizika i tretman rizika, tj. primenu mera prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja. U navedenom modelu, video-nadzor predstavlja jedan od elementa bezbednosnog konteksta škole, ali i meru u okviru tretmana rizika. Uporedna iskustva i istraživanja pokazuju da video-nadzor može da doprinese smanjenju vršnjačkog nasilja, ali samo kada se primenjuje u kombinaciji sa nadzorom nastavnika i angažovanjem posebnih lica zaduženih za bezbednost škole. Shodno tome, sistem video-nadzora može da bude deo strategije odgovora na rizik vršnjačkog nasilja, ali ne može da bude zamena za nadzor od strane nastavnika i drugih zaposlenih u školi, i ne bi ga trebalo koristiti kao samostalnu meru. Ovaj rad se sastoji iz dva dela. U prvom delu je predstavljen model odgovora na vršnjačko nasilje kao bezbednosni rizik, razvijen u okviru teorije upravljanja bezbednosnim rizicima, i analizirano je mesto video-nadzora u tom modelu. Drugi deo je posvećen analizi rezultata istraživanja o primeni video-nadzora u prevenciji i suzbijanju vršnjačkog nasilja, koja su vršena u američkim i britanskim osnovnim i srednjim školama 2001, 2005–2007, 2008, 2011. i 2014–2015. godine.

Ključne reči: vršnjačko nasilje, bezbednost škole, video-nadzor, teorija upravljanja bezbednosnim rizicima

VIDEO-NADZOR U MODELU ODGOVORA NA BEZBEDNOSNI RIZIK VRŠNJAČKOG NASILJA

Bezbednost škole

Jedan od osnovnih preduslova ostvarivanja vaspitnih i obrazovnih funkcija škole jeste bezbednost škole (Cornell, Mayer, 2010; Đurić, 2007), odnosno škola bez nasilja (Philpott & Kuenstle, 2007: 186). Bezbednost škole predstavlja kompleksan fenomen koji se definiše kao stanje zaštićenosti škole od svih bezbednosnih rizika, odnosno kao odsustvo opasnosti od ugrožavanja i povređivanja resursa škole (Stajić, Stanarević, 2012: 124). Celovit pristup proučavanja bezbednosti škole nalaže posebnu analizu tri značajna aspekta – fizičko-tehničkog aspekta, socijalno-psihološkog aspekta i kvalitetu saradnje škole sa širim društvenim okruženjem (Đurić, 2007: 16).

Bezbednost škole, u smislu fizičko-tehničkog aspekta, podrazumeva dve grupe elemenata. Prva grupa tih elemenata odnosi se na geografsko-urbanistički položaj škole, što obuhvata veličinu naselja u kome se škola nalazi, veličinu same škole i blizinu statičnih izvora opasnosti, kao što su kladionice i drugi objekti namenjeni kockanju, prometne saobraćajnice, autobuske i železničke stanice i kafići. Druga grupa elemenata odnosi se na sistem fizičkog obezbeđenja škole sa njegovim fizičko-tehničkim kapacitetima (video-nadzor, sistem detekcije krađa i provala, bezbednost instalacija i inventara, higijenski i sanitarni uslovi), kadrovskim kapacitetima (raspoloživost stručnih lica zaduženih za poslove bezbednosti) i bezbednosnim procedurama (način održavanja bezbednosti školske zgrade) (Đurić, 2007: 15–16, 20; Đurić, Popović Ćitić, 2007: 28; Dwyer, Osher, 2000: 11; NSCC, 2013).

Bezbednost škole, u smislu socijalno-psihološkog aspekta obuhvata kvalitet socijalne klime u školi, koji se izražava sagledavanjem kvaliteta međuljudskih odnosa u školi (odnosi između učenika i nastavnika i odnos među samim učenicima), percepcije učenika o nivou bezbednosti škole (razvijanje osećaja pripadnosti školi kod učenika, nivo poznavanja školskih pravila o bezbednosti učenika i osećaj bezbednosti u školi) i informisanosti i pripremljenosti nastavnika u školi da iniciraju i primene mere za prevenciju i suzbijanje vršnjačkog nasilja (informisanost nastavnika o merama za prevenciju i suzbijanje vršnjačkog nasilja u školi, informisanost nastavnika o nasilnoj vršnjačkoj interakciji u školi i informisanost nastavnika o nasilju i kriminalitetu u školi) (Đurić, 2007: 15–16, 20; Đurić, Popović Ćitić, 2007: 28; Dwyer, Osher, 2000: 11; NSCC, 2013).

Kvalitet odnosa škole sa širim društvenim okruženjem ogleda se u uspostavljanju kontinuiranih i kvalitetnih odnosa saradnje škole sa roditeljima, organima lokalne samouprave, centrima za socijalni rad i drugim službama socijalne zaštite, državnim organima koji su direktno ili indirektno uključeni u ostvarivanje bezbednosti škole i nevladinim organizacijama (Đurić, 2007: 15–16, 20; Đurić, Popović Ćitić, 2007: 28; Dwyer, Osher, 2000: 11; NSCC, 2013).

Kako bi se postigao zadovoljavajući stepen bezbednosti škole koja je ranjiva organizacija (Kešetović, 2012: 33), neophodno je definisati i opisati bezbednosne rizike sa kojima se škole suočavaju. Budući da u pogledu definisanja bezbednosnih rizika u organizacijama ne postoji jedinstvena definicija, mogu se izdvojiti dva ključna elementa ovog pojma, a to su: verovatnoća da se realizuje neki neplanirani i štetan događaj i negativna posledica tog

događaja (Mazzarr, 2016: 23; Douglas, 2009: 8; Hudson, 1999: 26; Talbot, Jakeman, 2009: 7; Landoll, 2011: 30; Đurić, Popović Ćitić, 2007: 11; Kešetović 2012: 35; Lipovac, 2012: 70).

Bezbednosni rizici u školama podrazumevaju sve činioce koji mogu dovesti u neizvesnost ostvarivanje ciljeva škole u domenu održavanja sigurnog okruženja (Popović Ćitić i sar., 2012: 12), odnosno do ugrožavanja fizičkog ili psihičkog integriteta učenika, nastavnika ili školskog osoblja, socijalne klime i međuljudskih odnosa u školi, školske infrastrukture (objekata, tehničkih i informaciono-komunikacionih sistema i ostalih sredstava i obrazovnog procesa) (Keković i sar., 2012: 62). Prema izvorima i prirodi ispoljavanja, bezbednosni rizici u školama obuhvataju fizičko-tehničke i socijalno-psihološke bezbednosne rizike (Keković i sar., 2012: 63; Lipovac, 2012: 72). Bezbednosni rizici fizičko-tehničke prirode podrazumevaju mogućnost ugrožavanja škole usled elementarnih nepogoda i tehničko-tehnoloških opasnosti (Đurić, Popović Ćitić, 2007: 16, 32; Keković i sar., 2012: 63). Najveća učestalost bezbednosnih rizika fizičko-tehničke prirode u školama odnosi se na požare, elementarne nepogode i druge prirodne pojave (Dotson, 2016: 78). Socijalno-psihološki bezbednosni rizici odnose se na kvalitet socijalne klime u školi (školske klime). U rizike socijalno-psihološke prirode svrstavaju se različite situacije, uzrokovane ljudskim ponašanjem, koje mogu da naruše pozitivnu socijalnu klimu u školi, a time i uspešno obavljanje obrazovno-vaspitnog procesa (Đurić, Popović Ćitić, 2007: 20; Keković i sar., 2012: 63). Najveća učestalost socijalno-psiholoških bezbednosnih rizika u školama odnosi se na nasilje među učenicima (Green, 1999: 4; White, 2014: 113), vršnjačko nasilje, nošenje oružja u školi (Dotson, 2016: 78; Green, 1999: 4), krađe i vandalizam (Green, 1999: 4).

Vršnjačko nasilje kao bezbednosni rizik za škole

Oslanjujući se na sintezu teorijskih razmatranja i empirijskih istraživanja o bezbednosnim rizicima u školi, može se zaključiti da vršnjačko nasilje predstavlja najvažniji bezbednosni rizik sa kojim se suočavaju sve škole (Keković i sar., 2012: 53; Kenneth, 2011: 4; White, 2014: 113).

Rezultati mnogobrojnih studija pokazuju da se vršnjačko nasilje ispoljava svakodnevno u školama širom sveta (Limper, 2000: 133; Mayer, Furlong, 2010: 17) i ostavlja široki spektar kratkoročnih i dugoročnih posledica na obrazovno-vaspitnu funkciju škole (Kassen et al., 2003; Mayer, Furlong, 2010: 17).

Istraživanje fenomena vršnjačkog nasilja započelo je studijama skandinavskih istraživača tokom sedamdesetih godina XX veka. Osnovu za ta istraživanja postavio je norveški autor Dan Olweus (*Dan Olweus*) koji je definisao vršnjačko nasilje i instrumente za njegovo istraživanje. Prema Olweusovoj definiciji, učenik je zlostavljan (*bullied*), tj. viktimiziran kada je više puta i dugotrajno izložen negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika. Pod negativnim postupcima podrazumeva se namerno povređivanje drugih, koje može biti verbalno, fizičko, i bez reči i fizičkog kontakta (Olweus, 1998: 19). Vršnjačko nasilje postoji kada je prisutan asimetričan odnos snaga, odnosno kada se učenik koji je izložen negativnim postupcima s teškoćom brani, i donekle je bespomoćan prema učeniku koji ga zlostavlja (Olweus, 1998: 20; Olweus, Limber, 2010: 124; Solberg, Olweus, 2003: 243). Vršnjačko nasilje može da čini pojedinac/nasilnik ili grupa, dok meta vršnjačkog nasilja može biti pojedinac/žrtva ili grupa. Meta je obično pojedinac, a u većini slučajeva, žrtvu zlostavlja grupa od dva ili tri učenika (Olweus, 1998: 19). Različiti autori, sledeći Olweusovu definiciju, pod vršnjačkim nasiljem podrazumevaju repetitivno, dugotrajno nasilno ponašanje, pri-

čemu jedna ili više osoba namerno fizički, verbalno ili psihički povređuje drugu osobu koja ne može adekvatno da se suprotstavi (Dupper, 2013: 9; Farrington, 1993: 381; Greene, 2006: 64; Patchin, Hinduja, 2006; Rigby, 2002: 51; Smith, Brain, 2000: 1).

Rezultati empirijskih istraživanja sprovedenih u zemljama poput Norveške (Olweus, 1998; Olweus, 2003), Velike Britanije (Smith, Sharp, 1994), SAD (Nansel et al., 2001) i Australije (Veenestra et al., 2005), kao i u Srbiji (Popović Ćitić i sar., 2011; Popadić i sar., 2014), ukazuju na široku rasprostranjenost vršnjačkog nasilja, pri čemu je čak preko 20% učenika uključeno u nasilnu vršnjačku interakciju (Modecki et al., 2014; Nansel et al., 2001; NCES, 2016; Smith, Sharp, 1994; Veenestra et al., 2005; WHO, 2002). Prema pojedinim istraživanjima, dečaci su izloženiji vršnjačkom nasilju i češće ispoljavaju vršnjačko nasilje u odnosu na devojčice (Rigby, 2007; Popadić i sar., 2014). Sa druge strane, određena istraživanja upućuju na zaključak da su dečaci i devojčice podjednako izloženi vršnjačkom nasilju (Popadić i sar., 2014). Nadalje, učestalost vršnjačkog nasilja smanjuje se sa uzrastom, pri čemu je najveća u uzrastu između 11 i 15 godina (Nansel et al., 2001; Olweus, 2003; Rigby, 2007; Williams & Guerra, 2007). U pogledu školskog uspeha učenika, dosadašnja istraživanja su pokazala da učenici sa slabijim školskim uspehom pokazuju viši stepen uključenosti u nasilnu vršnjačku interakciju u odnosu na druge učenike (Eisenberg et al., 2003; Farrington, 1993; Swearer et al., 2010). Kada je reč o mestu i vremenu ispoljavanja vršnjačkog nasilja, ono se najčešće dešava u vreme i na mestima sa niskim nivoom nadzora nastavnika i drugih zaposlenih u školi (Farrington, 1993: 383; Popadić i sar., 2014: 100; Rigby, 2007: 184; Swearer et al., 2010: 39). S druge strane, rasprostranjenost vršnjačkog nasilja je niža ukoliko postoji veći broj nastavnika koji sprovodi nadzor nad učenicima tokom školskog odmora (Olweus, 1998: 34).

U pogledu posledica koje vršnjačko nasilje ostavlja na obrazovno-vaspitnu funkciju škole, dosadašnja istraživanja pokazuju da su učenici, koji su doživeli vršnjačko nasilje, u većem procentu skloni slabijim akademskim postignućima, češćem izostajanju sa nastave, kršenju školskih pravila i prekidu školovanja (Nansel et al., 2001; Olweus, 1998; Swearer et al., 2010; Ybarra et al., 2007). Učenici koji ispoljavaju vršnjačko nasilje češće nose oružje, skloniji su upotrebi alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci (Nansel et al., 2001), češće imaju pozitivne stavove prema nasilju i korišćenju nasilnih sredstava nego ostali učenici (Olweus, 1998: 42) i ostvaruju lošiji školski uspeh (Farrington, 1993; Olweus, 1998; Swearer et al., 2010). Nasilnici iz osnovne škole nastavljaju nasilno da se ponašaju i u srednjoj školi (Farrington, 1993: 411). Dugoročne negativne posledice vršnjačkog nasilja ispoljavaju se u godinama nakon završetka školovanja (Farrington, 1993; Olweus, 1998; Swearer et al., 2010), a vršnjačko nasilje postaje značajan prediktor antisocijalnog/delinkventnog ponašanja u odrasлом dobu (Farrington, 1993; Nansel et al., 2001; Olweus, 1998; Rigby, 2007). Sudeći prema krivičnim dosjeima, bivši školski nasilnici imali su, kao odrasli mladići, četiri puta veći udeo teškom i recidivnom kriminalu (Olweus, 1998: 44).

Model odgovora na vršnjačko nasilje u okviru teorije upravljanja bezbednosnim rizicima

Budući da zanemarivanje bezbednosnih rizika direktno ugrožava uspešno funkcionisanje škole, razvijanje modela odgovora na takve rizike postaje neophodan preduslov za ostvarivanje njenih obrazovnih i vaspitnih funkcija. Shodno tome, razvijanje mera prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja, kao najvažnijeg bezbednosnog rizika za školu, nameće se kao neizostavna

aktivnost svake škole. U okviru teorije upravljanja bezbednosnim rizicima razvijen je model odgovora na vršnjačko nasilje kao bezbednosni rizik za školu.

Teorija upravljanja bezbednosnim rizicima predstavlja jedno od teorijskih polazišta u razumevanju rizika s kojima se suočavaju društvene organizacije, a nastala je u okviru sveobuhvatnog pristupa naučne discipline koja se u literaturi označava kao Upravljanje rizikom u organizaciji (*Organizational Risk Management*) (Fone, Young, 2005), Upravljanje rizikom u preduzeću (*Enterprise Risk Management*) (Lam, 2003) ili Korporativno upravljanje rizikom (*Corporate Risk Management*). Prema ovoj teoriji, nije moguće vršiti kontrolu rizičnih događaja, i zbog toga je suština u smanjenju verovatnoće nastupanja rizičnog događaja traženjem načina da se izbegne ili smanji potencijalni rizik (Borodzicz, 2005: 13; Jovanović, 2007: 152; Spikin, 2013: 90). Shodno tome, teorija upravljanja rizicima naglašava važnost prethodne pripreme i reagovanja na moguće buduće rizične događaje (Jovanović, 2007: 152).

Teorija upravljanja bezbednosnim rizicima omogućava školama tri koristi. Prva korist odnosi se na mogućnost donošenja odgovarajućih odluka u skladu sa potencijalnim izvorima i posledicama rizika. Druga korist tiče se obezbeđenja procene realne potrebe za preduzimanjem konkretnih akcija unapređenja bezbednosti škole. Treća korist je pružanje efektivnog odgovora na rizike koji mogu da ugroze uspešno funkcionisanje nastavnog procesa i ostvarivanje vaspitno-obrazovnih ciljeva škole (Popović Ćitić i sar., 2012: 29).

Model upravljanja bezbednosnim rizicima u obrazovno-vaspitnim ustanovama, razvijen po međunarodnom standardu ISO 31000: 2009, definiše se kao sistematska primena procedura, pravila i prakse upravljanja aktivnostima komunikacije, konsultovanja, utvrđivanja konteksta, identifikacije, analize, evaluacije, tretmana, praćenja i preispitivanja rizika koji mogu narušiti bezbednost školske sredine (ISO, 2009; Popović Ćitić i sar., 2012). Shodno tome, model odgovora na vršnjačko nasilje kao bezbednosni rizik za školu obuhvata tri faze, a to su: 1) utvrđivanje organizacionog i bezbednosnog konteksta škole u kojoj postoji vršnjačko nasilje; 2) procena vršnjačkog nasilja kao bezbednosnog rizika i 3) tretman rizika, tj. primena mera prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja.

Utvrđivanje organizacionog konteksta škole u kojoj postoji vršnjačko nasilje podrazumeva sagledavanje faktora eksternog i internog konteksta škola. Eksterni kontekst škole predstavlja spoljašnje okruženje u kojem škola ostvaruje svoje obrazovne i vaspitne funkcije i ogleda se u sagledavanju normativnih, socijalnih i sociodemografskih faktora. Interni kontekst predstavlja okruženje unutar škole koje utiče na realizaciju obrazovnih i vaspitnih funkcija škole i obuhvata organizacionu strukturu škole (rukovodstvo, uloge i odgovornosti), resurse škole (ljudski resursi, prostorni resursi, oprema i nastavna sredstva), programe, pravilnike, propise, ciljeve i strategije koji se koriste za ostvarivanje bezbednosti škole, nivo stručnosti zaposlenih u školi za tretman vršnjačkog nasilja, hijerarhiju odgovornosti zaposlenih u školi za pitanja u vezi sa vršnjačkim nasiljem i neformalne sisteme informisanja (učeničke sekcije, kulturne aktivnosti škole). Utvrđivanje bezbednosnog konteksta škole podrazumeva analizu elemenata tri aspekata bezbednosti škole.

Procena vršnjačkog nasilja kao bezbednosnog rizika zasniva se na razmatranju glavnih odlika vršnjačkog nasilja kao bezbednosnog rizika u školama, koje se odnose na rasprostranjenost vršnjačkog nasilja, učestalost ispoljavanja vršnjačkog nasilja i učestalost viktimiziranosti prema polu, uzrastu i školskom uspehu, mesto i vreme najčešćeg ispoljavanja vršnjačkog nasilja, posledice vršnjačkog nasilja na ostvarivanje obrazovno-vaspitne funkcije srednjih škola, reakcije učenika na vršnjačko nasilje i percepciju učenika o efikasnosti nastavničke reakcije u slučajevima vršnjačkog nasilja.

Tretman vršnjačkog nasilja kao bezbednosnog rizika u školama predstavlja reakciju škole na prisustvo vršnjačkog nasilja u školama i sastoji se iz selekcije i implementacije jedne ili više vrsta mera prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja. Imajući u vidu aspekte bezbednosti škole, mere prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja obuhvataju fizičko-tehničke i socijalno-psihološke mere, kao i mere koje škola primenjuje u saradnji sa širim društvenim okruženjem.

Video-nadzor u modelu upravljanja bezbednosnim rizicima

Važan aspekt modela upravljanja bezbednosnim rizicima u školama predstavlja primena bezbednosne tehnologije. Bezbednosna tehnologija podrazumeva skup tehničkih uređaja sa značajnim potencijalom sprečavanja, otkrivanja ili odlaganja rizičnih događaja, kojima mogu da budu ugroženi ljudi ili imovina (Green, 1999; Trump, 1998, prema: Coon, 2007: 10). Prema usmerenosti upotrebe, bezbednosna tehnologija u školi može da bude usmerena ka spolja i ka unutra. Bezbednosna tehnologija usmerena ka spolja namenjena je sprečavanju ulaska i pristupa neovlašćenih lica u školu, dok je bezbednosna tehnologija usmerena ka unutra namenjena sprečavanju nedozvoljenog ponašanja učenika (Coon, 2007: 13). Prema nameni upotrebe, bezbednosna tehnologija u školi može da se koristi za sprečavanje, otkrivanje i/ili odlaganje namernih dela koja ugrožavaju bezbednost školske imovine i ljudi (Green, 1999: 8).

Bezbednosna tehnologija koja se najčešće koristi u školama jeste video-nadzor, koji može da se koristi samostalno ili u kombinaciji sa detektorima metala i alarmnim sistemima (Green, 1999: 8). Video-nadzor podrazumeva upotrebu jedne ili više kamera, mrežnih kablova, rutera, monitora i bar jednog računara koji se koristi kao server (Lipovac, 2014: 133). U okviru modela upravljanja bezbednosnim rizicima, video-nadzor predstavlja element fizičko-tehničkog aspekta bezbednosti škole, ali i jednu od mera tretmana vršnjačkog nasilja kao bezbednosnog rizika. Kao element fizičko-tehničkog aspekta bezbednosti, video-nadzor predstavlja deo sistema fizičkog obezbeđenja škole sa ciljem koji je primarno vezan za bezbednost učenika i zaposlenih u školi, kao i za zaštitu školske imovine (Lipovac, 2014: 133). Sa druge strane, video-nadzor se koristi kao mera prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja sa idejom da video-nadzor ima značajan potencijal za odvraćanje učenika od nepoželjnog ponašanja u školi (Coon, 2007: 11). Rezultati istraživanja vršenih u inostranstvu pokazuju da se škole najčešće odlučuju za video-nadzor kao meru prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja (ATL, 2008; DeVoe, 2005; Brunner, Lewis, 2009; Taylor, 2011; Jeong et al., 2013; NCES, 2016).

PRIMENA VIDEO-NADZORA U PREVENCICI I SUZBIJANJU VRŠNJAČKOG NASILJA U ŠKOLAMA

Iako diskurs o vršnjačkom nasilju obiluje mnogobrojnim istraživanjima, istraživanja školskih mera prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja kao njegovih prediktivnih faktora veoma su retka (Jeong et al., 2013). To se posebno odnosi na istraživanja o video-nadzoru. Istraživanja koja su razmatrala samo delotvornost video-nadzora u prevenciji i suzbijanju vršnjačkog nasilja ne postoje. Ona u kojima se povezuju vršnjačko nasilje i video-nadzor predstavljaju najčešće sveobuhvatna istraživanja različitih aspekata bezbednosti škole. Međutim, čak su i takva istraživanja malobrojna i svode sa na istraživanja u školama u SAD i Velikoj Britaniji. Istraživanja vršena u SAD omogućavaju razmatranje povezanosti postojanja video-nadzora u školama i smanjenja rasprostranjenosti vršnjačkog nasilja, dok su istraživanja iz Velike Britanije bila fokusirana na percepciju nastavnika i učenika o delotvornosti video-nadzora.

Primena video-nadzora kao mera prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja – istraživanje u američkim školama

Primena video-nadzora kao mera prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja u školama bila je predmet istraživanja vršenih 2001, 2005–2007. i 2014–2015. godine u američkim osnovnim i srednjim školama u okviru sveobuhvatnih istraživanja o krivičnim delima na nacionalnom nivou. Naime, američki Nacionalni centar za obrazovnu statistiku (*National Center for Education Statistics*) u saradnji sa Zavodom za statistiku pri američkom Ministarstvu pravde (*U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics*) dva puta godišnje sprovodi empirijsko istraživanje krivičnih dela u američkim državama pod nazivom *National Crime Victimization Survey* (NCVS), koje predstavlja primarni nacionalni izvor podataka o učestalosti i prirodi krivičnih dela u američkim državama (DeVoe, 2005; Jeong et al., 2013).

Istovremeno, kao dodatak ovom istraživanju, istraživači su kreirali anketni upitnik *School Crime Supplement* (SCS) koji predstavlja osnovni izvor podataka o stopi kriminaliteta i nivou bezbednosti u američkim državnim i privatnim, osnovnim i srednjim školama (DeVoe, 2005; Jeong et al., 2013; NCES, 2016). Upitnik je korišćen za istraživanje vršnjačkog nasilja među učenicima, upotrebe psihoaktivnih supstanci, nošenja oružja i prisustva gangova u školama (NCES, 2016). Ovo istraživanje je obuhvatilo i povezanost individualnih karakteristika učenika i školskih karakteristika sa vršnjačkim nasiljem u školama. U pogledu školskih karakteristika, istraživači su se fokusirali na povezanost mera bezbednosti u školama i izloženosti učenika nasilnom ponašanju vršnjaka u školama (DeVoe, 2005; Lessne, Yanez, 2016; Jeong et al., 2013; NCES, 2016). Mere bezbednosti škole podrazumevale su prisustvo lica zaduženih za bezbednost škole i korišćenje opreme za bezbednost škole (DeVoe, 2005; Lessne, Yanez, 2016; Jeong et al., 2013). Lica zadužena za bezbednost škole podrazumevala su stručna lica zadužena za poslove bezbednosti škole i zaposlene u školi koji nadziru učenike u hodnicima (DeVoe, 2005; Lessne, Yanez, 2016; Jeong et al., 2013). Oprema za bezbednost škole obuhvatala je video-nadzor (DeVoe, 2005; Jeong et al., 2013), detektore metala (DeVoe, 2005) i sistem zaključavanja glavnih ulaznih vrata škole ili kapija u školskom dvorištu (Jeong et al., 2013).

Istraživanja vršnjačkog nasilja fokusirala su se na direktno i indirektno (DeVoe, 2005), fizičko, verbalno i relaciono vršnjačko nasilje. Direktno vršnjačko nasilje odnosilo se na fizičko povređivanje drugih, dok se indirektno odnosilo na socijalnu izolaciju i namerno isključivanje vršnjaka iz grupe (DeVoe, 2005: 2). Pod fizičkim vršnjačkim nasiljem istraživači su podrazumevali udaranje, sputavanje kretanja i otimanje ličnih predmeta, pod verbalnim vršnjačkim nasiljem podrazumevali su vređanje, ismevanje, širenje glasina, dok su pod relacionim vršnjačkim nasiljem podrazumevali namerno isključivanje drugih iz grupe (Jeong et al., 2013; Lessne, Yanez, 2016). Tokom 2001. godine istraživanje je obuhvatilo 8.374 učenika (DeVoe, 2005), u periodu od 2004. do 2007. godine oko 6.000 učenika (Jeong et al., 2013), a tokom 2014–2015. godine oko 5.000 učenika (Lessne, Yanez, 2016).

Rezultati istraživanja iz 2001. godine pokazuju da je ukupan broj učenika koji je doživeo jedan ili drugi oblik vršnjačkog nasilja bio 14%, 8% učenika je doživilo direktno, a 11% učenika indirektno vršnjačko nasilje (DeVoe, 2005: 14). Rezultati istraživanja iz 2005–2007. godine pokazuju da je ukupan broj učenika koji je doživeo jedan ili drugi oblik vršnjačkog nasilja bio 39%, dok je 33% učenika doživilo isključivo fizičko, a 52% učenika isključivo verbalno vršnjačko nasilje. Rezultati istraživanja koje je sprovedeno tokom 2014–2015. godine pokazuju da je 20,8% učenika doživilo vršnjačko nasilje u školama (Lessne, Yanez, 2016).

U pogledu mera bezbednosti u školama, rezultati istraživanja iz 2005–2007. godine pokazuju da je 70% škola angažovalo lica zadužena za bezbednost škole, bilo da su u pitanju stručna lica zadužena za poslove bezbednosti škole ili zaposleni u školi zaduženi za nadzor učenika u hodnicima. U pogledu korišćenja opreme za bezbednost, 70% škola je koristilo video-nadzor u školama, dok je 60% škola zaključavalo glavna ulazna vrata ili kapije u školskom dvorištu (Jeong et al., 2013: 6). Istraživanje iz 2014–2015. godine ukazuje na zaključak da najčešću meru bezbednosti predstavlja angažovanje zaposlenih u školi koji nadziru učenike u hodnicima, zatim slede korišćenje video-nadzora i angažovanje stručnih lica (Lessne, Yanez, 2016: 35).

Sva tri istraživanja dosledno pokazuju da je rasprostranjenost vršnjačkog nasilja manja u školama koje angažuju stručna lica zadužena za poslove bezbednosti škole ili zaposlene koji nadziru učenike na hodnicima nego u školama koje ne angažuju ova lica (DeVoe, 2005: 7; Jeong et al., 2013: 6; Lessne, Yanez, 2016: 35).

U pogledu primene opreme za bezbednost kao mere prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja, rezultati sprovedenih istraživanja pokazuju različite rezultate. Na osnovu rezultata istraživanja iz 2001. godine, učenici su u manjoj meri bili izloženi vršnjačkom nasilju u školama koje koriste video-nadzor ili detektore metala kao mere bezbednosti škole (DeVoe et al., 2005, prema: Wunne, Joo, 2011: 463). Nasuprot tome, nalazi istraživanja iz 2005–2007. godine upućuju na zaključak da ne postoji statistički značajna povezanost između opreme za bezbednost i izloženosti učenika vršnjačkom nasilju, iako oprema za bezbednost predstavlja najčešće korišćenu meru bezbednosti u školama (Jeong et al., 2013: 9). Međutim, istraživanje je pokazalo da su učenici, u školama koje koriste video-nadzor, nešto više izloženi fizičkom vršnjačkom nasilju nego u školama u kojima ne postoji video-nadzor. Uprkos ovom rezultatu, istraživači su izneli mišljenje da korišćenje video-nadzora nije prediktivni faktor vršnjačkog nasilja, već da se škole, u kojima je vršnjačko nasilje zastupljenije u odnosu na druge škole, najčešće opredeljuju za video-nadzor kao njegovu meru prevencije i suzbijanja (Jeong et al., 2013: 9).

Istraživanje je pokazalo da je rasprostranjenost vršnjačkog nasilja manja u školama koje koriste ove tri mere bezbednosti u odnosu na škole koje ih ne koriste, pri čemu je nadzor učenika od strane nastavnika i drugih zaposlenih u školi najefikasnija mera (Lessne, Yanez, 2016).

Percepcija učenika i nastavnika o primeni video-nadzora – istraživanje u britanskim školama

Percepcija učenika i nastavnika o primeni video-nadzora u školama bila je predmet dva istraživanja koja su vršena u britanskim osnovnim i srednjim školama. Prvo istraživanje realizovano je tokom 2008. godine od strane Udruženja nastavnika i predavača (*The Association of Teachers and Lecturers – ATL*), nevladine, neprofitne organizacije koja okuplja preko 170.000 nastavnika i predavača Velike Britanije. Ispitivanjem su obuhvaćeni nastavnici, članovi navedenog udruženja, u preko 250 osnovnih i srednjih škola Velike Britanije. Predmet ovog istraživanja bila je percepcija nastavnika o prisustvu video-nadzora u školama, cilju postavljanja video-nadzora i njegovoj delotvornosti (Taylor, 2011: 304).

Rezultati istraživanja pokazuju da je 85% nastavnika izjavilo da njihove škole poseduju sistem video-nadzora koji je najčešće postavljen u školskim dvorištima, terenima i ulazima u školsku zgradu. Međutim, prema izjavama 10% nastavnika, u pojedinim školama su i toaleti pokriveni video-nadzorom. Za 90% ispitanih nastavnika primarni cilj primene video-

nadzora jeste unapređenje zaštite od vandalizma oko školske zgrade. Pored toga, nastavnici su smatrali da se video-nadzor u školama primenjuje i zbog praćenja ponašanja učenika. Konačno, preko 50% nastavnika nije bilo uvereno da primena video-nadzora u školama rešava probleme ponašanja učenika jer se učenici, uprkos svesti o snimanju njihovih aktivnosti putem video-nadzora, ne ponašaju bitno drugačije (ATL, 2008).

Drugo istraživanje je sprovedeno tokom 2011. godine u tri britanske srednje škole koje su u trenutku istraživanja posedovale preko 20 postavljenih kamera u svojim prostorijama. Ispitivanjem su, pored nastavnika, bili obuhvaćeni i učenici. Predmet ovog istraživanja bila je percepcija nastavnika i učenika o prisustvu video-nadzora u školama, cilju postavljanja video-nadzora i njegovoj delotvornosti (Taylor, 2011: 304).

Na osnovu dobijenih nalaza može se zaključiti da nastavnici u velikoj meri nisu svesni prisustva video-nadzora u njihovim školama budući da smatraju da kamere postavljene u školskim prostorijama prvenstveno služe za nadgledanje aktivnosti učenika. Usled toga, među nastavnicima postoji opšta saglasnost da prisustvo kamera ne ometa njihov rad i da ih je relativno lako zaboraviti (Taylor, 2011: 308). Sa druge strane, učenici imaju veoma visok nivo svesti o prisustvu video-nadzora u školama jer smatraju da su kamere postavljene isključivo zbog nadgledanja njihovih aktivnosti. U skladu sa tim, učenici znaju mesta u školi koja su pokrivena kamerama, a, što je važnije, većina njih zna mesta u školi koja nisu pokrivena kamerama (Taylor, 2011: 309).

Rezultati istraživanja pokazuju da nastavnici i učenici imaju različitu percepciju cilja primene video-nadzora u školama. Sa jedne strane, nastavnici smatraju da je prevencija devijantnog i nedozvoljenog ponašanja učenika primarni cilj primene video-nadzora u školama, a u prilog ovoj tvrdnji navode da kamere poseduju tzv. efekat odvraćanja. Sa druge strane, učenici smatraju da je nadgledanje i kontrola njihovih aktivnosti, kao i obezbeđenje poštovanja školskih pravila, primarni cilj video-nadzora u školama (Taylor, 2011: 315).

Delotvornost primene video-nadzora u školama u ovom istraživanju sagledavana je na osnovu percepcije nastavnika i učenika o efektu odvraćanja video-nadzora i nivou bezbednosti u školi. Na osnovu ovog istraživanja može da se zaključi da percepcija delotvornosti video-nadzora zavisi od razumevanja cilja njegove primene u školama (Taylor, 2011: 315). Primera radi, pojedinci koji smatraju da je identifikacija učinilaca nekog krivičnog dela primarni cilj video-nadzora smatraće da video-nadzor nije delotvoran. Sa druge strane, pojedinci koji smatraju da je zastrašivanje ili odvraćanje učenika od nedozvoljenog ponašanja glavni cilj primene video-nadzora smatraće da je veoma delotvoran. Učenici smatraju da video-nadzor ne može da spriči učenike da ispolje nasilničko ponašanje, jer ni dotadašnji jednostavniji incidenti, kao što je krađa školske torbe, nisu bili zaustavljeni u školama koje su koristile video-nadzor (Taylor, 2011: 313). U pogledu percepcije nastavnika o efektu odvraćanja video-nadzora, rezultati istraživanja pokazuju da postoje dva suprotstavljenata novišta. S jedne strane, neki nastavnici tvrde da će zbog postojanja video-nadzora potencijalni učiniovi doneti odluku da ne započnu ili ne nastave sa aktivnostima koje dovode do rizika da budu uhvaćeni. Nasuprot tome, pojedini nastavnici smataraju da ne prolaze svi potencijalni počiniovi proces racionalizacije svojih postupaka, tako da video-nadzor u suštini nema efekat odvraćanja (Taylor, 2011: 313). U pogledu percepcije nivoa bezbednosti u školi, istraživanje pokazuje da učenici veruju da primena video-nadzora stvara lažni osećaj bezbednosti, dok, suprotno tome, nastavnici smatraju da primena video-nadzora doprinosi povećanju bezbednosti učenika čime se postiže unapređivanje bezbednosti škole (Taylor, 2011: 314).

Prednosti primene video-nadzora u prevenciji i suzbijanju vršnjačkog nasilja

Prednosti primene video-nadzora u prevenciji i suzbijanju vršnjačkog nasilja proističu iz mogućnosti nadziranja teško dostupnih mesta, kao i mogućnosti otkrivanja slučajeva vršnjačkog nasilja i identiteta nasilnika, i obezbeđivanja trajnog čuvanja snimaka incidenata nasilja kao dokaznog materijala. Nastavnicima i drugim zaposlenima u školi primena video-nadzora olakšava sprovođenje nadzora nad učenicima, jer posebno omogućava nadziranje teško dostupnih mesta (Martin, 2006).

Zatim, video-nadzor omogućava nastavnicima i drugim zaposlenima u školi otkrivanje slučajeva vršnjačkog nasilja i identiteta nasilnika, pošto se vršnjačko nasilje najčešće odvija u školskim prostorijama u vreme odsustva nastavnika i drugih zaposlenih (Rigby, 2012: 46). Na taj način, nastavnici i drugi zaposleni u školi u prilići su da rekonstruišu incident vršnjačkog nasilja, čime je provera datih izjava učenika znatno olakšana (Taylor, 2011: 311).

Najzad, video-nadzor osigurava nastavnicima i drugim zaposlenima u školi trajno čuvanje snimaka incidenata nasilja, koji mogu poslužiti kao dokazni materijali slučajeva vršnjačkog nasilja (Taylor, 2011: 311).

Nedostaci primene video-nadzora u prevenciji i suzbijanju vršnjačkog nasilja

Nedostaci primene video-nadzora u prevenciji i suzbijanju vršnjačkog nasilja odnose se na nedovoljan efekat odvraćanja, postojanje lažnog osećaja sigurnosti među učenicima, razvijanje osećanja nepoverenja između učenika i nastavnika, kao i razvijanje strategije rezistentnosti kod učenika. Premda se sistemima video-nadzora kao ključni atribut pripisuje efekat odvraćanja (Taylor, 2011: 315), rezultati britanskog istraživanja iz 2011. godine ukazuju na zaključak da upotreba video-nadzora ne dovodi do odvraćanja potencijalnih učinilaca. Naime, učenici smatraju da video-nadzor ne može da spreči ispoljavanje nasilničkog ponašanja, jer ni dotadašnji jednostavniji incidenti, poput krađe školske torbe, nisu bili sprečeni u školama koje su primenjivale video-nadzor (Taylor, 2011: 313). Rezultati istraživanja pokazuju da nastavnici imaju različitu percepciju efekta odvraćanja video-nadzora. S jedne strane, neki nastavnici smatraju da video-nadzor doprinosi odvraćanju potencijalnih učinilaca, dok drugi u to nisu uvereni (Taylor, 2011: 313).

Zatim, video-nadzor pruža lažni osećaj sigurnosti među učenicima, a za to postoje četiri razloga. Video-nadzor nije moguće postaviti u sve školske prostorije. Iako se najveći broj problema dešava u svlačionicama ili toaletima (Trump, 2011: 91), nije dopustivo postavljati video-nadzor u onim školskim prostorijama u kojima se garantuje privatnost učenika. Osim toga, jedna osoba zadužena za poslove bezbednosti škole nije u stanju da nadgleda više od nekoliko kamera, čime je praćenje svih aktivnosti učenika otežano. Uprkos mogućnosti snimanja nasilja među učenicima, video-nadzor ne može da ga zaustavi (Taylor, 2011; Trump, 2011), zbog čega se učenici ne osećaju bezbednije u školama koje koriste video-nadzor kao meru prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja (Taylor, 2011: 314). Samim postavljanjem video-nadzora u škole žrtve ne dobijaju adekvatnu zaštitu i pomoć (Taylor, 2011; Trump, 2011). Naime, snimanje nasilja među učenicima nije dovoljno ukoliko reakcija lica, zaduženog za nadgledanje kamera, na ispoljavanje nasilja nije odgovarajuća (Trump, 2011: 88). Video-nadzor razvija i osećanje nepoverenja između učenika i nastavnika, jer učenici smatraju da su zbog njegovog postavljanja tretirani kao da će svakako da ispolje nedozvoljeno ponašanje (Taylor, 2010: 392).

Konačno, primena video-nadzora u školama ohrabruje učenike da izgrade određene strategije rezistentnosti na njihovo prisustvo, koje se odnose na izbegavanje onih školskih prostorija koje su pokrivene kamerama i ograničavanje sposobnosti kamera da snimi potencijalne učinioce (Taylor, 2010; 2013). Rezultati istraživanja su pokazali da većina učenika zna koje se školske prostorije nadgledaju kamerama, pa, kada je moguće, izbegavaju kamere i koriste alternativne puteve u školi koje nije jednostavno nadgledati (Taylor, 2010; Taylor, 2013: 56). Osim toga, u nastojanju da onemoguće sposobnost kamera da snime njihove aktivnosti, učenici često koriste odeću ili druge prepreke i njima prekrivaju kamere, pomeraju ih ka zidu ili plafonu, čime ugrožavaju fokalni opseg kamere, odnosno snimanje ugla prostorije koji kamera pokriva (Taylor, 2013: 58).

ZAKLJUČAK

Uzimajući u obzir važnost škole kao jedne od najznačajnijih društvenih organizacija, kao i značaj izgradnje i unapređenja bezbednosti škole kao neophodnog preduslova za ostvarivanje njenih obrazovnih i vaspitnih funkcija, pitanja pronalaženja odgovora na vršnjačko nasilje kao bezbednosni rizik postaju nezaobilazna. Ubrzani razvoj i dostupnost bezbednosnih tehnologija doprineli su učestaloj primeni video-nadzora kao elementa odgovora škole na vršnjačko nasilje. Video-nadzor istovremeno predstavlja tehniku fizičko-tehničkog obezbeđenja škole i fizičko-tehničku meru tretmana vršnjačkog nasilja sa značajnim potencijalom za delotvorno reagovanje na vršnjačko nasilje sa kojim se sve škole suočavaju.

Dosadašnja istraživanja pokazuju da se škole, u pogledu fizičko-tehničkih mera prevencije i suzbijanja vršnjačkog nasilja, najčešće opredeljuju za primenu video-nadzora. Uprkos učestaloj primeni video-nadzora u školama, uporedna iskustva i istraživanja u američkim i britanskim osnovnim i srednjim školama pokazuju da video-nadzor nije delotvoran u prevenciji i suzbijanju vršnjačkog nasilja kada se koristi kao samostalna mera njegovog tretmana. Sa druge strane, video-nadzor pokazuje delotvornost kada se škole opredeljuju za njegovu primenu kombinovanu sa nadzorom nastavnika nad ponašanjem učenika i angažovanjem stručnih lica zaduženih za poslove bezbednosti škole.

LITERATURA

- Borodzicz, E. P. (2005). *Risk, Crisis and Security Management*. England: John Wiley & Sons, Ltd.
- Brunner, J. M., Lewis, D. K. (2009). *Safe & Secure Schools: 27 Strategies for Prevention and Intervention*. California: Corwin Press.
- Coon, J. K. (2007). *Security technology in U.S. Public Schools*. New York: LFB Scholarly Publishing LLC.
- Cornell, D. G., Mayer, M. J. (2010). Why do school order and safety matter? *Educational Leadership*, 39(1), 7–15.
- DeVoe, J. F., Kaffenberger, S., Chandler, K. (2005). *Results from the 2001 school crime supplement to the National Crime Victimization Survey: Statistical analysis report*. Washington, D.C: National Center for Education Statistics, U.S. Department of Education.
- Dotson, R. G. (2016). Shifting focus of school safety. *District Administration*, 52(5), 78–80.
- Douglas W. H. (2009). *The Failure of Risk Management: Why It's Broken and How to Fix It*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Dupper, D. R. (2013). *Scholl Bullying: New Perspectives on a Growing Problem*. Oxford: Oxford University Press.
- Dwyer, K. & Osher, D. (2000). *Safeguarding Our Children: An Action Guide*. Washington, D.C: U.S. Departments of Education and Justice, American Institutes for Research.
- Đurić, S. (2007). Strategije za identifikovanje, prevenciju i suzbijanje bezbednosnih rizika u školama. U: S. Đurić (Ur.). *Bezbednosni rizici u školama: modeli otkrivanja i reagovanja* (str. 13–29). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.
- Đurić, S., Popović Ćitić, B. (2007). *Bezbedna škola*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Eisenberg, M., Neumark-Sztainer, D., Perry C. (2003). Peer harassment, school connectedness, and academic achievement. *Journal School Health*, 73(8), 311–316.
- Farrington, D. P. (1993). Understanding and preventing bullying. *Crime and Justice*, 17, 381–458.
- Fone, M., Young, P. C. (2005). *Managing Risks in Public Organizations*. UK: Palgrave Macmillan.
- Greene, M. B. (1999). *The Appropriate and Effective Use of Security Technologies in U.S. Schools: A Guide for Schools and Law Enforcement Agencies*. Washington, D.C: National Institute of Justice.
- Greene, M. B. (2006). Bullying in schools: A plea for measure of human rights. *Journal of Social Issues*, 62(1), 63–79.
- Hudson, M. (1999). Managing Security Risks in Schools: A Practitioner's View. *Risk Management*, 1(3), 25–35.
- International Organization for Standardization (2009). *ISO 31000: Risk management – Principles and guidelines*. Geneva: ISO copyright office.

- Jeong, S., Kwak, D., Moon, B., Miguel, C. (2013). Predicting School Bullying Victimization: Focusing on Individual and School Environmental/Security Factors. *Journal of Criminology*. Advance online publication. doi: <http://dx.doi.org/10.1155/2013/401301>. Google Scholar
- Jovanović, P. (2007). *Upravljanje projektom*. Beograd: Fakultet organizacionih nauka.
- Kasen, S., Berenson, K., Cohen, P., Johnson, J. G. (2004). The effects of school climate on changes in aggressive and other behaviors related to bullying. In: D. L. Espelage, S. M. Swearer (Eds.). *Bullying in American schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention* (pp. 187–210). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Keković, Z., Milošević, M., Putnik, N. (2012). Problemi identifikacije i klasifikacije bezbednosnih rizika u školama. U: B. Popović Ćitić, S. Đurić, Ž. Kešetović (Ur.). *Bezbednosni rizici obrazovno-vaspitnim ustanovama* (str. 51–68). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.
- Kešetović, Ž. (2012). Krizne situacije i upravljanje rizikom u obrazovno-vaspitnim ustanovama. U: B. Popović Ćitić, S. Đurić, Ž. Kešetović (Ur.). *Bezbednosni rizici obrazovno-vaspitnim ustanovama* (str. 31–50). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.
- Lam, J. (2003). *Enterprise Risk Management, From Incentives to Controls*. USA: John Wiley & Sons.
- Landoll, D. (2011). *The Security Risk Assessment Handbook: A Complete Guide for Performing Security Risk Assessments, Second Edition*. Boca Raton: CRC Press, Taylor & Francis Group.
- Lessne, D., Yanez, C. (2016). *Student Reports of Bullying: Results From the 2015 School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey*. Washington, D.C: U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics.
- Limper, R. (2000). Cooperation Between Parents, Teachers, and School Boards to Prevent Bullying in Education: An Overview of Work Done in the Netherlands. *Aggressive Behavior*, 26(1), 125–134.
- Lipovac, M. (2012). Teorijski okviri za analizu i prevenciju sociopsiholoških rizika u obrazovno-vaspitnim ustanovama. U: B. Popović Ćitić, S. Đurić, Ž. Kešetović (Ur.). *Bezbednosni rizici u obrazovno-vaspitnim ustanovama* (str. 69–84). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.
- Lipovac, M. (2014). Različiti aspekti primene video-nadzora u školskoj sredini. U: B. Popović Ćitić, S. Đurić, (Ur.). *Modeli unapređenja bezbednosti u obrazovno-vaspitnim ustanovama* (str. 113–131). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.
- Martin, J. (2006). *Schools need to focus on bullying 'hotspots' not just the bullies*. Washington University in St. Louis [Newsroom]. Retrieved April 15, 2017, from <https://source.wustl.edu/2006/09/schools-need-to-focus-on-bullying-hotspots-not-just-the-bullies/>
- Mayer, M. J., Furlong, M. J. (2010). How safe are our schools? *Educational Leadership*, 39(1), 16–27.
- Mazarr, M. (2016). *Rethinking Risk in National Security*. New York: Palgrave Macmillan.

- Modecki, K. L., Minchin J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G., Runions, K. C. (2014). Bullying Prevalence Across Contexts: A Meta-analysis Measuring Cyber and Traditional Bullying. *Journal of Adolescent Health*, 55(5), 602–611.
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, S., Scheidt, S. (2001). Bully behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of the American Medical Association*, 285(16), 2094–2100.
- National Center for Education Statistics. (2016). *School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey (SCS/NCSV)*. Retrieved April 23. 2017, from <https://nces.ed.gov/pubs2017/2017015.pdf>.
- National Center for Education Statistics. (2016). *Student Reports on Bullying: Results from the 2015 School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey*. Retrieved May 11, 2017, from <https://nces.ed.gov/programs/crime/surveys.asp>.
- National School Climate Council. (2013). *The Comprehensive School Climate Inventory: Measuring the Climate for Learning*. Retrieved October 12. 2016, from <http://www.frsu38.org/userfiles/15/my%20files/wes%20full%20climate%20results.pdf?id=3488>.
- Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Šta znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Olweus, D. (2003). A profile of bullying at school. *Educational Leadership*, 60(6), 12–17.
- Olweus, D., Limber, S. P. (2010). Bullying in school: Evaluation and dissemination of the Olweus Bullying Prevention Program. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80(1), 124–134.
- Patchin, J. W., Hinduja, S. (2006). *Cyberbullying prevention and response: expert perspectives*. New York and London: Routledge.
- Philpott, D., Kuenstle, M. W. (2007). *Education Facility Security Handbook*. Maryland, USA: Government Institutes.
- Popadić, D., Plut, D., Pavlović, Z. (2014). *Nasilje u školama Srbije: analiza stanja od 2006. godine do 2013. godine*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Rigby, K. (2002). *New perspectives on bullying*. London & Philadelphia: Jessica Kingsley.
- Rigby, K. (2007). *Bullying in Schools and what to do about it?* Camberwell Victoria: Australian Council for Educational.
- Rigby, K. (2012). *Bullying Interventions in Schools: Six Basic Approaches*. USA: John Wiley & Sons.
- Smith, P., Brain, P. (2000). Bullying in schools: lessons from two decades of research. *Aggressive Behavior*, 26(1), 1–9.
- Smith, P. K., Sharp, S. (1994). *School Bullying: Insights and Perspectives*. London: Routledge.
- Spikin I. C. (2013). Risk management theory: the integrated perspective and its application in the public sector. *Estado, Gobierno, Gestión Pública*, 21, 89–126.
- Stajić, Lj., Stanarević, S. (2012). Kriterijumi prihvatljivosti programa i projekata bezbednosti škola. U: B. Popović Ćitić, S. Đurić, Ž. Kešetović (Ur.). *Bezbednosni rizici u obrazovno-vaspitnim ustanovama* (str. 147–166). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.

- Swearer, S. M., Espelage, D. L., Vaillancourt, T., Hymel, S. (2010). What can be done about school bullying? Linking research to educational practice. *Educational Leadership*, 39(1), 38–47.
- Talbot, J., Jakeman, M. (2009). *Security Risk Management: Body of Knowledge*. New Jersey: Wiley.
- Taylor, E. (2010). I spy with my little eye: the use of CCTV in schools and the impact on privacy. *The Sociological Review*, 58(3), 381–405.
- Taylor, E. (2011). Awareness, understanding and experiences of CCTV amongst teachers and pupils in three UK schools. *Information Polity*, 16(4), 303–318.
- Taylor, E. (2013). *Surveillance Schools: Security, Discipline and Control in Contemporary Education*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- The Association of Teachers and Lecturers. (2008). *85% of teachers have CCTV in their schools and nearly 25% worry about hidden cameras*. Retrieved May 12. 2017, from <https://www.atl.org.uk/latest/press-release/85-teachers-have-cctv-their-schools-and-nearly-25-worry-about-hidden-cameras>.
- Trump, K. (2011). *Proactive School Security and Emergency Preparedness*. California: Corwin Press Inc.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel A. J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C., Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology*, 41(4), 672–682.
- White, J. (2014). *Security Risk Assessment: Managing Physical and Operational Security*. Oxford: Butterworth-Heinemann, Elsevier.
- WHO (2002). *World report on violence and health*. Geneva, Switzerland: World Health Organization.
- Williams, K. R., Guerra, N. G. (2007). Prevalence and Predictors of Internet Bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), S14–S21.
- Ybarra, M. L., Diener-West, M., Leaf, P. J. (2007). Examining the overlap in Internet harassment and school bullying: Implications for school intervention. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), S42–S50.

THE EFFECTIVENESS OF VIDEO SURVEILLANCE IN PREVENTING AND INTERVENING BULLYING IN SCHOOLS

Adrijana Grmuša

Abstract: In line with the theory of risk management and analyzing comparative experiences and the studies conducted in the USA and the UK, the author examines the effectiveness of the use of video surveillance as a bullying prevention measure in primary and secondary schools. According to the theory of risk management, bullying represents security risk to school, and the risk response model, developed within this theory, includes determining both organizational and security contexts in schools where bullying is manifested, assessment of bullying as security risk and risk treatment – implementation of bullying prevention and intervention measures. In the risk response model, video surveillance represents one of the elements of the school security context and a measure of risk treatment. Comparative experiences and studies show that video surveillance can contribute to the reduction of bullying, but only when it is used in the combination with staff supervision and engagement of security guards. Accordingly, the video surveillance system could be a part of the risk response strategy for bullying, but it could not be used as a substitute for school staff supervision and it should not be used as an independent measure. This paper consists of two parts. The first part of the paper presents the response model to bullying as security risk, which is developed within the theory of risk management and analyzes the position of video surveillance in that model. The second part of the paper is devoted to an analysis of the research results on the use of video surveillance in preventing and intervening bullying, which were conducted in the USA and UK primary and secondary schools in 2001, 2005–2007, 2008, 2011 and 2014–2015.

Key words: bullying, school safety, video surveillance, theory of risk management

Božidar Banović • Mladen Milošević • Aleksandra Ilić*

KORIŠĆENJE MATERIJALA DOBIJENIH UPOTREBOM VIDEO-NADZORA – KRIVIČNOPRAVNI I PROCESNI ASPEKTI

Apstrakt: Autori razmatraju složena pravna pitanja koja proizlaze iz upotrebe tehničkih sistema zaštite u svrhu prikupljanja podataka o bezbednosno relevantnim događajima. Materijali dobijeni upotrebom video-nadzora mogu se koristiti kao dokaz u krivičnom postupku, ali uz verifikaciju njihove autentičnosti i prethodno ispunjavanje uslova vezanih za zakonitost korišćenja. Ipak, čak i ako postoje osnovni preduslovi za korišćenje video-materijala u svrhu dokazivanja, javljaju se brojni praktični problemi koji limitiraju njihovu dokaznu kredibilnost i značaj. Osim toga, nedovoljna zakonska regulisanost ove oblasti dovela je do izvesnih pravnih praznina koja čine postupanje aktera u javnom i privatnom sektoru „hodom po žici“ uz nužno ekvilibriranje između ponekad protivrečnih zahteva bezbednosti i zaštite privatnosti i drugih ljudskih prava.

Ključne reči: sistem video-nadzora, dokaz u krivičnom postupku, privatno obezbeđenje

UVOD

Savremeni pristupi socijalne reakcije na narastajuće i sve opasnije oblike kriminala zasnovaju se na konceptima i strategijama koje u svojoj osnovi sadrže kombinaciju reaktivnih i proaktivnih aktivnosti velikog broja društvenih subjekata, podelu odgovornosti i potpunu decentralizaciju prevencije kriminala, uz centralnu ulogu nadležnih državnih struktura u organizovanju i koordinaciji aktivnosti različitih subjekata (Garland, 2001: 23). Umesto tradicionalnih koncepcata i metoda represije i prevencije kriminala, razvija se hibridni koncept kontrole kriminala (Soković, 2011). Primena savremenih naučnih dostignuća i tehnologija u kontroli kriminala, pogotovo informaciono-komunikacionih, postalo je imperativ današnjeg vremena. U tom smislu, razvoj i sve masovnija primena složenih sistema video (vizuelnog) nadzora, prvenstveno kao sredstva zaštite privatnih i javnih prostora i objekata, a zatim i kao metoda situacione prevencije kriminala, koju pojedini autori označavaju i kao „mesto susretanja formalne i neformalne kontrole kriminala“ (Clarke, 1997), naišli su na gotovo opšte odobravanje kako naučne i stručne, tako i laičke javnosti (Welsh, Farrington, 2009).

Sa druge strane, sve su prisutniji i glasniji stavovi koji upozoravaju da savremena tehnologija, pa i sistemi video-nadzora, imaju i svoju „tamnu stranu“. Naime, tvrdi se da nekontrolisana i propisima neregulisana, ili neadekvatno regulisana, upotreba video-nadzora predstavlja sve manje prihvatljiv rizik, a često i realnu pretnju zagarantovanim pravima i slobodama građana, pre svega pravu na privatnost, te da se društvo sve brže pretvara u zajednicu koja je „pod prismotrom“ (Poyser, 2004: 123).

Savremeni sistemi video-nadzora poseduju sve šire tehničke mogućnosti, pa tako, osim posmatranja određenih prostora, objekata i događaja u realnom vremenu, što bi trebalo da ima preventivni efekat, postoji mogućnost formiranja audio i video (vizuelnog) zapisa (snimka), u analognom i sve češće u digitalnom obliku, i njihovog arhiviranja i čuvanja kroz određeni vremenski period. Na taj način, audio-vizuelni zapisi (snimci) i eventualno fotografije generisane iz pomenutih zapisa potencijalno postaju značajan operativno-policjski i istražni materijal. Pod određenim uslovima, ovakvi snimci i fotografije mogu biti i verodostojan i prihvatljiv izvor dokaza u eventualnom krivičnom postupku za određena krivična dela i protiv određenih lica, zabeleženih na arhiviranim snimcima.

Informativni potencijal arhiviranih audio-vizuelnih snimaka nastalih upotrebom video-nadzora jeste ogroman. U pojedinim situacijama ovakvi snimci mogu biti jedini ili odlučujući putokaz subjektima otkrivanja i krivičnog gonjenja, o čemu svedoče brojni primeri iz inostrane i domaće prakse (Škulić, 2006: 10). „U mnogim slučajevima je upravo video-snimanak sa nadzorne kamere bio jedini preživeli, nemski svedok“ (Fredericks, 2004: 2).

PROCESNOPRAVNI ASPEKTI KORIŠĆENJA MATERIJALA DOBIJENOG PUTEM VIDEO-NADZORA

Pre nego što predemo na analizu eventualne upotrebe video i audio-vizuelnih zapisa (snimaka) kao dokaza u krivičnom postupku, neophodno je naglasiti da se prikupljanje i obezbeđenje ove vrste potencijalne dokazne građe mora vršiti u skladu sa propisima i kriminalističkim pravilima koja, po pravilu, važe i za ostale materijalne dokaze. Ovakvi materijali prikupljaju se i obezbeđuju najčešće uviđajem, pretresanjem stana i drugih prostorija, odnosno privremenim oduzimanjem predmeta. Imajući u vidu specifičnosti

savremene tehnologije, čiji su proizvodi predmet procesa prikupljanja i obezbeđenja dokaza, u ovakvim slučajevima neophodno je učešće posebno obučenih policijskih službenika ili stručnih lica, kako ne bi došlo do oštećenja, uništenja ili eventualnog naknadnog montiranja arhiviranih video-zapisa (snimaka).²⁶

Što se tiče zakonske regulative, treba naglasiti da Zakonik o krivičnom postupku (Zakonik o krivičnom postupku, 2011; u daljem tekstu ZKP) u čl. 2 pod naslovom „Značenje izraza“ definiše „elektronski zapis“ kao zvučni, video ili grafički podatak dobijen u elektronskom (digitalnom) obliku, a „optičko snimanje“ kao fotografsko, filmsko, televizijsko i svako drugo snimanje tehničkim uređajima koji stvaraju video-zapis ili video-tonski zapis. Takođe, u čl. 135 predviđeno je da se uviđaj preduzima i nad pokretnim i nepokretnim stvarima okravljenog ili drugih lica, te da je svako dužan da organu postupka omogući pristup stvarima i pruži potrebna obaveštenja, pri čemu se pokretne stvari mogu i privremeno oduzeti. Član 147 stav 3 propisuje da u predmete koji se mogu privremeno oduzeti spadaju i uređaji za automatsku obradu podataka i *uređaji i oprema na kojoj se čuvaju ili se mogu čuvati elektronski zapisi*, a čl. 148 da je lice koje drži predmete koje treba privremeno oduzeti dužno da organu postupka *omogući pristup predmetima, pruži obaveštenja potrebna za njihovu upotrebu i da ih na zahtev organa preda*. Lice koje odbije da omogući pristup predmetima, da pruži obaveštenja potrebna za njihovu upotrebu ili da ih preda, javni tužilac ili sud može kazniti novčanom kaznom, a ako i posle toga odbije da ispunji svoju dužnost, može ga još jednom kazniti istom kaznom. Na isti način postupić će se prema odgovornom licu u državnom organu, vojnem objektu, preduzeću ili drugom pravnom licu.

Sa druge strane, kao i kod ostalih materijalnih dokaza, naročitu pažnju zaslužuju pravila koja se tiču očuvanja integriteta prikupljenih elektronskih zapisa, odnosno audio ili video, odnosno kombinovanih audio-vizuelnih informacija, pogotovo ako su oni u digitalnom obliku (Banović, 2006). Drugim rečima, neophodno je sprečiti bilo kakvu mogućnost oštećenja, izmene ili „montiranja“ informacija sadržanih u elektronskim zapisima (video-tonskim snimcima). „Mogućnosti “fabrikovanja” lažnih dokaza, putem montiranja tonskih ili video snimaka, fotografija i drugih nosilaca audio, vizuelnih i grafičkih informacija, danas su, zahvaljujući naraslim tehničkim mogućnostima, izuzetno velike i to službeni akteri krivičnog postupka, a pre svega sud, uvek moraju da imaju u vidu“ (Škulić, 2006: 12).

Samo korišćenje video-nadzora mora biti zakonito i u skladu sa odgovarajućim tehničkim standardima, a postupanje organa otkrivanja i krivičnog gonjenja u prikupljanju i obezbeđenju ovakvih dokaza ne sme biti u suprotnosti sa krivično-procesnim normama koje se odnose na dokazivanje. Prihvatljivost i dokazna vrednost video-zapisa (snimaka) nastalih korišćenjem video-nadzora zavise sa jedne strane od poštovanja propisa u njihovom prikupljanju i obezbeđivanju (zakonitost ili dozvoljenost dokaza), a sa druge strane od njihove autentičnosti, odnosno integriteta.

U većini savremenih država samo postavljanje i korišćenje video-nadzora, odnosno obrada na taj način prikupljenih podataka, podleže zakonskoj i podzakonskoj regulativi.

²⁶ ZKP u čl. 133 st. 3 predviđa da će prilikom preduzimanja uviđaja organ postupka, po pravilu, zatražiti pomoć stručnog lica forenzičke, saobraćajne, medicinske ili druge struke, a da će stručno lice, po potrebi, preduzeti i pronalaženje, obezbeđivanje ili opisivanje tragova, izvršiti potrebna merenja i snimanja, sačiniti skice, uzeti potrebne uzorke radi analize ili prikupiti druge podatke. Dalje, čl. 148 st. 1 predviđa da će pre privremenog oduzimanja predmeta organ postupka po potrebi u prisustvu stručnog lica pregledati predmete. I na kraju, u čl. 152 st. 3 predviđa se da se pretresanje uređaja za automatsku obradu podataka i opreme na kojoj se čuvaju ili se mogu čuvati elektronski zapisi preduzima na osnovu naredbe suda i, po potrebi, uz pomoć stručnog lica.

(Kovačević Lepojević, Žunić Pavlović, 2012: 328–330). Pri tome, polazi se od principa da ovakva vrsta nadzora treba da bude razumna, opravdana i transparentna. Pojedine države ovo pitanje rešavaju na taj način što detaljno regulišu kako postavljanje i korišćenje video-nadzora, tako i dozvoljenost i svrhu obrade podataka prikupljenih video-nadzorom, čime unapred postavljaju granice zadiranja u garantovana prava i slobodu prilikom takve obrade. Druge države nemaju detaljne propise o samom video-nadzoru, ali slučajeve neovlašćenog korišćenja, obrade ili javnog objavljuvania podataka o ličnosti inkriminišu kao prekršaje i krivična dela, odnosno ograničavaju ili sprečavaju upotrebu sačuvanih video-zapisu kao dokaza u krivičnom postupku, zbog prekomernog zadiranja u privatnost građana, bilo tokom samog nadzora, bilo prilikom obrade tako prikupljenih podataka (Murphy, 1999).

U domaćem zakonodavstvu ne postoji jedinstveno regulisanje materije video-nadzora. Iako je još 2008. godine donet Zakon o zaštiti podataka o ličnosti (Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, 2008; u daljem tekstu: ZZPL), u njemu se ne nalaze odredbe koje bi regulisale obradu i zaštitu podataka dobijenih video-nadzorom.²⁷ Neki od zakona posredno regulišu materiju video-nadzora, poput Zakona o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama (Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, 2003) koji u čl. 15 nalaže obavezu organizatora da obezbedi da se sportska priredba povećanog rizika održi u sportskom objektu koji, između ostalog, ima tehničku opremu za praćenje i snimanje ulaska i ponašanja gledalaca na sportskom objektu. Osim toga, Zakon o igrama na sreću (Zakon o igrama na sreću, 2011) u čl. 54 predviđa obavezu priređivača da obezbedi neprekidan audio i video nadzor stolova i aparata za igru, ulaza i izlaza u igračnicu, igrača i posetilaca, kao i da dokumentaciju o neprekidnom snimanju čuva deset dana, a po nalogu Uprave za igre na sreću i duže.²⁸ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, 2003) u čl. 42 na prilično uopšten način propisuje obavezu ustanova da, u saradnji sa nadležnim organom jedinice lokalne samouprave, propiše mere, način i postupak zaštite i bezbednosti dece i učenika za vreme boravka u ustanovi i svih aktivnosti koje organizuje ustanova. „U praksi, odluku o uvođenju video-nadzora u školu donosi školski odbor na predlog direktora škole i uz saglasnost saveta roditelja i učeničkog parlamenta. Prilikom odlučivanja o implementaciji video-nadzora, posebno se razmatraju načini na koje će implementacija biti finansirana, dok se manje pažnje posvećuje etičkim i bezbednosnim pitanjima“ (Lepojević, M., Žunić Pavlović, V. 2012: 330).

Jasno je da je postavljanje i korišćenje video-nadzora, te obrada podataka o ličnosti sadržanih u elektronskim video-zapisima prepusteno praksi, što često dovodi do sumnje u neovlašćeno i prekomerno zadiranje u privatnost građana, ali i tajne podatke i poslovne tajne državnih organa i privrednih subjekata. Zbog toga je Poverenik za informacije od javnog

27 Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti u svojim godišnjim izveštajima uporno upozorava na neusklađenost ovog zakona sa evropskim dokumentima i evropskim standardima zaštite podataka o ličnosti, izričito pominjući čitav niz neuređenih oblasti poput biometrijskih podataka i video-nadzora (vidi npr. Izveštaj o sprovodenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, za 2016. godinu, 2016: 23 – <http://www.poverenik.rs/sr/izvestaji-poverenika/2568-izvestaj-poverenika-za-2016-godinu.html> – 15. juni 2017).

28 Podaci iz pomenute dokumentacije predstavljaju poslovnu tajnu, a priređivač ih može saopštavati drugim licima samo u slučaju utvrđenim zakonom. Dokumentacija o neprekidnom snimanju predstavlja internu dokumentaciju priređivača. Priređivač je dužan da u slučaju kontrole dostavi video dokumentaciju upravi, a uprava se prema ovako primljenim video-snimcima mora odnositi kao prema poslovnoj tajni, naročito po pitanju identiteta učesnika u igri i sl.

značaja i zaštitu podataka o ličnosti sačinio Model zakona o zaštiti podataka o ličnosti, u kome je, između ostalog, prvi put definisan video-nadzor²⁹ i detaljno regulisani uslovi i svrha uvođenje i korišćenje video-nadzora, te obrade podataka o ličnosti u vezi sa video-nadzorom.³⁰

Uprkos neadekvatnom pravnom okviru, svedoci smo da se sistemi video-nadzora uvode u sve veći broj državnih organa, ustanova, privrednih subjekata, službenih prostorija i objekata uslužne delatnosti, ali i privatne prostore, zgrade, stanove i kuće. Takođe, video-nadzorom pokrivaju se prometnije saobraćajnice i raskrsnice i sve veći broj javnih površina.³¹ Shodno takvoj situaciji, jasno je da se u sve većem broju slučajeva elektronski video (video-tonski) zapisi snimljeni kamerama video-nadzora pojavljuju kao eventualni dokaz u krivičnom postupku. Tako nastaje dilema da li su ovakvi materijali uopšte dozvoljeni i prihvativi kao dokazi, a ako jesu, kakva je njihova dokazna snaga.

Rešavajući ovu dilemu, trebalo bi poći od odredbe čl. 16 st. 1 ZKP, kojom se praktično definišu nedozvoljeni (ZKP ih naziva nezakoniti) dokazi u krivičnom postupku. Prema ovoj odredbi ZKP sudske odluke se ne mogu zasnivati na dokazima koji su, neposredno ili posredno, sami po sebi ili prema načinu pribavljanja u suprotnosti sa ustavom, ovim zakonom, drugim zakonom ili opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima, osim u postupku koji se vodi zbog pribavljanja takvih dokaza³² (šire o nedozvoljenim dokazima u krivičnom postupku vidi: Ilić, P. G., Banović, B. 2014).

Dakle, postavlja se sledeće pitanje: da li su elektronski zapisi kamera video-nadzora, neposredno ili posredno, u suprotnosti sa ustavom, ZKP, drugim zakonom ili opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima? U odgovoru na ovo pitanje trebalo bi napraviti jasnu razliku između ovih elektronskih zapisa i onih koji nastaju primenom posebnih dokazanih radnji,³³ prvenstveno tajnim praćenjem i snimanjem iz čl. 171–173 ZKP, odnosno prikriveni islednik iz čl. 183–187 ZKP,³⁴ iako u sudskoj praksi ta razlika nije uvek pravljena.³⁵ Osnovna odlika posebnih dokaznih radnji jeste tajnost, što

29 Video-nadzor je svaki sistem koji se koristi za snimanje određenog javnog, službenog, poslovног, stambenog i privatnog prostora (čl. 3 tač. 17).

30 Model zakona detaljno reguliše video-nadzor pristupa službene i poslovne prostorije, video-nadzor u poslovnom prostoru, video-nadzor privatnih stanova i kuća, te stambenih zgrada, i na kraju javnih površina. Posebno je regulisano vođenje evidencija i javno obaveštavanje o video-nadzoru.

31 U Srbiji ne postoji jedinstven register (evidencija) video-nadzora, tako da se ne zna ni približan broj uvedenih sistema video-nadzora.

32 Čl. 84 ZKP koji nosi naslov „Nezakoniti dokazi“ propisuje da dokazi koji su pribavljeni protivno članu 16 stav 1 (nezakoniti dokazi) ne mogu biti korišćeni u krivičnom postupku, te da se ovi dokazi izdvajaju iz spisa, stavljuju u poseban zapečaćeni omot i čuvaju kod sudije za prethodni postupak do pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka, a nakon toga se uništavaju i o tome se sastavlja zapisnik.

33 „Snimljeni materijal privatnom kamerom od strane oštećenog i optuženog, a koji je potom i fiksiran na CD, i kao dokaz kasnije izведен na glavnom pretresu, u vezi sa krivičnim delom protiv opšte sigurnosti iz čl. 288 st. 4, u vezi sa čl. 278 st. 4, u vezi sa st. 2 i 1 KZ, u vezi sa samim događajem iz predeliktnog perioda koji je pribavljen bez naredbe suda, ne predstavlja dokaz, koji je pribavljen protiv zakonito shodno čl. 232 ZKP, jer se radi o procesnoj radnji uvidlj na pokretnoj stvari (kao na primer: čitanje sadržine SMS poruke sa mobilnog telefona i transkriptata, kao i drugih video-traka), i na kome može da se zasnije sudska odluka“ (Rešenje Višeg suda u Jagodini – <http://www.propisionline.com/Practice/Decision/39989> – 15. jun 2017).

34 Posebne dokazne radnje predstavljaju izuzetak u odnosu na konvencionalna dokazna sredstva u krivičnom postupku i mogu se primenjivati samo u slučaju sumnje da se priprema ili je izvršeno neko od taksativno zakonom određenih krivičnih dela, a na drugi način se ne mogu prikupiti dokazi za krivično gonjenje ili bi njihovo prikupljanje bilo znatno otežano.

35 Rešenje Okružnog suda u Beogradu Кж 47/08 од 10. marta 2008., kojom je ukinuta presuda Prvog opštinskog suda u Beogradu К 319/07, pogrešno, u pogledu prihvativosti, izjednačava snimke nastale posebnim dokaznim radnjama i video-nadzorom. Iz obrazloženja ovog rešenja može se zaključiti da bilo kakav audio ili video zapis,

znači da se snimanje vrši bez saglasnosti lica koje se snima, te usmerenost na određena lica za koja postoji sumnja da pripremaju ili su izvršila neko krivično delo. Zbog toga što, u suštini, predstavljaju flagrantno kršenje prava na privatnost (vidi više u: Banović, B., 2013), uslovi za njihovu primenu, odnosno za prihvatljivost njihovih rezultata kao dokaza, vrlo su restriktivni, mogu se primeniti samo po naredbi suda i ograničenog su trajanja.

Za razliku od elektronskih video (video-tonskih) zapisa i fotografija nastalih primenom posebnih dokaznih radnji, oni koji su nastali korišćenjem video-nadzora razlikuju se, pre svega, po tome što nisu tajni. Naime, kamere video-nadzora, po pravilu, vidljive su svima koji se mogu naći u njihovom fokusu, a osim toga, propisi koji regulišu uvođenje i korišćenje video-nadzora izričito nalažu isticanje javnog obaveštenja da se vrši video-nadzor.³⁶

Ovde bi se moglo postaviti pitanje prihvatljivosti snimka kao dokaza, ako nije istaknuto obaveštenje o video-nadzoru. U ovom trenutku ne postoji generalna zakonska odredba o obaveznom isticanju obaveštenja, pa bi se moglo smatrati da snimak nije nastao protivno zakonu. Međutim, čak i da takva odredba postoji, čini se da bi se takav snimak mogao prihvati kao dokaz u krivičnom postupku, uprkos stavovima da izostanak obaveštavanja (upozorenja) osumnjičenog o garantovanim pravima, prilikom preduzimanja pojedinih dokaznih radnji, čini te radnje nezakonitim, a njihove rezultate nedozvoljenim dokazima u krivičnom postupku, što bi po analogiji važilo i za dokaz pribavljen video-nadzorom. Naime, okolnost izostanka propisanog obaveštenja ne utiče na samu zakonitost snimka video-nadzora, jer se ne radi o istoj kategoriji pravnih garancija poput izostanka upozorenja koja su uslov zakonitosti nekih dokaznih radnji. Na ta prava se ne može pozivati osumnjičeni kod snimanja na javnom mestu, u smislu da nije znao, odnosno da nije obavešten da će njegov postupak biti obuhvaćen video-snimkom, odnosno da nije znao da je objekt koji je predmet njegovog krivičnog dela pod video-nadzorom. Za prihvatljivost ovakvih dokaza, koji se ne prikupljaju od osumnjičenog, ne traže se posebni uslovi koji imaju drugačiju svrhu kod pojedinih dokaznih radnji.

I praksa Evropskog suda za ljudska prava govori u prilog ovakvom zaključivanju. U predmetu Kopke protiv Nemačke (ECHR 420/07 od 05. oktobra 2010. – <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101536>, pristupljeno 15. juna 2017), Karin Kopke, blagajnica u supermarketu, otpuštena je zbog navodne krađe, a kao dokaz poslodavac je priložio snimak sa video-

koji nije zabeležen na osnovu odredbi ZKP o dokaznim radnjama, ne može biti korišćen kao dokaz u krivičnom postupku: „Prvostepeni sud je počinio bitnu povredu odredbama krivičnog postupka iz čl. 368 st. 1 tačka 10 ZKP, jer se presuda zasniva na dokazu na kome se po odredbama ovog zakona ne može zasnovati. Naime, na glavnom pretresu održanom dana 17. 4. 2007. godine prvostepeni sud je izvršio uvid u video-zapis, snimljen 16. 1. 2007. godine nadzornom kamerom u prostorijama preduzeća „Eureka grup“ u periodu od 15 časova 40 minuta i 20 sekundi do 16 časova 26 minuta i 37 sekundi. Pored toga što je preko monitora u sudnici izvršena projekcija navedenog video-zapisu, isti je u obrazloženju prvostepene presude korišćen kao dokaz, analiziran i na njemu je zasnovano činjenično stanje. Međutim, presuda se ne može zasnovati na ovom dokazu, jer je optičko snimanje obavljeno suprotno odredbama čl. 232 ZKP. (...) Kako je navedeno optičko snimanje obavljeno bez nadređe istražnog sudije, bez pismenog i obrazloženog predloga javnog tužioca i kako su optičko snimanje obavili oštećeni, a ne organi unutrašnjih poslova, na ovom dokazu se ne može zasnovati sudska odluka“

36 Tako, recimo, pominjanji Model zakona o zaštiti podataka o ličnosti u čl. 33 propisuje da obaveštenje o video-nadzoru mora biti istaknuto na vidnom mestu na način koji omogućava licima da se sa vršenjem video-nadzora upoznaju pre početka vršenja video-nadzora, a najkasnije u trenutku kada počinje vršenje video-nadzora. Obaveštenje mora da sadrži sledeće podatke: 1) tekstualno obaveštenje da je video-nadzor u toku i likovni, odnosno grafički simbol video-nadzora; 2) naziv rukovaoca koji vrši video-nadzor i 3) podatke za kontakt radi dobijanja informacija u vezi sa obradom koja se vrši putem video-nadzora. Osim toga, Model zakona predviđa i kažnjavanje za prekršaj rukovaoca podacima, obradivača ili primaoca, kao i drugo pravno lice u slučaju da javno ne istakne odgovarajuće obaveštenje da se vrši video-nadzor i ne zaštititi sistem video-nadzora od pristupa neovlašćenih lica.

nadzora koji je pribavljen uz pomoć detektivske agencije, bez prethodnog upozorenja od strane poslodavca. Podnositelj predstavke pozvala se na to da joj je neovlašćenim snimanjem povređeno pravo na privatnost. Poslodavac je isticao da su preduzete mere bile vremenski ograničene na dve nedelje i da je snimano samo područje gde je podnositelj predstavke radila. Snimci koji su dobijeni korišćeni su od strane ograničenog broja lica koji su zaposleni kod istog poslodavca i sve isključivo radi dokazivanja nezakonitog ponašanja zaposlene, kao i radi vođenja sporova pred nadležnim sudovima. Suštinsko pitanje na koje je trebalo dati odgovor jeste da li je država Nemačka na adekvatan način omogućila zaštitu prava na privatnost podnosioca predstavke u kontekstu video-nadzora na radnom mestu. U ovom slučaju, pored prava na zaštitu privatnosti, trebalo je uzeti u obzir i pravo na zaštitu svojine. Predstavka je odbačena kao neosnovana.³⁷

Osim toga, razlika je i u usmerenosti posebnih dokaznih radnji isključivo ka određenom (osumnjičenom) licu, te njihovom ograničenom trajanju, dok kamere video-nadzora pokrivaju određeni javni prostor ili objekat i vrše nadzor i (eventualno) beleženje unapred neodređenih događaja u njima, od trenutka postavljanja pa nadalje, a jedino ograničenje je kapacitet uređaja za pohranjivanje snimljenog materijala. Prema tome, objekat nadzora i snimanja u ovim prostorima i prostorijama mogu biti sva ona lica koja se u njima zateknu od trenutka postavljanja tehničkih uređaja. U tom smislu, potrebno je praviti jasnu razliku između nadzora i snimanja određenog lica (objekat nadzora je pojedinac, gde god da se nalazi) i nadzora i snimanja određenog prostora (objekat nadzora je prostor, ko god da se u njemu nalazi). Naravno, ovde treba isključiti one situacije u kojima bi neko bio „namamljen“ u prostor obuhvaćen video-nadzorom sa ciljem njegovog nadzora i snimanja, ili bi snimanje određenih prostorija predstavljalo samo pokriće za snimanje određenog lica, za koje se unapred zna da u njima redovno boravi (Majić, M., 2008: 14).

U teoriji, ali i u sudskoj praksi, postoje i shvatanja da se osnov dozvoljenosti snimanja, upotrebom video-nadzora, može naći u izričitoj ili prečutnoj (prepostavljenoj) saglasnosti lica koje je snimljeno, pri čemu se za sva javna mesta ta saglasnost prepostavlja (Škulić, M., 2006: 15). „Dostupnost određenih sadržaja na javnom mjestu podrazumijeva da je osoba prihvatala da njeni postupci budu opaženi od strane drugih subjekata. Kad na javnom mjestu neka osoba čini dostupnima određene sadržaje drugima, time je s njih uklonila zaštitu privatnosti kakvu bi inače mogla postignuti u privatnim prostorijama. To se odnosi na bilo koju vrstu sadržaja koji može biti obuhvaćen poput činjenice nazočnosti, načina ponašanja, kontakta s određenim osobama ili predmetima, verbalnog izražavanja i slično. Međutim, javno dostupna mjesta je moguće stupnjevati prema razini zaštite privatnosti. Veća razina zaštite može postojati ovisno o okolnostima kao što su namjena mjesta (npr. nudistička plaža, kabine za presvlačenje, javni zahod i sl.), tako da se može razlikovati razina prava zatečenih građana (npr. razlika snimanja u hodniku ustanove i u uredu službenika)“ (Karas, Ž., 2014: 284).

³⁷ Sud je u obrazloženju naveo da se tajni video-nadzor zaposlenog na radnom mestu smatra značajnim zadržanjem u njegov privredni život, ali i da je tajni video-nadzor sproveden tek nakon što je poslodavac primetio nepravilnosti na računima, da je bio vremenski ograničen i da je bio ograničen u pogledu prostora koji je video-nadzor pokrivaо. Na taj način, mešanje u privatni život podnosioca predstavke bilo je ograničeno isključivo na ono što je bilo potrebno kako bi se postigli ciljevi kojima se težilo. Takođe, u obzir je uzeta i činjenica da je tajni nadzor poslužio i kao sredstvo da se od ostalih zaposlenih otkloni sumnja. Takođe, sud je konstatovao da nije bilo nijednog drugog jednakog efikasnog sredstva za zaštitu imovinskih prava poslodavca koji bi se u manjoj meri mešali u poštovanje privatnog života podnosioca predstavke.

Treba naglasiti i da je prethodni Zakonik o krivičnom postupku, izmenama i dopunama iz 2009. godine (Službeni glasnik RS, br. 72/09) u čl. 132a regulisao status fotografija, video i zvučnih snimaka kao eventualnih dokaza u krivičnom postupku. U prva dva stava pomenutog člana regulisan je status fotografija i snimaka procesnih radnji. Takvi materijali nesumnjivo imaju status isprava i mogu poslužiti kao dokaz u krivičnom postupku. U st. 3–7 regulisan je status fotografija i snimaka nastalih van krivičnog postupka. Za temu ovog rada posebno su zanimljive odredbe st. 6 po kome fotografije ili zvučni, odnosno zvučni i video snimci koji su napravljeni bez prečutne ili izričite saglasnosti osumnjičenog ili okrivljenog koji se na njima nalaze, ili čiji je glas snimljen, mogu da se koriste kao dokaz u krivičnom postupku ako su nastali kao vid opštih bezbednosnih mera koje se preduzimaju na javnim površinama, odnosno u javnim objektima i prostorijama i sa njima povezanim otvorenim površinama, kao i u radnjama, prodavnica, bankama, menjačnicama, objektima za poslovne namene i drugim sličnim objektima u kojima se snimanje redovno obavlja iz bezbednosnih razloga. Takođe, u st. 7 propisan je isti dokazni status za fotografije i zvučne, odnosno zvučne i video snimke koji su nastali kao vid bezbednosnih mera preduzetih od strane držaoca stana i drugih prostorija, odnosno od strane drugih lica po nalogu držaoca stana i drugih prostorija, što se odnosi i na dvorišne i druge slične otvorene prostore. Na ovaj način bilo je izričito regulisano koji snimci, sačinjeni kamerama i drugim tehničkim uređajima iz bezbednosnih razloga, mogu da se koriste kao dokaz u krivičnom postupku.

Aktuelni ZKP nije zadržao ove odredbe, ali sudska praksa u sve većem broju slučajeva prihvata snimke nastale upotrebom video-nadzora kao dokaze u krivičnom postupku.³⁸ Naravno, osim činjenice da video-nadzor sam po sebi nije u suprotnosti sa ustavom, ZKP, niti drugim zakonima i međunarodnim ugovorima, pa ni video-zapis nastali njegovim korišćenjem, potrebno je utvrditi da je pribavljanje tih zapisa (snimaka) i njihovo obezbeđenje učinjeno u skladu sa odredbama ZKP. Na primer, da su poštovane odredbe ZKP o pretresanju stana i drugih prostorija i privremenom oduzimanju predmeta, ako je ovim radnjama pribavljen snimak sa video-nadzora.

Takođe, kao poseban uslov za prihvatljivost ovakvih dokaza postavlja se pitanje njihove autentičnosti, odnosno otklanjanja sumnje da su falsifikovani, izmenjeni, montirani. To se u krivičnom postupku, po pravilu, utvrđuje drugim dokaznim radnjama, poput veštačenja i eventualno svedočenja. Ako se utvrdi da je snimak autentičan, time bi se ispunila obaveza da dokaz, ni sam po sebi, ni po načinu pribavljanja, ne bude nezakonit. Prihvatljivost ovakvih dokaza u krivičnom postupku znači da bi se oni ocenjivali pojedinačno i u vezi sa ostalim dokazima (čl. 419 ZKP). Kod ocene ovakvog dokaza postavlja se pitanje kvaliteta snimka. Praksa pokazuje da značajan broj video-snimaka, prikupljenih za potrebe krivičnog postupka, nemaju ni minimalan kvalitet da bi se uvidom u njih mogle utvrditi relevantne činjenice koje su predmet dokazivanja. To otvara pitanje ne samo kvaliteta i kompatibilnosti opreme za nadzor i snimanje već i tehničkih standarda koje bi trebalo poštovati prilikom uvođenja video-nadzora.

³⁸ Tako se u jednoj presudi koja je potvrđenja od strane višeg suda konstatiše da „snimak sigurnosne kamere, koju je vlasnik prodavnice postavio radi zaštite svoje imovine, ne predstavlja nedozvoljeni dokaz“. U obrazloženju sud „nalazi da nije u pitanju tajno praćenje i snimanje na koje se praktično poziva branilac okrivljenog u izjavljenoj žalbi, već se radi o snimanju objekta koji je uveo držalač prostorije kao vid bezbednosne mere i zaštite svoje imovine od izvršilaca bilo kog krivičnog dela, zbog čega, nasuprot žalbenim navodima branilca okrivljenog, Apelacioni sud u Beogradu nalazi da se radi o dokazu koji se može koristiti u krivičnom postupku, posebno ako se ima u vidu činjenica da je izvršenim veštačenjem utvrđena autentičnost navedenog snimka“ (Presuda Osnovnog suda u Valjevu K. br. 488/12 od 14. oktobra 2013. godine i presuda Apelacionog suda u Beogradu Kž-1 103/14 od 11. februara 2014. godine) – Bilten Apelacionog suda u Beogradu, br. 6/2014, Intermex, Beograd.

Ovde se treba osvrnuti i na propise u oblasti privatnog obezbeđenja, koji su od primarnog značaja za upotrebu video-nadzora u svrhe zaštite lične i korporativne bezbednosti (Zakon o privatnom obezbeđenju, 2013; u daljem tekstu: ZPO). ZPO uvodi sistem licenciranja pravnih i fizičkih lica koja pružaju usluge projektovanja, planiranja, nadzora, implementacije, puštanja u rad i održavanja tehničkih sistema zaštite, gde spadaju i uređaji za video-nadzor. Upotrebljivost snimaka dobijenih video-nadzorom zavisi upravo od kvaliteta primjenjenog sistema zaštite, a standardi za planiranje, projektovanje i implementaciju propisani su podzakonskom regulativom (Pravilnik o načinu vršenja poslova tehničke zaštite i korišćenja tehničkih sredstava, 2015; u daljem tekstu: Pravilnik).

Prema članu 2 Pravilnika, tehnička zaštita predstavlja skup radnji kojima se neposredno ili posredno zaštićuju ljudi i njihova imovina, a izvodi se tehničkim sredstvima, uređajima i sistemima tehničke zaštite kojima je osnovna namena sprečavanje protivpravnih radnji usmerenih prema štićenim licima ili imovini. Prema članu 4 stav 2 Pravilnika, video-nadzor se može smatrati elektronskim bezbednosnim sistemom koji omogućuje efikasnu zaštitu, tako što obavlja stalni nadzor nad štićenim objektom s jednog mesta.

Pravilnik, shodno ZPO, propisuje i način vršenja poslova procene rizika u planiranju sistema tehničke zaštite, propisujući da se ona izrađuje na osnovu podataka o: vrsti, nameni, veličini i izgledu objekata, lokaciji i okruženju, građevinskim i ostalim osobinama objekata; kritičnim tačkama sa aspekta mogućnosti nastupanja opasnosti; vrsti i broju stalnih i povremenih korisnika; režimu rada i načinu korišćenja objekata; opremi, predmetima i dokumentima koji će se u objektu nalaziti ili se već nalaze, nivou rizika od njihovog oštećenja, otuđenja ili uništenja; istoriji vanrednih događaja (član 6 stav 1 Pravilnika).

Procena se izrađuje primenom tzv. priznatih pravila, koja čine odgovarajući domaći propisi i pravila, a u nedostatku nacionalnih, relevantni evropski, odnosno međunarodni propisi i pravila (EN, IEC, ISO), odnosno drugi specijalizovani standardi ili prihvaćena pravila struke (stav 2 i 3 istog člana Pravilnika). Član 7 Pravilnika predviđa i kategorizaciju objekata prema stepenu zaštite – najviši, visoki i viši, gde je upotreba video obezbeđenja uz izradu video-zapisa svrstana u kategoriju 2 – visoki stepen zaštite. Osim navedenog, Pravilnik relativno detaljno reguliše i montažu, instalaciju, ugradnju, pripremne radove i stručni nadzor uređaja, sredstava i sistema tehničke zaštite.

Primenom mera, postupaka, kontrola i standarda i principa propisanih u Pravilniku, a na osnovu ZPO, svakako se može obezbediti zakonitost i svrsishodnost postupanja sa video-nadzorom u svim fazama – od projektovanja i planiranja, preko puštanja u rad i korišćenja, do izrade i čuvanja snimaka. Na ovaj način, mogla bi se značajno unaprediti upotrebljivost dobijenih snimaka, prvenstveno u smislu njihove pouzdanosti, verodostojnosti i kvaliteti. Samim tim, njihovo korišćenje u krivičnim postupcima bilo bi frekventnije, a dokazna vrednost veća.

Ipak, kada je reč o obrazovno-vaspitnim ustanovama, logično se nameće pitanje primene propisa o privatnom obezbeđenju, s obzirom na to da korišćenje usluga fizičko-tehničke zaštite škola postaje pravilo gde god se iznađu finansijske mogućnosti, što je u skladu sa trendom privatizacije poslova bezbednosti koji su nekada bili u isključivoj nadležnosti državnih organa (Labović, 2014). Nakon donošenja uredbe kojom se propisuju bliži kriterijumi za određivanje obavezno obezbeđenih objekata (Uredba o bližim kriterijumima za određivanje obavezno obezbeđenih objekata i načinu vršenja poslova njihove zaštite, 2016), postalo je jasno da propisi ne prepoznaju škole kao objekte od posebnog značaja čija bi zaštita morala da postane obaveza, a ne stvar dobre volje. Ovo je važno i sa aspekta upotrebe video-nadzora

u obrazovno-vaspitnim ustanovama, jer bi se na taj način, uz svrstavanje u odgovarajuću kategoriju objekta, uticalo da se obezbede sredstva za obaveznu fizičku i tehničku zaštitu škola, uključujući i uvođenje elektronskih bezbednosnih sistema, čime bi se redukovali brojni bezbednosni rizici u školama (Milošević, Banović, Putnik, 2014; Putnik, Milošević, 2016; Keković i sar., 2012; Keković, Putnik, 2013).

KRIVIČNOPRAVNI ASPEKTI PRIKUPLJANJA PODATAKA PUTEM VIDEO-NADZORA

Prikupljanje podataka putem video-nadzora, osim procesnopravne, ima i krivičnopravnu (materijalnopravnu dimenziju). Krivični zakonik Republike Srbije (Krivični zakonik RS, 2006; u daljem tekstu: KZ) sadrži inkriminacije kojima se sankcioniše neovlašćeno pravljenje i korišćenje audio, tonskih i elektronskih zapisa. Zakonodavac je ova dela svrstao u glavu čiji su zaštitni objekat sloboda i prava čoveka i građanina. Član 163 KZ (krivično delo neovlašćeno prisluškivanje i snimanje) predviđa novčanu kaznu ili kaznu zatvora od tri meseca do tri godine licu koje posebnim uređajima neovlašćeno prisluškuje ili snima razgovor, izjavu ili kakvo saopštenje koji mu nisu namenjeni.

Ova inkriminacija je namenjena tonskom snimanju i pravljenju audio-zapisa, što predstavlja teži oblik zadiranja u privatnost građana u odnosu na zapise koji imaju isključivo video karakter. U literaturi se navodi da je objekt krivičnog dela tuđ razgovor, izjava ili saopštenje, a da pod tim treba podrazumevati i razgovor u kom učestvuje izvršilac, ukoliko snimanje vrši neovlašćeno, to jest bez pristanka sagovornika (Stojanović, Delić, 2015: 68; Stojanović, 2012).

Treba naglasiti da je česta poslovna praksa domaćih kompanija koje pružaju usluge preko tzv. kol-centara da, pred početak razgovora, to jest nakon uspostavljanja telefonske veze, obaveste sagovornika da razgovor može biti snimljen, obrazlažući to potrebama unapređenja kvaliteta usluga. Ovde je svakako cilj učiniti snimanje razgovora dozvoljenim, jer se polazi od ideje da sagovornik daje ovlašćenje za pravljenje tonskog zapisa jer nastavlja razgovor ne ulažući direktn protest.

Ipak, pitanje je koliko je pomenuta praksa opravdana. Prvo, ovo predstavlja ograničavanje usluge, jer onemogućava njeno korišćenje građanima koji ne žele da budu tonski snimljeni. Drugo, postavlja se pitanje kako se postupa sa snimcima, tj. gde i na koji način, kao i koliko dugo se oni čuvaju i da li su u odnosu na njih ispunjene propisane zakonske obaveze. Naime, pitanje je da li se uspostavlja i evidencija tonskih zapisa shodno Zakonu o zaštiti podataka o ličnosti (Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, 2008; u daljem tekstu: ZZPL). ZZPL predviđa kako je rukovalac dužan da pre započinjanja obrade, odnosno uspostavljanja zbirke podataka, dostavi Povereniku obaveštenje o nameri uspostavljanja zbirke podataka, kao i o svakoj daljoj nameravanoj obradi, pre preduzimanja obrade, i to najkasnije 15 dana pre uspostavljanja zbirke podataka, odnosno obrade (član 49 ZZPL). Član 51 ZZPL predviđa da rukovalac dostavlja Povereniku evidenciju o zbirci podataka, odnosno promene u evidenciji podataka najkasnije u roku od 15 dana od dana uspostavljanja, odnosno promene.

Osim toga, rukovalac je dužan da prikupljene podatke na odgovarajući način obezbedi. Član 47 stav 2 propisuje da su rukovalac i obrađivač dužni da preduzmu tehničke, kadrovske i organizacione mere zaštite podataka, u skladu sa utvrđenim standardima i postupcima, a koje su potrebne da bi se podaci zaštitili od gubitka, uništenja, nedopuštenog pristupa, promene, objavljivanja i svake druge zloupotrebe, kao i da utvrde obavezu lica koja su zaposlena na obradi da čuvaju tajnost podataka. Osnovano se postavlja pitanje da li

kompanije izvršavaju navedene zakonske obaveze u odnosu na prikupljanje i eventualnu obradu tonskih zapisa, koji svakako predstavljaju podatke o ličnosti.

Vredi pomenuti da je za nepoštovanje pomenutih zakonskih obaveza propisana prekršajna sankcija – novčana kazna u iznosu od 100.000 do 1.000.000 dinara za rukovaoca ili obradivača koji ima svojstvo pravnog lica, novčana kazna od 20.000 do 500.000 dinara za preduzetnika i za fizičko lice, odnosno odgovorno lice u pravnom licu, državnom organu, odnosno organu teritorijalne autonomije i jedinice lokalne samouprave novčana kazna od 5.000 do 50.000 dinara (član 57 stav 1 do 3 ZZPL).

Ne treba smetnuti s umu i da izjava upućena od strane kol-centra kompanije često sadrži upozorenje da se razgovor može snimiti, što ostavlja nedoumicu da li se vaš konkretni razgovor snima ili ne. Mislimo da bi poštovanje ljudskih prava i sloboda garantovanih ustavom, međunarodnim konvencijama i zakonom zahtevalo da ova upozorenja budu drugačije formulisana, tako da sagovornik na nedvosmislen način može da utvrdi da li je trenutno sniman ili ne, kao i da mu treba omogućiti da uskrsni saglasnost za tonsko snimanje, a ipak koristi uslugu na način koji neće ugroziti bezbednost kompanije. Konačno, korisnici usluga kol-centra trebalo bi da budu obavešteni o načinu čuvanja tonskih zapisa koji sadrže podatak o njihovoj ličnosti, kao i o tome da li su preduzete sve mere zaštite koje zakonodavac zahteva. U suprotnom, postoji bojazan od neovlašćene upotrebe, koja može rezultovati ozbiljnim posledicama po integritetu podatka i privatnost građana.

Osim snimanja, Krivičnim zakonikom je inkriminisana i situacija u kojoj izvršilac omogući nepozvanom licu da se upozna sa razgovorom, izjavom ili saopštenjem koji su neovlašćeno prisluškivani, odnosno tonski snimani (član 143 stav 2 KZ). Ovde je reč o posebnom obliku krivičnog dela, gde je zaprećena kazna identična kao za osnovni oblik. I ovde se vredi podsetiti pravila ZZPL, čije nepoštovanje, osim prekršajne odgovornosti, može sledstveno dovesti i do izvršenja ovog oblika krivičnog dela, kada se usled nehatnog postupanja odgovornog lica omogući drugom licu da tonske zapise neovlašćeno upotrebi i pred nepozvanom licu. Ukoliko lice koje je neovlašćeno snimilo razgovor omogući nepozvanom licu da se upozna sa njegovom sadržinom, reč je o prividnom idealnom sticaju i postojaće samo oblik iz stava 2 (Stojanović, Delić, 2015: 68).

Kvalifikovani oblik postoji kada osnovni ili posebni oblik ovog krivičnog dela učini službeno lice u vršenju službene dužnosti. Zaprećena kazna je od šest meseci do pet godina, što znači da je, shodno opštim odredbama, kažnjiv i pokušaj (Stojanović, 2012). Ovde treba voditi računa o postojanju dozvoljenih odstupanja od nepovredivosti tajnosti pisma i drugih sredstava komunikacije, dozvoljenih ustavom i određenih zakonom. Ukoliko se prisluškivanje ili snimanje vrši shodno ustavu i relevantnim zakonima (ZKP, Zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji, 2002; Zakon o Vojnobezbednosnoj i Vojnoobaveštajnoj agenciji, 2009), nema elementa neovlašćenosti, pa nema ni krivičnog dela. Ipak, treba voditi računa da je obeležje neovlašćenosti ispunjeno i u slučaju prekoračenja ovlašćenja (Stojanović, 2012).

Krivično delo neovlašćenog fotografisanja čini lice koje neovlašćeno načini fotografiski, filmski, video ili drugi snimak nekog lica i time osetno zadre u njegov lični život ili ko takav snimak predra ili pokazuje trećem licu ili mu na drugi način omogući da se sa njim upozna (član 144 stav 1 KZ). Zaprećena kazna je novčana ili zatvor do godinu dana. Kvalifikovan oblik, zaprećen zatvorskom kaznom do tri godine, postoji kada delo učini službeno lice u vršenju službe.

Član 145 inkriminiše radnju lica koje objavi ili prikaže spis, portret, fotografiju, film ili fonogram ličnog karaktera bez pristanka lica koje je spis sastavilo ili na koga se spis odnosi, odnosno bez pristanka lica koje je prikazano na portretu, fotografiji ili filmu ili čiji je glas snimljen na fonogramu ili bez pristanka drugog lica čiji se pristanak po zakonu traži

i time osetno zadre u lični život tog lica. Propisan je raspon kazne zatvora do dve godine, a alternativno je propisana i novčana kazna. Teži oblik i ovde postoji kada delo čini službeno lice u vršenju službe, a zaprećena je kazna do tri godine.

Ovo delo će postojati samo ukoliko se ostvari i posledica krivičnog dela – osetno zadiranje u lični život pasivnog subjekta. Suštinski, navedeno delo može da se javi i u slučaju zloupotrebe snimka video-nadzora, jer delo postoji i kada se materijal objavljuje bez pristanka lica na koje se on odnosi, bez obzira da li ga je načinilo samo ili je dobjeno korišćenjem npr. video-nadzora. Radnja ovog krivičnog dela eksplicitno pominje i situaciju u kojoj se spis, portret, fotografija, film ili fonogram ličnog karaktera objavljuju bez saglasnosti lica čiji se pristanak po zakonu traži. Primer za navedeno je roditeljska saglasnost za objavljivanje snimaka dece u školi. Čini nam se da objavljivanje raznih video-materijala na društvenim mrežama, a nakon toga i na televiziji i drugim sredstvima masovne komunikacije, u poslednje vreme uzima maha, pri čemu smo imali i slučajevе objavlјivanja video-snimaka nastalih upotrebom kamera video-nadzora.

Pri tome, gotovo da se ne vodi računa o činjenici da se na ovaj način ispunjava biće krivičnog dela iz člana 145 stav 1 KZ. Svakako treba imati u vidu da se ova dela otkrivaju i gone kao dela visokotehnološkog kriminala, shodno članu 3 zakona (Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, 2005), koji je izmenjen 2009. godine tako da obuhvati i situacije poput ove (od te izmene, zakon se primenjuje i na „krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina, polne slobode, javnog reda i mira i ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije, koja se zbog načina izvršenja ili upotrebljenih sredstava mogu smatrati krivičnim delima visokotehnološkog kriminala“).

Imajući u vidu činjenicu da su podaci prikupljeni upotrebom video-nadzora podaci o ličnosti (ukoliko sadrže zapis o licu), na neovlašćeno korišćenje video-nadzora odnosi se i inkriminacija iz člana 145 KZ – neovlašćeno prikupljanje ličnih podataka. Ovo delo u osnovnom obliku postoji kada izvršilac podatke o ličnosti koji se prikupljaju, obrađuju i koriste na osnovu zakona neovlašćeno pribavi, saopšti drugom ili upotrebi u svrhu za koju nisu namenjeni. Posebni oblik ovog dela čini onaj ko protivno zakonu prikuplja podatke o ličnosti građana ili tako prikupljene podatke koristi, dok je teži oblik vezan za izvršenje osnovnog ili posebnog oblika od strane službenog lica u vršenju službe.

Ovde se vraćamo na tvrdnje koje smo izneli analizirajući krivično delo neovlašćenog prislушкиvanja i snimanja, povezujući ih ne samo sa tonskim već i sa video zapisima koji nemaju i tonsku komponentu. I ovde se osnovano postavlja pitanje ispunjavanja zakonskih obaveza vezanih za prijavljivanje evidencije o zbirci podataka, kao i namere njenog uspostavljanja i primene mera za očuvanje bezbednosti prikupljenih podataka.

Zanimljivo je analizirati i mogućnost primene člana 138a KZ u slučajevima zloupotrebe podataka prikupljenih putem video-nadzora. Krivično delo proganjanja je uvedeno izmenama i dopunama KZ iz 2016. godine. Radnja osnovnog oblika je alternativna i obuhvata nekoliko različitih situacija, među kojima je i ona u kojoj izvršilac zloupotrebljava podatke o ličnosti drugog lica ili njemu bliskog lica radi nuđenja robe ili usluga.

Načelno, ovo se prvenstveno odnosi na uzinemiravanje putem telefona ili imjela od strane subjekata privrednog poslovanja koji su neovlašćeno došli do ličnih podataka potencijalnog kupca, ali se može zamisliti i situacija u kojoj praćenjem video-nadzora određeno lice detektuje radnje koje kupac posećuju u npr. tržnom centru ili prati njegove potrošačke navike na taj način, pa zatim predaje te podatke drugom subjektu, pomažući mu ili ga podstičući da vrši krivično delo proganjanja. Znajući koliko je korišćenje video-nadzora rasprostranjeno, a imajući u vidu nedovoljnu kontrolu nad evidencijom podataka, ovakav scenario je zamisliv.

ZAKLJUČAK

Audio i vizuelni materijali prikupljeni korišćenjem tehničkih sredstava i uređaja, prvenstveno video-nadzora, imaju potencijalno značajnu ulogu u procesu društvene kontrole kriminaliteta. Činjenica da se elektronski bezbednosni sistemi koriste u svrhe zaštite lične i korporativne bezbednosti, kao i da njihovo projektovanje, planiranje, implementaciju i održavanje regulišu propisi u oblasti privatnog obezbeđenja, nedvosmisleno ukazuje da su oni važna komponenta sistema zaštite lica, imovine i poslovanja i prevencije protivpravnog delovanja prema štićenom objektu i licima. Sistemi video-nadzora odvraćaju potencijalne učinioce i ostvaruju važne preventivne efekte, ali se mogu koristiti i u stadijumu reakcije i, kasnije, represije, pre svega kao pomoćno sredstvo u otkrivanju i rasvetljavanju krivičnog dela. Dok je preventivna funkcija video-nadzora opravdala svoju funkciju, što potvrđuju praktična iskustva i masovnost njihove primene, upotrebljivost snimaka nastalih korišćenjem sistema video-nadzora u represivne svrhe ostala je nedovoljno potvrđena.

Osnovni problem je nedorečenost zakonodavca po ovom važnom pitanju. Iako je Zakonik o krivičnom postupku iz 2006. godine na relativno detaljan i jasan način propisao pravila o korišćenju snimaka javnih bezbednosnih kamera u krivičnom postupku, ZKP iz 2011. godine nije uneo istovetne odredbe niti ih je zamenio drugim, već je ovo pitanje prepustio sudskej praksi. Iako je jasno da zakonodavac nije isključio mogućnost korišćenja video-snimaka, ostali su nejasni uslovi pod kojima se oni mogu koristiti. Sudska praksa je u više presuda potvrdila mogućnost korišćenja dokaza nastalih upotrebom video-nadzora, ali je praksa pokazala da se čestojavlja problem verodostojnosti snimka, to jest nesporognog utvrđivanja njegove autentičnosti. Drugi problem se odnosi na kvalitet dobijenog snimka, koji je ponekad veoma loš, usled čega mu je i dokazna vrednost mala ili nikakva.

Navedeno ukazuje da se problematika upotrebe materijala dobijenih video-nadzorom mora posmatrati interdisciplinarno i da ne predstavlja isključivo pitanje za pravnu struku. Donošenjem propisa koji regulišu projekovanje, ugradnju, održavanje i ostale komponente tehničkih sistema zaštite daje se značajan doprinos rešavanju pravnih problema koji nastaju prilikom korišćenja materijala u krivičnom postupku. Uvođenjem licenciranja, obavezne procene rizika i standarda i procedura u proces instalacije i korišćenja elektronskih bezbednosnih sistema utiče se na lakše rešavanje pitanja o zakonitosti upotrebe video-nadzora u određenoj situaciji i obezbeđivanja kvaliteta i verodostojnosti dobijenih snimaka.

Ipak, postojeća regulativa je nedovoljna imajući u vidu značaj i praktične posledice ovog pitanja. Smatramo da bi, *de lege ferenda*, trebalo doneti i podzakonske propise po Zakonu o privatnom obezbeđenju, kojima bi se separatno i vrlo detaljno regulisala materija korišćenja sistema video-nadzora.

Krivična dela protiv sloboda čoveka i građanina koja se odnose i na audio i vizuelne snimke, to jest njihovo neovlašćeno pravljenje i distribuciju nepozvanim licima, predstavljaju važno polje krivičnog materijalnog prava. Ipak, i pored rastućih tehničko-tehnoloških izazova, ove inkriminacije nisu dugo menjane, te su i u terminološkom smislu neusklađene sa zahtevima savremenog doba. Smatramo da bi krivičnopravni aspekti korišćenja video-materijala trebalo da budu adekvatnije uređeni donošenjem odgovarajućih izmena i dopuna relevantnih propisa, i to prvenstveno u smeru preciziranja bića pojedinih krivičnih dela. Potreba zaštite bezbednosti se ponekad nalazi u sukobu sa potrebom zaštite ljudskih prava, a zakonodavac bi trebalo da posveti više pažnje pronalaženju odgovarajućeg balansa.

LITERATURA

- Banović, B. (2006). Elektronski dokazi, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 3, str. 223–232.
- Banović, B. (2013). Zaštita podataka o ličnosti i specijalne istražne tehnike. *Pravni život*, knj. 563, br. 9, str. 759–776.
- Clarke, R. (1997). *Situational Crime Prevention: Successful Case Studies*, Harrow and Heston New York.
- Fredericks, G. (2004). *The Police Chief*, vol. 71, no. 8, August 2004.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ilić, P. G., Banović, B. (2014). Illegal evidence in the light of human rights standards in criminal proceeding. U: *International Scientific Conference „Archibald Reiss Days“*, Belgrade, 3–4. March 2014. Vol. 3, Kriminalističko-policajski akademija, Nemačka fondacija za međunarodnu pravnu saradnju (IRZ), str. 133–145.
- Karas, Ž. (2014). Sudska praksa o policijskom postupanju: snimanje na javnom mjestu, pregled motocikla, sastav vrste za prepoznavanje, *Policija i sigurnost*, vol. 23, no. 4. Zagreb: Ministarstvo unutrašnjih poslova Hrvatske.
- Kovačević Lepojević, M., Žunić Pavlović, V. (2012). *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, Beograd, Vol. 11, br. 2., 325–345.
- Keković, Z., Milošević, M., Putnik, N., Komazec, N. (2012). Problemi identifikacije i klasifikacije bezbednosnih rizika u školama. U: Popović Ćitić, B. i sar. *Bezbednosni rizici u obrazovno-vaspitnim ustanovama*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Krivični zakonik Republike Srbije (*Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/16).
- Majić, M. (2008). O upotrebi audio i video snimaka u krivičnom postupku, *Bilten Okružnog suda u Beogradu*, broj 78, Intermex, Beograd.
- Milošević, M., Banović B., Putnik, N. (2014). Projektovanje integralnog sistema školskog obezbeđenja – smernice i dileme. U: Dragišić, Z., Mladenović M. (prir.). *Sadržaj bezbednosnih izazova Srbije na početku XXI veka*. Beograd: Inovacioni centar Fakulteta bezbednosti, str. 81–89.
- Murphy, T. (1999). The Admissibility of CCTV Evidence in Criminal Proceedings, *International review of law computers & technology*, vol. 13, No. 3, pp. 383–404.
- Putnik, N., Milošević, M. (2016). Smernice za izradu politike bezbednosti informaciono-komunikacionih resursa i njihovih korisnika u obrazovno-vaspitnom sistemu. U: Popović Ćitić, B., Lipovac, M. *Bezbednost u obrazovno-vaspitnim ustanovama: osnovna načela, principi, protokoli, procedure i sredstva*. Beograd: Fakultet bezbednosti, str. 97–116.
- Poyser, S. (2004). Does the effectiveness of CCTV as a crime prevention strategy outweigh the threat to civil liberties?, *The Police Journal*, Volume 77, 120–134.

- Pravilnik o načinu vršenja poslova tehničke zaštite i korišćenja tehničkih sredstava, *Službeni glasnik RS*, broj 19/15.
- Soković, S. (2011). Savremene globalne tendencije u kontroli kriminaliteta (karakteristike, perspektive i osvrt na domaće prilike), *Crimen* (II), Br. 2, str. 212–226.
- Stojanović, Z. (2012). *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd, Srbija: Službeni glasnik.
- Stojanović, Z., Delić, N. (2015). *Krivično parvo – posebni deo*, 3. izmenjeno i dopunjeno izdanje. Kraljevo: Pravna knjiga.
- Škulić, M. (2006). *Dokazni značaj u krivičnom postupku fotografija, audio i video snimaka kada nije u pitanju radnja audio i video nadzora iz člana 232 Zakonika o krivičnom postupku*, *Bilten Okružnog suda u Beogradu*, број 70, Intermex, Beograd.
- Welsh, B. C. and Farrington, D. P. (2009). Public area CCTV and crime prevention: An Updated Systematic Review and Meta-Analysis, *Justice quarterly*, vol. 26 no. 4, 716–745.
- Uredba o bližim kriterijumima za određivanje obavezno obezbeđenih objekata i načinu vršenja poslova njihove zaštite, *Službeni glasnik RS*, broj 98/16.
- Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, *Službeni glasnik RS*, br. 61/05, 104/09.
- Zakon o privatnom obezbeđenju, *Službeni glasnik RS*, br. 104/2013 i 42/2015.
- Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, *Službeni glasnik RS*, br. 97/08, 104/09 – dr. zakon, 68/12 – US, 107/12.
- Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, *Službeni glasnik RS*, br. 67/2003, 101/2005 – dr. zakon, 90/2007, 72/2009 – dr. zakon, 111/2009 i 104/2013 – dr. zakon.
- Zakon o igrama na sreću, *Službeni glasnik RS*, br. 88/2011 i 93/2012 – dr. zakon.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, *Službeni glasnik RS*, br. 72/2009, 52/2011, 55/2013, 35/2015 – autentično tumačenje, 68/2015 i 62/2016 – odluka US.
- Zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji, *Službeni glasnik RS*, br. 42/2002, 111/2009, 65/2014 – odluka US i 66/2014.
- Zakon o Vojnobezbednosnoj agenciji i Vojnoobaveštajnoj agenciji, *Službeni glasnik RS*, br. 88/2009, 55/2012 – odluka US i 17/2013.
- Zakonik o krivičnom postupku, *Službeni glasnik RS*, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14.

THE USE OF MATHERIALS GATHERED FROM VIDEO SURVEILLANCE SYSTEM IN CRIMINAL PROCEDURE

SUMMARY

**Božidar Banović
Mladen Milošević
Aleksandra Ilić**

Abstract: The article deals with complex legal issues that arise from the use of technical protection systems for gathering data about illegalactions and other forms of safety endangering. The audio or video materials gathered from video surveillance system could be used as a evidence in criminal prosecution, but only when their authenticity and integrity is undoubtedly determined. Although their valuein criminal process is potentially significant, there are many practical problems that influence their credibility in a negative manner. Also, the fact that certain legal solutions are not adequate or even lacking considering some important issues, leaves this potentially important evidence with little or no value for the court. Beside that, the authors analyze issues that arose in the field of Criminal law, where the need for the protection of safety contradicts with the need for the protection of human rights. The authors are addressing this issues and provide ideas for amending legislation and approaching better standards and practice in the area.

Key words: video surveillance system, criminal evidence, private security

Dalibor Kekić • Danijela Spasić*

UČEŠĆE POLICIJE U VIDEO-NADZORU U ŠKOLAMA NA PODRUČJU POLICIJSKE UPRAVE ZA GRAD BEOGRAD – TRADICIJA, STANJE I PERSPEKTIVE RAZVOJA

Apstrakt: Poslednjih godina javnost je sve više suočena sa problemom vršnjačkog nasilja i nasilja na relaciji nastavnik–učenik, kao i pojavom preprodaje narkotika u okviru školskih prostora. Na ove probleme, osim savremenih trendova, uticali su događaji krajem prošlog veka. S obzirom na zabrinutost roditelja, ali i praksu koja se pojavila u školama, prvenstveno EU, ideja o uvođenju video-nadzora pojavila se kao mogućnost rasterećenja i pomoći alat u radu policije, pre svih školskih policajaca. Naime, pojava nasilja, ali i delinkvencije među učenicima podstaklo je da uprave škola, u saradnji sa predstavnicima lokalne policije, uvedu video nagledanje školskih objekata, kao alternativno rešenje po ugledu na dobru praksu sa Zapada. Beograd je, statistički posmatrano, grad koji u Republici Srbiji prednjači u ovom obliku inovacije. Poseban kvalitet se nalazi u tome što se sve radi pod budnim okom policije, ali i težnjom da se celokupno nadgledanje događa u saradnji sa policijskim službenicima. Otuda, u poslednje vreme, predstavnici policije uglavnom su sastavni deo sistema celokupnog video-nadzora škola, što omogućava da se malo rasterete školski policajci. Po trenutnim podacima, negde oko 85% škola u Beogradu imaju instaliran video-nadzor.

Ključne reči: škola, policija, video-nadzor

UVOD

Video-nadzor je pogodan alat za praćenje školskog prostora, studenata i osoblja u školi. Kako je sve više slučajeva raznih oblika zločina i kriminala u školama, instaliranje video-nadzora zbog bezbednosti u školama postala je potreba, ali delimično i obaveza školskih uprava. Stalni nadzor takođe smanjuje incidente uznemiravanja ili bilo kog drugog ometanja učenika i nastavnog osoblja u krugu škole. Video-nadzor može biti veoma koristan kako bi školska uprava mogla da prati kretanja učenika i otkriva ilegalne aktivnosti poput vandalizma, upotrebe droge, tuče, neovlašćenog upada u školski krug, krađe, itd. Prednosti upotrebe video-nadzora obuhvataju: kontrolu i nadzor eventualnih kriminalnih aktivnosti, pomoći u dostizanju odgovarajućeg nivoa discipline učenika, ali i nastavnika, i pomaže policijskim službenicima u daljinskom nadzoru školskog procesa.

Kontrola i nadzor eventualnih kriminalnih aktivnosti odnosi se na to da su nadzor i praćenje neophodni za prevenciju kriminala, i to može da se relativno lako ostvari video-nadzorom. Ove kamere pomažu u sprečavanju povremenih krađa ili tuča i nasilničkog ponašanja, kao i praćenja kretanja učenika. Sigurnosne kamere mogu pružiti jasnu sliku o ljudima koji ulaze i izlaze u krug škole. Tako, službenici obezbeđenja mogu da odluče da li da dozvole osobi da prođe u određenu prostoriju/deo škole.

Prisustvo kamera pomaže u održavanju discipline, jer učenici znaju da su pod prizmom. Video-nadzor osigurava pridržavanje pravila i propisa, a time i održavanje i disciplina. Takođe, kamere omogućavaju nastavnom osoblju i drugim stručnim službama u školi da pažljivo prate ponašanje dece prema svojim vršnjacima i njihovim nastavnicima.

Kamere pomažu policiji da prati dešavanja u školama pomoću daljinske digitalne video tehnologije, ukoliko je školska uprava saglasna s tim. Ovo ne samo da pomaže policiji da se pritekne u pomoći u hitnim slučajevima već pomaže i sprovođenju istrage, ako se dogodi bilo kakva incidentna situacija. Prisustvo video-nadzora takođe pomaže u sprečavanju nedoličnog ponašanja u školskim prostorijama i na taj način preventivno se deluje na eventualne izgrede, jer postoji svest da policija nadgleda ponašanje.

ISKUSTVA U UPOTREBI VIDEO-NADZORA U ŠKOLAMA

Incidenti u osnovnim i srednjim školama u Srbiji gotovo da su postali uobičajena tema u medijima. Problematično ponašanje nekada se smatralo sramotom, a danas je postalo ulaznica za prestiž među tinejdžerima, a alarm za uzbunu je odavno upaljen. Uzroci za porast nasilja među decom, između ostalog, mogu se uočiti u sve većoj toleranciji na nasilje u javnom prostoru. Nasilje za učenike postaje ponašanje koje je čak i privlačno na neki način. Dakle, ako imaju neki problem koji se može rešiti nasiljem, to nije nešto što treba odmah odbaciti, već je, iz njihove perspektive, nešto o čemu treba razmisiliti. Istraživanja pokazuju da je oko 65% učenika barem jednom bilo izloženo nekom obliku agresivnog ponašanja i da u proseku svaki četvrti dak u toku svog školovanja više puta trpi maltretiranje vršnjaka iz razreda.

Starosna granica devijantnog ponašanja kod dece sve je niža, pa postoje primeri dece koja već sa 12 godina pokazuju simptome devijantnog ponašanja. Do pre dve decenije otprilike nikao nije htio da se sa problematičnim detetom druži, jer je to bilo sramota. Danas je situaciju da su takvi mladi ljudi vođe u svojim vršnjačkim grupama, u svojoj sredini. To je problem, jer se to širi poput virusa. Grad Beograd je zato pre nekoliko godina pokrenuo akciju umrežavanja

kamera u svim osnovnim i srednjim školama kako bi se iz jednog centra u svakoj opštini pratilo šta se dešava u svakoj školi. U tim centrima bi sedeli pripadnici policije zajedno sa nadležima iz grada i u svakom trenutku policija bi znala šta se dešava u školi i može odmah da reaguje.

Međutim, postoje i mišljenja da su video-nadzor u školama i svi drugi mehanizmi zaštite doneli poboljšanje u smislu da je nasilje redukovano, ali kada je u pitanju srž nasilja, ono definitivno ima veze sa jezgrom koje je začeto u porodici.

U Republici Srbiji ne postoje propisi kojima se isključivo reguliše primena video-nadzora u školama. Prema Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja škola je dužna da propiše mere, način i postupak zaštite i bezbednosti učenika za vreme boravka u ustanovi i svih aktivnosti koje ustanova organizuje. Praksa je da odluku o uvođenju video-nadzora u školu donosi školski odbor na predlog direktora škole, ali uz saglasnost saveta roditelja i učeničkog parlamenta. Prilikom odlučivanja o primeni video-nadzora, posebno se razmatraju načini na koje će implementacija biti finansirana, dok se manja pozornost posvećuje moralnim i bezbednosnim pitanjima (Kovačević Lepojević, Žunić Pavlović, 2012).

U zakonodavnoj politici Republike Srbije uvedene su novine u pogledu implementacije video-nadzora. Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti uređene su okolnosti za prikupljanje i obradu podataka o ličnosti, prava lica i zaštita onih čiji se podaci prikupljaju i obrađuju, ograničenja zaštite podataka o ličnosti, postupak pred nadležnim organom za zaštitu podataka o ličnosti, obezbeđenje podataka, evidencija, iznošenje podataka iz Republike Srbije i nadzor nad izvršavanjem navedenog zakona. S obzirom na to da je sržni nedostatak Zakona o zaštiti podataka o ličnosti odredbe koje se odnose na video-nadzor (Izveštaj Poverenika, 2012), neophodno je izraditi poseban zakon o video-nadzoru ili u postojeći Zakon o zaštiti podataka o ličnosti uneti odredbe kojima se preciznije reguliše primena video-nadzora, a u skladu sa Strategijom zaštite podataka o ličnosti.

Iako se smatralo da beogradске škole poprilično zaostaju u pogledu uvođenja video-nadzora u odnosu na Novi Sad i Sarajevo, na primer, situacija se poslednje tri godine izmenila. Prvo, video-nadzor treba posmatrati prvestveno kao investiciju koja ubrzo opravdava ulaganje. U školama gde se uvede video-nadzor uveliko se smanji ili uopšte nestane uništavanje školske imovine. Tako je, recimo, Dom učenika srednje škole „Železnička tehnička škola“, u ulici Zdravka Čelara br. 14, još 2004. godine uveo video-nadzor i to kad je renoviran. Nakon godinu dana dom je izgledao kao da je neposredno renoviran. Naime, dogodilo se da su učenici sve više prestajali zaključavati svoje sobe sa objašnjenjem da za to nema potrebe, jer se snima ko ulazi u njihove sobe.

Sa bezbednosne tačke gledišta video-nadzor treba posmatrati kao doprinos mnogo većoj bezbednosti i disciplini i učenika i nastavnika. Značajno se smanjuje broj neželjenih događaja, evidentira se svaki ulaz u prostorije škole, kamere nepristrasno beleže svaki događaj. Video-nadzor deluje i preventivno, jer osobe koje žele da nanesu neku štetu školi i učenicima zaobilaze škole koje su pokrivenе video-nadzorom, a ako već dođe do incidenta, lako je izvršiti rekonstrukciju.

U tom smislu, upotreba video-nadzora u beogradskim školama nema neku dužu istoriju. Naime, za mnoge škole je sve to novitet, jer dosadašnja praksa nije bila vezana za video-nadzor u beogradskim školama. Do pre deceniju ili dve škole koje su obezbeđene video-nadzorom bile su izuzetak, a danas je to pravilo. Video-nadzor i dežurstvo školskog policijaca nisu ulivala poverenje roditeljima pojedinih osnovaca i srednjoškolaca, pa je angažovanje privatnog obezbeđenja bilo pravilo koje se sve vise poštovalo.

Bezbednost dece u osnovnim i srednjim školama sve je na višem nivou, s obzirom na to da ih pored kamera i policajaca čuva i tim profesionalnih čuvara. Privatno obezbeđenje u obrazovnim ustanovama postalo je trend, koji prati sve veći broj roditelja na čije insistiranje je ova praksa i uvedena. Pored školskog policajaca, dežura i privatno obezbeđenje na zahtev roditelja, jer je problem sa bezbednošću dece u školskim objektima bio narastajući poslednjih decenija. Razlog za brigu roditelja nadležni pravdaju činjenicom da školskog policajca u najvećem broju slučajeva dele sa susednom školom.

Belodano je koliko je važno pitanje bezbednosti za decu u školama, jer su mnogi roditelji, pre nego što se opredеле za upis svoje dece u određenu školu, prvo zainteresovani za bezbednost učenika. Oni smatraju da je pri odabiru škole za njihovu decu, pored kvaliteta obrazovanja odredbe škole, ovo jedan od najvažnijih faktora. Nerealno je bilo očekivati da nema korišćenje kamera u školskom dvorištu i objektima, a povratna informacija od roditelja o korišćenju kamera uglavnom je bila izuzetno pozitivna.

U većini škola nema dovoljno školskog osoblja na raspolaganju kako bi se osiguralo da sve prostorije i događaji u školama budu propraćeni, naročito tamo gde postoji mogućnost da dođe do raznih oblika nedoličnog ponašanja. Osim toga, uprave škola imaju obavezu da brinu o tome da svako ko radi, uči ili je u poseti njihovim prostorijama bude bezbedan. Stoga, da bi se zaštitali učenici, odvratili potencijalni lopovi od krađe, upotreba video-nadzorom mora da se formira kao deo rešenja (Advent IM, 2012).

Nijedan zakon u Republici Srbiji ne uređuje video-nadzor u stambenim zgradama. Ni sam Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, kao matični, krovni zakon u ovoj oblasti, ni jednom jedinom odredbom ne uređuje obradu ličnih podataka građana u odnosu na video-nadzor uopšte, pa ni video-nadzor u stambenim zgradama (Manojlović, 2014).

Ipak, prilikom uvođenja video-nadzora potrebno je uvažiti odredbe Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, kao i usvojenih međunarodnih standarda u ovoj oblasti. Upotreba video-nadzora može značajno da ugrozi privatnost pojedinca, ali i druga prava i slobode ljudi (npr. slobodu kretanja, pravo na zaštitu podataka o ličnosti), pa se na njegovo uvođenje ne sme gledati kao na običnu tehničku odluku i zato se za donošenje ovakve odluke po pravilu traži kvalifikovana većina, znatno veća od uobičajene.

STANJE U BEOGRADSKIM ŠKOLAMA

Očekuje se da će sve škole u prestonici uskoro biti pokrivenе video-nadzorom. Već gotovo dve godine Uprava grada Beograda u saradnji sa Ministarstvom unutrašnjih poslova radi na projektu uvezivanja svih školskih kamera u jedan sistem koji će biti povezan sa područnom stanicom policije. U Beogradu čak 85% škola ima video-nadzor, dok se na nivou Srbije tek oko 40% ukupnog broja školskih zdanja može pohvaliti tim sistemom zaštite. Naime, na teritoriji grada Beograda ima ukupno 288 osnovnih i srednjih škola. Kao model za celu Srbiju može da posluži nekoliko beogradskih opština, gde se snimci iz školskog dvorišta i hodnika u realnom vremenu prenose u MUP i mogu da se prate na monitorima lokalnih policijskih ispostava.

Video-nadzor na teritoriji gradskih opština Palilula, Vračar, Zemun, Savski venac, Obrenovac, Voždovac i Stari grad povezan je monitoring centrima u područjima policijskih. Tokom 2015. godine, i u devet osnovnih škola na teritoriji Čukarice instaliran je video-

nadzor, koji je povezan sa monitoring centrom u prostorijama policijske stanice Čukarica. U saradnji sa organima lokalne samouprave, PU za grad Beograd nastoji da se monitoring instalira na području svih opština u gradu. Ovakav vid saradnje značajno doprinosi podizanju nivoa bezbednosti učenika u školama.

I u celoj Srbiji bi trebalo da bude kao i u Beogradu. Procene Ministarstva prosvete su da u Srbiji oko 40% škola ima video-nadzor, dok je u Beogradu 85% obrazovnih ustanova pokriveno kamerama. Van glavnog grada više su izuzetak nego pravilo one koje su i povezane sa policijom.

Direktori beogradskih škola koji snimke šalju policiji kažu da je ovo adekvatan način da učenike štite od napada drugih đaka, ali i od dilera droge, koji se motaju oko škola, pa i od drugih vrsta kriminala. Očekuje se uskoro da bi sve škole u Srbiji trebalo da budu povezane sa policijskim stanicama. Uvezivanje škola i policije ima za cilj smanjenje i sprečavanje vršnjačkog nasilja, ali i kriminala u školama.

Svako ko bi prišao školi unapred zna da će biti snimljen, a svi snimci se čuvaju najmanje dve sedmice i mogu da se premotaju unazad. Tako su više puta rešavani sukobi između učenika, gde se jasno vidi šta se zapravo dogodilo. Kamere se prevashodno postavljaju zbog preventivnog delovanja.

U školama u Beogradu ima ukupno 175 školskih policajaca koji su pretežno zaduženi za po dve škole. U Republici Srbiji ima ukupno 3.578 osnovnih i srednjih škola, ukoliko se uračunaju i isturena odeljenja i u njima ima 381 policijski službenik u 664 škole. U mnogim školama u Beogradu, pored školskih policajaca, postoji i video-nadzor, ali i službenici obezbeđenja.

Pored sve učestalijeg vršnjačkog nasilja u pretežno beogradskim školama, veliki problem je i narkomanija koja se rapidno širi. Projekat „školski policajac“ se do sada uglavnom pokazao kao uspešan. Međutim, trenutno postoji problem gde jedan policajac zadužuje nadzor nad, u proseku, tri škole. Kao moguće rešenje, nadležne institucije, umesto angažovanja potrebnog broja policijskih pripadnika, najavljuju uvođenje video-nadzora u škole. Jasno da to u budućnosti implicira dodatno smanjenje broja školskih policajaca.

Mnogi smatraju da bi bilo dobro kada bi za ceo projekat bezbednosti u školama bilo više novca, jer bi više policajaca bilo angažovano na praćenju snimaka, kako bi reagovali čim primete neko sumnjivo lice ispred škole. Valjalo bi i da sve škole imaju alarme povezane sa policijom, koji bi se oglašavali u stanicu čim neko pokuša da provali.

U školama u kojima je uveden video-nadzor i gde je on umrežen sa lokalnim policijskim stanicama učenici uglavnom imaju pozitivno mišljenje, jer su svesni da je smanjena verovatnoća da budu pokradeni, opljačkani ili maltretirani. Takođe, roditelji pretežno pozitivno razumeju postavljanje video-nadzora i učešća policije u celokupnom projektu.

Pored slike koja pruža uvid u događanja na nekom delu ili na nekoj lokaciji unutar ili u blizini određene osnovne škole, postoji još 17 kamera čiji se snimak beleži na hardversku jedinicu. Naravno, policija će pratiti najkritičnije vremenske periode, a to je odmor. Pored sistema neposrednog praćenja i ovog sistema beleženja, važni su i drugi sistemi beleženja praćenja od strane samih škola. Po dojavu, policija će moći da zumira tu lokaciju i da izdvoji kameru i vrati snimak.

Na primer, svih 17 osnovnih škola na opštini Palilula povezane su video-nadzorom sa policijskom stanicom. Policija ima mogućnost da nadzire šta se dešava u školskim dvorištima, u neposrednoj blizini škola i da kroz savremeni informatički sistem prati dešavanja u školi.

Na ovaj način sa manjim brojem ljudi policija može efikasno, ali i efektivno da pokrije svaku školu, čime se ostvaruje veća bezbednost dece, ali i stvara bazu podataka osoba za koje se ispostavi da su u škole dolazile sa lošim namerama. Sistem video-nadzora, koji je ugrađen u svih 17 osnovnih škola na teritoriji opštine Palilula i koji je povezan sa policijskom stanicom, omogućava nadzor nad dešavanjima oko škole i u njoj, prati dešavanja van radnog vremena i snima kamerama 24 časa, 365 dana u godini. Kamere na ulazima u školu imaju podršku za tzv. „pametne funkcije“ – video analitiku za prepoznavanje lica. Ova funkcija omogućava povećanu bezbednost praćenjem osoba koje ulaze u školski objekat. Policijska stanica na Čukarici prati video-nadzorom 19 osnovnih i srednjih škola.

Važno je napomenuti da se sve više obraća pažnja na postavljanje video-nadzora i u školama tzv. prigradskih opština. Tako se, na primer, u Mladenovcu i Vinči ide ka tome da se sve škole „pokriju“ video-nadzorom i da se povežu sa nadležnim policijskim stanicama. U pokušaju da se omogući bezbedno okruženje škole u projekat ugradnje video-nadzora i uvezivanja sa nadležnim policijskim stanicama uključuju se i mnoge kompanije, koje finansiraju ovakve projekte.

S druge strane, jedna od centralnih gradskih opština – Zvezdara ima problem sa umrežavanjem i uopšte ugradnjom video-nadzora u škole. Krajem 2016. godine rukovodstvo opštine Zvezdara izglasalo je budžet za nabavku i ugradnju sistema video-nadzora u policijskoj stanci Zvezdara, dok pet škola u ovoj opštini nije imalo nikakvo obezbeđenje. Roditelji su se zato s pravom pitali zašto kamere ne štite decu, već policijske službenike. Šest škola na teritoriji ove opštine nema instaliran video-nadzor u svom objektu kao jedan vid obezbeđenja, dok ostale imaju zastarele sisteme koje je neophodno nadograditi. Situacija je bila najteža u pet obrazovnih institucija, koje nisu imale ni fizičko obezbeđenje, ni kamere u hodnicima. To su osnovne škole „Marija Bursać“, „1.300 kaplara“ i „Boško Buha“, kao i Geodetska tehnička škola i Osnovna muzička škola „Vladimir Đorđević“. Usput, samo osam policajaca zaduženo je da obilazi škole na ovoj opštini, pa je retkost videti ih u dvorištima i hodnicima ovih institucija.

Uprave ovih škola su stalno zahtevale, a i danas zahtevaju, sredstva za kupovinu video-nadzora, ali godinama su ostajale bez toga. Fizičko obezbeđenje nemaju već tri godine, pošto roditelji ne žele da ga plaćaju. Kamere bi bile idealno rešenje. Škola je u blizini Sportskog centra „Olimp“, na rubu šume, zabačena od centra, pa je obezbeđenje neophodno. Pritom, u tu osmoletku idu deca sa problemima u razvoju, koja nemaju svog pratioca, te se dva puta dogodilo da pobegnu ili išetaju iz škole.

Situacija ni u OŠ „1.300 kaplara“ nije bolja. Video-nadzora ni fizičkog obezbeđenja nema, a dvorište pritom nije ograđeno i okrenuto je ka Zvezdarskoj šumi. Školski policajac obilazi tu i medicinsku školu, pa nije stalno prisutan. Ujedno, pre dve godine imali smo nekoliko krađa, što se možda ne bi dogodilo da smo imali instalirane kamere.

Iz Opštine Zvezdara navode da će se sredstvima opredeljenim za kupovinu i ugradnju video-nadzora u policijskoj stanci Zvezdara stvoriti uslovi za umrežavanje sistema, odnosno povezati sigurnosne kamere u školama sa sistemom u policiji. Premda nije jasno zašto se kupuju kamere za stanicu, a ne samo oprema za umrežavanje.

Ako se postavi pitanje odnosa roditelja prema ovim pitanjima, njima je veoma bitno da postoji video-nadzor. Oni se osećaju bolje kada znaju da neko prati šta se događa u školi i kad može blagovremeno da reaguje. Postojanje video-nadzora je često jedan od najvažnijih razloga što se roditelji odlučuju da dete upišu u određenu školu. Iz perspektive roditelja, veoma je bitno

da je dete sigurno i da je kamerama sve obuhvaćeno. Kada škola prestane sa radom, bitno je da se zna šta se događa u školskom dvorištu i da se ne okupljaju sumnjiva lica. Sprega školskog video-nadzora i policije na čijim se ekranima oslikava sve što se događa po hodnicima i dvorištima osnovnih i srednjih škola uspostavila se na nekoliko beogradskih opština. Nemali broj roditelja je ranije isticao da bi radije poslao svoje dete u privatnu školu, jer tamo postoje obezbeđenje i kamere. No, kada se u državnim školama krenulo sa video-nadzorom, pojavili su se natpisi da je to možda zadiranje u dečju privatnost, da nije dobro navikavati decu od malih nogu da su snimana. Štaviše, išlo se do toga da se pominjala i orvelovska letargičnost (Vasić, 2015).

Zbog svega navedenog, primetno je da je ponašanje učenika po hodnicima drugačije. Kamere se obično postavljaju i u blizini kabineta gde eventualno postoji skupocena oprema. To je samo jedan korak koji omogućava da deca, ali i materijalna dobra škole budu bezbednija.

Najbitnija je preventivna delatnost. Pretpostavlja se da će dileri tako biti oterani sa mesta gde mogu da dođu i ponude deci psihoaktivne supstance. Škole su opasna mesta zbog populacije koja tu provodi mnogo vremena. Škola bi trebalo da preuzme odgovornost na svečanostima i ekskurzijama. Oni koji idu na ekskurzije moraju da vode računa da deca ne dođu u kontakt sa drogama i škola mora da ima veću odgovornost. Video-nadzor u školama je primereni alat za smanjenje maloletničke delinkvencije i vršnjačkog nasilja, ali bez roditelja ne može da bude uspeha; oni su stožer.

Međutim, pojedini policijski sindikati smatraju da, i pored uvođenja video-nadzora, deca i dalje nisu u dovoljno bezbednom okruženju, te je prisustvo školskog policajca po njihovom mišljenju neupitno. Kao primer navode da je beogradska policija početkom 2017. godine privela dvojicu maloletnih diler sa 50 paketića heroina i to u trenutku prodaje. Kako upozoravaju iz Sektora za prevenciju narkomanije PU Beograda u poslednje vreme dileri najčešće regrutuju maloletnike, a naročito zabrinjavajuća činjenica jeste to da je među njima sve više osnovaca. Ovo se, po njihovom mišljenju, dešava iz dva razloga – jer su najpogodniji za prodaju narkotika deci upravo njihovi vršnjaci, a kako su stalno u školskom okruženju, oni su i najmanje sumnjivi.

Ovakva situacija postaje alarmantna i njom mora da se pozabavi celo društvo. Krajem prošle godine školski policajac je napadnut kada je pokušao da spreči dilere da u dvorištu škole prodaju narkotike, a pre dve godine maloletni diler je policajcu slomio ruku kada je uhvaćen u preprodaji droge u okviru škole. Na sve ovo odgovor je smanjenje već malog broja školskih policajaca i uvođenje video-nadzora. Predstavnici sindikata se pitaju da li je to diskretan put da se radna snaga zameni tehnikom, ali kako tvrde, video-nadzor neće moći da zaštitи decu od iskusnih diler koji ih lako pridobijaju. Takođe, oni tvrde da su efekti primene video-nadzora očigledni, ali i da je primetan porast maloletnih diler narkoticima. Jasno je da kamera ni u kom slučaju ne može da zameni figuru policajca kao predstavnika zakona i autoriteta. Osim toga, navode i veliki broj direktora škola koji su se u potpunosti složili s tvrdnjom da im je školski policajac više nego potreban. Školski policajac često pokriva više škola, a da je to neizvodljivo, pokazuju i mnogobrojni incidenti (NPSS, 2017).

Postoje i raznorazna mišljenja u pogledu korišćenja video-nadzora. Prvo, postavlja se pitanje kolike su rezerve u vezi sa korišćenjem video-nadzora za praćenje osoblja. Teško je da se vidi kako će se nastavnici ponašati ako su znali da mogu da se gledaju sve vreme kamerom. Škole, po mišljenju mnogih nastavnika, ali i pojedinih stručnjaka u oblasti prava, ne bi trebalo da pribegnu tehnologiji u borbi protiv zlostavljanja i lošeg ponašanja. Čak ni kao pomoćno sredstvo nastavnicima, koje su učenici lažno optužili za neki neprilagođen

odnos ili ponašanje. Ako učenici znaju da su snimljeni i pritom imaju nameru da naprave neku lažnu tvrdnju, oni će to učiniti van kamera. Nastavnici tada bivaju ostavljeni da objasne zašto se nešto pojavilo pred kamerama.

Jasno je da postoji zabrinutost da se snimak može koristiti na neprimeren način. Škole moraju imati jaku politiku o tome šta se dešava na snimku i moraju da razmotre da li su ljudi svesni da su snimljeni i znaju li za šta snimak se koristi. Mnogi stručnjaci upozoravaju da, ukoliko postoji svest kod ljudi, onda je snimanje primereno, a u protivnom nije.

BUDUĆNOST UPOTREBE VIDEO-NADZORA U BEOGRADSKIM ŠKOLAMA

Siguran i obezbeđen ulaz u školu omogućava da se detektuje i spreči ulaz svim nepoželjnim posetiocima, da se deci obezbedi siguran boravak i da se rizici po bezbednost svedu na minimum. Tehnologije poput kamera, senzora, video-nadzora i kontrole pristupa mogu umnogome doprineti sigurnosti škole i bezbednosti učenika koji trećinu svog dana provode tu.

Ono što beogradske škole u relativno skorijoj budućnosti moraju prihvatići, ali i učiniti da bi im deca bila u školi, jeste:

- *kvalitetna i visoka ograda*: najpre sprečava nedozvoljen pristup, otežava ulazak osobama sa ulice i štiti decu od saobraćaja. Ograda bi trebalo da okružuje prostor koji je veoma dobro osvetljen i pod video-nadzorom. Ona takođe otežava pristup samoj zgradi i veoma je bitna jer predstavlja prvi sloj sigurnosti;
- *bezbedan izlaz je skoro siguran koliko i ulaz*: efikasna kontrola pristupa zahteva da se kontroliše i ulaz i izlaz iz zgrade. Napor za sprečavanje nezakonitog pristupa školama jesu uzaludni ukoliko su alternativni izlazi ili protivpožarna vrata nebezbedni i neobeleženi. Iako je dobro da obrazovne ustanove poseduju nekoliko ulaza, veoma je bitno da postoji glavni ulaz koji će biti jasno obeležen, regulisan kontrolom pristupa, video-nadzorom, kvalitetan i otporan na oštećenja ili moguće napade;
- *uloga zaposlenih je ključna*: valjano obučeno i opremljeno osoblje mora biti zaduženo za praćenje aktivnosti tokom dolaska i odlaska iz škole. Priprema uključuje pružanje adekvatnog odgovora u slučaju neželjenih upada, znanje o putevima evakuacije, kao i mogućnost da se hitno stupi u kontakt sa lokalnim vlastima u slučaju opasnosti;
- *digitalno upravljanje posetama*: ako nema valjanog i detaljnog upravljanja posetama, škole rizikuju da dozvole pristup ljudima koji mogu biti opasnost za sve koji se u njoj nalaze. Nakon nekoliko slučajeva napada koji su se dogodili u školama, bezbednosni milje preporučuje korišćenje računarskih sistema za evidenciju poseta. Premda su ti sistemi skuplji, pružaju mnogo više mogućnosti kontrole i funkcija, a ručno evidentiranje na papiru je prevaziđeno. Računarsko upravljanje posetama omogućava radnicima obezbeđenja da, recimo, provere posetioca prema nacionalnoj bazi podataka o seksualnim prestupništвима i drugim krivičnim delima;
- *ojačana stolarija*: ojačavanje prozora je neophodno savremenim zgradama za ispunjavanje standarda o otpornosti na vetar i zaštite od prisilnog ulaska. Osim što treba da štiti i od potencijalne provale, prozorsko staklo može biti otporno na metke, a procena rizika samog objekta utvrđiće da li je neophodna i ova karakteristika prozora. Ukoliko se glavni ulaz sastoji od stakla i metalnih delova, poželjno je da postoji neka vrsta barikade koja sprečava nasilan ulaz vozilima;

- tasteri za rapidan poziv policiji: tehnologija komunikacije u slučaju opasnosti omogućava školskom osoblju da brzo i, ako je potrebno, diskretno pozovu pomoći pritiskom na dugme. Taster za opasnost može se pozicionirati i na glavnom ulazu, kako bi se u školi oglasio alarm u slučaju incidenta koji emituje upozorenje čitavom objektu (Redakcija SecuritySee, 2017).

Ono što se može očekivati u skorijoj budućnosti u pogledu upotrebe video-nadzora i učešća policije u nadgledanju događanja u školi jeste da se očekuje mogućnost i zloupotrebe ovih bezbednosnih sredstava. Naime, u Engleskoj su se već dogodile slične stvari, kada su učenici otkrili da ih, pored video-nadzora, prati i audio-nadzor, tj. da snima njihov razgovor u trenucima pauze, odnosno školskog odmora. To je izazvalo ogromnu buru kod roditelja, a pored ministra prosvete, kontaktiran je Poverenik za informacije (Tobin, 2017).

Takvo nadgledanje nastavnog procesa moglo bi da pomogne nastavniku u izvođenju nastave i održavanju discipline, ali nastavnici ta sredstva često shvataju i kao ograničavajući faktor u održavanju redovne nastave. Veoma brzo, ako se sagleda i pitanje bezbednosnih rizika, i u beogradske škole biće postavljeno i pitanje nadgledanja nastave od strane službenika obezbeđenja. Otuda, i policijski službenici će imati pristup snimanom video-materijalu i moći će da utvrde eventualnu odgovornost potencijalnih izgrednika u školama.

U skorije vreme se očekuje da će policijski službenici moći da, na osnovu snimljenog video-materijala, pokreću optužnice i imaju tzv. slučajeve. Problem može predstavljati zakonska osnova za ovakvo nešto, ali će bezbednost, pre svega u kvalitativnom nivou, biti podignuta na stepenik više, jer će eventualni učinioци, odnosno izvršioci prekršaja ili nekog krivičnog dela lako moći biti optuženi i prema njima će moći biti izvrštene sankcije. Dakle, očekuje se da video-nadzor u obrazovnim institucijama postane zakonsko sredstvo za podizanje regularne optužnice.

Budući da su škole u Beogradu najčešća meta mnogih dilera drogom, verovatno je da će upotreba video-nadzora morati da evoluira i to tako što će se performanse kamera unapređivati tako što će sada tzv. „pametne kamere“, osim što će imati funkcije za obradu kontura lica i mogućnost prepoznavanje potencijalno neželjenih osoba, imati mogućnost i da stvore baze podataka koje će moći da prepoznaju potencijalne seksualne prestupnike, odnosno silovatelje, oblubljuljene i dr. U tom smislu, neophodno je da se postave zakonski osnovi o takvoj vrsti prestupnika, pa će roditelji imati na uvid listu i prostornu raspodelu seksualnih prestupnika, što će im omogućiti da i po tom kriterijumu biraju adekvatnu školu za svoju decu.

Takođe je značajno da policija ima stalni pristup video-nadzoru u školama, jer je neophodno da se mnoge informacije i za takve osobe sačuvaju, a u skladu sa Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti. Međutim, taj zakon mora da omogući roditeljima da imaju nekakav uvid o zlostavljačima dece, kako bi svoju decu mogli da sačuvaju eventualnih napada, velikih neprijatnosti i trauma.

Ono što može predstavljati ograničavajući činilac u uvođenju video-nadzora u školama jeste problem finansiranja: zato je veoma značajno da se u finansiranje ovakvih projekata u početku uključe društveno i socijalno odgovorna preduzeća. Naročito u beogradskim školama, događa se da upravo najviše problema u korišćenju i prodaji opijata imaju mesta za noćni izlazak i obrazovne institucije. Veoma je važno da se pored video-nadzora u školi makar održi postojeći deo školskih policajaca, ali i delimično uveća i još više da se uključe službenici obezbeđenje, koji moraju da adekvatno sarađuju i sa pripadnicima policije.

ZAKLJUČAK

Poslednjih godina je evidentno da se škole sve više angažuju na polju sopstvene bezbednosti, svojih učenika i nastavnog osoblja. Zato je potrebno da se, pored fizičkog obezbeđenja i prisustva školskih policajaca, u redovna bezbednosna sredstva uvrsti i video-nadzor. Naime, iskustva iz zemalja EU pokazala su da je video-nadzor korisno, efikasno i efektivno sredstvo za održanje potrebnog nivoa discipline u školama, ali i kao pomoć nastavnicima i policijskim službenicima u otkrivanju i kažnjavanju nedozvoljenih radnji i učnilaca.

U beogradskim školama je poslednjih godina tendencija da se video-nadzor koristi kao osnovno sredstvo za održanje potrebnog nivoa bezbednosti. Međutim, mnoga istraživanja su pokazala da se broj npr. maloletičkih delinkvenata i dilera drogom vremenom uvećava. Jedan od problema je i nedostatak finansijskih sredstava da se sistem video-nadzora uvede u škole, ali i trend smanjenja broja školskih policajaca. Naime, sve više škola ulazi u sistem umrežavanja video-nadzora sa područnom policijskom stanicom, što predstavlja pozitivan pomak, ali problem je što je zanemareno fizičko prisustvo policajca, kao neizostavnog činioca bezbednosti u obrazovnim ustanovama.

Ono što bi eventualno moglo da kompenzuje nedostatak školskih policajaca jeste veće angažovanje službenika obezbeđenja i njihova posebna obuka i licenciranje za rad u školama. Naime, takvim pripadnicima službe obezbeđenja mora biti omogućeno da imaju posebna ovlašćenja, koja bi mogli da upotrebe protiv pretežno maloletnih prestupnika. Osim toga, uvođenje posebnih pešačkih rejona, kao i veće angažovanje tzv. „sektorskih“ policajaca može dodatno unaprediti nivo bezbednosti u školama, posebno u Beogradu.

Perspektive upotrebe video-nadzora i učešća policijskih službenika u školama jeste realnost koja treba da, u narednih nekoliko godina, proširi svoj obim. Naime, sve više se stremi da fizičko obezbeđenje bude zamjenjeno tehničkim sredstvima, a posebno u objektima kakve su škole. Korišćenje video-nadzora u beogradskim školama je iz godine u godinu intenzivnije, a umrežavanje sa područnim policijskim stanicama jeste trend. Očekuje se da se funkcije video-nadzora prošire i da video-nadzor u narednim godinama proširi aspekte svojih usluga. Ovo će svakako uticati i to da se pitanje bezbednosti u školama unapredi, kao i da se ubrza modernizacija u video-industriji. Glavna prepreka u proširenju ovih usluga može biti nedostatak sredstava za obnavljanje video-nadzora.

Konačno, belodano je da isključiva upotreba video-nadzora i drugih oblika tehničkog obezbeđenja nije moguća bez prisustva policije. Moguće je da će se broj školskih policajaca dodatno smanjivati i da će vremenom taj oblik policijske delatnosti u potpunosti nestati ili će biti u smanjenom obimu i obliku. Očekuje se da će mnoge funkcije preuzeti službenici obezbeđenja, a da će se pripadnici policije u školskom dvorištu pojaviti samo po pozivu ili u slučaju nekog ozbiljnijeg kršenja zakona. Svakako, bez policije upotreba video-nadzora u školama neće biti moguća u nekoj skorijoj budućnosti. O tome svedoče i mnogobrojni događaji iz velikih gradova iz inostranstva, a s obzirom na to da je život u Beogradu isti kao i u svim drugim evropskim prestonicama, očekuje se da će situacija biti veoma slična prethodno navedenoj.

LITERATURA

- Advent, IM. (2012). *CCTV in Schools: Is surveillance in Schools appropriate?* Advent IM Ltd.
- Izveštaj Poverenika (2012, 12. mart). Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakona o zaštiti podataka o ličnosti za 2011. godinu. Pristupljeno 10. jula 2017, <http://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacija-nova/izvestajiPoverenika/2011/2011izvestajpoverenika.pdf>
- Komarčević, D. (2015). Nasilje u školama: Problematični pojedinci kao „trendseteri“. Pristupljeno 10. jula 2017, from <https://www.slobodnaevropa.org/a/nasilje-u-skolama-problematicni-pojedinci-kao-trendseteri/27051802.html>
- Kovačević Lepojević, M., Žunić Pavlović, V. (2012). Primena video-nadzora u kontroli kriminala. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11(2), 325–345.
- Manojlović, Z (2014). *Pravni okvir za primenu video nadzora*. Beograd: Biblioteka Narodne skupštine.
- NPSS (2017). Kamere u školama, a sve veći broj maloletnih dilera. Pristupljeno 11. jula 2017, from <http://npssrbije.rs/2017/06/13/kamere-u-skolama-a-sve-veci-broj-maloletnih-dilera/>.
- Redakcija SecuritySee (2017). *U škole može da uđe svako: Kako kontrolisati pristup da bi deca bila bezbednija?* Pristupljeno 12. jula 2017., <http://www.securitysee.com/2017/06/u-skole-moze-da-udje-svako-kako-kontrolisati-pristup-da-bi-deca-bila-bezbednija/>.
- Tobin, L. (2017). *Someone to Watch Over You*. Pristupljeno 9. jula 2017., <https://www.theguardian.com/education/2009/aug/04/schools-cctv-surveillance>.
- Vasić, B. (2015). Znam šta se dešava u školi mog deteta. Pristupljeno 10. jula 2017, from <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=957560>.

PARTICIPATION OF POLICE IN VIDEO-CONTROL IN SCHOOLS IN THE AREA OF POLICE DEPARTMENT FOR CITY OF BELGRADE - TRADITION, THE STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

**Dalibor Kekić
Danijela Spasić**

Abstract: In recent years, the public is increasingly faced with the problem of bullying and violence between teacher-student, as well as the emergence of drug trafficking within the school premises. On these issues, in addition to modern trends, influenced by the events at the end of the last century. Given the concerns of parents, but also a practice that emerged in the schools, especially the EU, the idea of introducing video surveillance has emerged as the possibility of relief and an extra tool in the work of the police, of all school police. The phenomenon of violence, and delinquency among students is to encourage school management, in cooperation with the local police, to introduce, as an alternative modeled on good practice in the West, video Oversight school buildings. Belgrade is, statistically speaking, a city that leads in Republic of Serbia in this form of innovation. A special quality is that everything is done under the watchful eye of the police, but also a tendency that the entire monitoring going on in cooperation with police officers. Hence, recently, representatives of the police are generally integral part of the entire video surveillance of schools, which allows to branch out school officers. According to current data, around 85% of schools in Belgrade have installed CCTV.

Key words: school, police, CCTV

Ana Kovačević • Jasmina Bajramović*

MONITORING SAJBER NASILJA

Apstrakt: Nagli razvoj tehnologije uticao je na povećan broj adolescenata koji koriste računare i mobilne telefone, kako u školi, tako i kod kuće. Takođe, sve je prisutnija i upotreba različitih tehnoloških platformi od strane adolescenata, kao što su društvene mreže (*Facebook*, *Google+*), blogovi, sajтови za deljenje fotografija ili video-snimaka (*Flickr*, *YouTube*), forumi i diskusione grupe itd. Pored pozitivnih efekata koje tehnološke platforme imaju u edukaciji, postoje problemi kao što je sajber nasilje, koje može imate brojne posledice na celokupni život žrtve. Anonimnost koju pruža internet omogućava zaštitu nasilnika. Često nepromišljeno napisane reči, ili diskriminišuće slike, imaju mnogo jači efekat, no čak i fizičko nasilje u realnom svetu. Vrše se intenzivna istraživanja u otkrivanju i prevenciji sajber nasilja i u radu su predočene neka od mogućih rešenja.

Ključne reči: sajber nasilje, veliki podaci, veliki podaci na socijalnim medijima

UVOD

Eksplozivni razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija prisutan je u svim sferama života. Danas skoro 50% svetske populacije koristi internet (WS, 2017). U Srbiji prema Republičkom zavodu za statistiku Srbije podaci o korišćenju interneta i računara tokom 2016 godinu jesu sledeći (RZSS, 2017):

- preko 64,7% domaćinstava ima internet priključak;
- preko 3 miliona lica koristi računar svakog ili skoro svakog dana;
- skoro 5 miliona lica koristi mobilni telefon;
- 90,3% internet populacije od 16 do 24 godine starosti ima nalog na društvenim mrežama.

Ovakvi podaci upućuju da učenici u Srbiji intenzivno koriste internet i socijalne mreže, tj. život adolescenata se u velikoj meri odvija u sajber prostoru. Adolescenti često i veoma rano počinju da koriste tehnološke platforme kako za zabavu, tako i za međusobnu komunikaciju (Alim, 2016). I pored pozitivnih efekata, upotreba tehnologije može izazvati i negativne efekte, ne samo u školi već i izvan nje, a jedan od negativnih efekata svakako predstavlja i sajber nasilje.

Tehnologija menja način interakcije i komunikacije, a njen uticaj se najviše može primetiti kod adolescenata, koji su „najčešći korisnici sajber prostora“ (Popović Ćitić, 2009: 405). Za mlade ljude koji su rasli u sredinama u kojima su tehnologija i elektronski uređaji svakodnevica, granice između materijalnog i virtuelnog sveta manje su definisane i u mnogim slučajevima se stapaju ili uopšte ne postoje (Monks, 2011). Adolescenti su u mogućnosti da koriste imajl, instant poruke, društvene mreže (*Facebook, Twitter, Instagram* itd.), veb-sajtove i druge medije za elektronsku socijalizaciju i interakciju sa prijateljima, često bez direktnе kontrole i nadzora roditelja (Sizemore, 2015). Jasno je da internet menja društveni svet adolescenata tako što utiče na način njihove komunikacije, uspostavljanja i održavanja odnosa i pronalaženja socijalne podrške (Louge, 2006). Boyd (2014) navodi četiri glavne karakteristike upotrebe interneta:

- istrajnost (postojanost prikaza i sadržaja);
- vidljivost (potencijalna publika koja može da posvedoči);
- mogućnost širenja (lakoća sa kojom sadržaj može da se deli);
- mogućnost pretraživanja (mogućnost pronalaženja sadržaja).

I pored toga što upotreba sajber prostor ima brojne prednosti za društvo, javljaju se i brojni rizici njegove upotrebe. Sve je veća zabrinutost društva u vezi sa mogućim ugrožavanjem privatnosti, prevarama, ali i u vezi sa sajber nasiljem među adolescentima. Sajber nasilje je novijeg datuma, a prva upotreba ovog pojma javlja se u literaturi pre oko deset godina (Antoniadou et al., 2009).

Bez obzira što se događa u sajber prostoru, ovaj problem ne treba zanemarivati jer je povezan sa posledicama u realnom svetu. Neka istraživanja su pokazala da je sajber nasilje povezano sa negativnim emocijama kao što su tuga, ljutnja, frustracija, sramota ili strah, a ove emocije se dovode u vezu sa niskim samopoštovanjem, lošim školskim uspehom, kao i delinkvencijom i međuljudskim nasiljem među mladima (Sabela et al., 2013). Ova pojava dobila je značajnu medijsku pažnju pod uticajem nedavnih slučajeva koji su doveli do krivičnih i građanskih parnica, ali i do najstrašnijih ishoda kao što su samoubistva adolescenata. Sajber

nasilje postaje sve veći problem i studije širom sveta su počele da istražuju rasprostranjenost sajber nasilja i sajber viktimizacije, vezu između ove dve pojave, motivima za vršenje nasilja i efektima različitih programa prevencije i rešavanja ovog problema (Antoniadou et al., 2009).

BIG DATA I ANALIZA PODATAKA

Kao rezultat intenzivnog korišćenja interneta generiše se velika količina podataka, tako da je 2010. godine više kreirano podataka po danu nego od nastanka sveta, pa do 2003. godine. Sa padom cene hardvera mogućnost čuvanja velike količine podataka drastično se povećava. Količina generisanih podataka će se i povećati i sa porastom uređaja koji su povezani na internet (*Internet of things*).

Prema podacima iz juna 2017. godine na Fejsbuku ima 1,37 milijardi dnevno aktivnih korisnika, dok je 2,07 milijarde korisnika mesečno aktivno (FB, 2017). Prema podacima iz 2015. godine, a danas je količina fotografija i tвитова sigurno i veća, 10 miliona fotografija se ubacuje skoro svakog dana na Fejsbuk, 250 miliona tвитova se šalje preko Tвитera svakog dana, a 3.000 fotografija se ubacuju preko Flikera svakog minuta (Tarwani et al., 2015). Ova velika količina podataka može biti interesantna za proučavanje u brojnim naučnim disciplinama, poput psihologije, sociologije, politike i sl., i može predstavljati važan izvor informacija.

Povećan obim kako generisanja, tako i čuvanja podataka dovodi do razvoja oblasti pod nazivom *Big Data*. *Big Data* je oblast koja se bavi analizom, obradom i čuvanjem velike količine podataka koji često potiču iz različitih izvora i primenjuje se kada tradicionalna analiza podataka, obrada i tehnike nisu dovoljni, tj. odnosi se na različite zahteve, kao što je kombinovanje više nepovezanih skupova podataka, obrade velike količine nestrukturiranih podataka, nalaženje skrivenih informacija u vremenski zavisnim podacima. Koja količina podataka se smatra *Big Data*, zavisi od raspoložive tehnologije, tj. od dostupnog softvera i hardvera: danas 1 gigabajt smatramo uobičajenom količinom podataka i ne previše komplikovanom za obradu, za razliku od pre tri decenije kada je ta količina podataka smatrana izuzetno velikom za obradu uobičajenim hardverom/softverom i zahtevala je značajne računarske resurse.

Danas je uobičajeno da se veliki podaci (*Big Data*) karakterišu sa 5 „V“ od početnih slova engleskih reči (*Volume, Velocity, Variety, Veracity, Value*). Veliki podaci imaju sledeće karakteristike (Erl et al., 2016):

- Količina (*volume*) se odnosi na veliku količinu podataka koja se generiše svake sekunde. Prepostavka je da se dnevno kreira 2,5 EB podataka ili 5 milijardi DVD, i taj broj neprekidno raste.
- Brzina generisanja podataka (*velocity*): podaci se generišu velikom brzinom što utiče na to da se izuzetno veliki skupovi podataka mogu napraviti u veoma kratkom vremenskom intervalu. Brzina se odnosi kako na generisanje podataka, tako i na brzinu kojom se podaci prenose. Na primer, 350.000 tвитova može se jednostavno generisati za minut.
- podržani. Podaci mogu biti ljudski i mašinski generisani, i većina podataka je izvorno nestruktuirana.
- Tačnost (*veracity*) se odnosi na kvalitet ili pouzdanost podataka. Pre analize procenjuje se kvalitet podataka, što uključuje njihovu obradu, da bi se oslobodili nevažećih podatka i otklonio šum.

- Vrednost (*value*) je definisana kao korisnost podataka. Karakteristika je intuitivno povezana sa pouzdanošću podatka: što su podaci pouzdaniji, veća im je vrednost.

Analiza podataka je proces istraživanja u kome je glavna ideja otkrivanja stavki, relacija, paterna i/ili trendova. Prepostavka je da je manje od 1% velikih podataka analizirano (IDC, 2012).

Analitika podataka je širi pojam od analize podataka; ona obuhvata upravljanje celokupnim životnim ciklusom podataka, tj. pribavljanjem, čišćenjem, organizovanjem, čuvanjem, analizom i upravljanjem podataka (Erl et al., 2016). Postoje četiri kategorije analitike koje se razlikuju prema korišćenim metodama i rezultatima koje proizvode (Erl et al., 2016):

- Deskriptivna, koja pokušava da opiše fenomen. Predstavlja najmanje vrednu analitiku i zahteva relativno osnovni skup veština. Izveštaji deskriptivne analitike su statični i predstavljaju istorijske podatke.
- Dijagnostička analitika pokušava da otkrije uzrok fenomena koji se desio u prošlosti; često zahteva skupljanje podataka iz više izvora i čuva ih u strukturama koje omogućavaju *drill-down* i *roll-up* analiza. Predstavlja vredniju analitiku od deskriptivne, ali zahteva naprednije tehnike.
- Predikativna analitika pokušava da na osnovu prošlih, istorijskih događaja predviđa događaje u budućnosti. Koristi se veći skup podataka koji se sastoji od internih i eksternih, kao i različitih tehnika analize podataka. Ova analitika daje veću vrednost i zahteva naprednije veštine od deskriptivne i dijagnostičke analitike.
- Preskriptivna analitika je napravljena na osnovu rezultata prediktivne analitike predlaganjem akcija koje treba izvesti. Fokus je ne samo koju predloženu opciju najbolje pratiti nego i zašto. Ova analitika je najzahtevnija sa stanovišta veštine, softvera i alata, a takođe i najvrednija.

Termin *Big Social Data* se koristi da bi označio veliku količinu podataka koja je generisana pomoću socijalnih medija (Mukkamala, 2014). Prilikom njihovog proučavanja pokazalo se da je nedovoljna primena samo jedne vrste tehnika kao što je, na primer, analiza socijalne mreže, bez udubljivanja u sadržaj tih podataka, ili analiza samog sadržaja bez proučavanja veza između članova mreže. Potrebno je analizirati velike podatke sa socijalnih mreža sveobuhvatnim pristupom koji uključuje sociotehničke aspekte. *Big Social Data* analiza je interdisciplinarna i obuhvata oblasti kao što su mašinsko učenje, graf mining, pretraživanje informacija, sisteme zasnovane na znanju, lingvistiku, zdravorazumno (common-sense) zaključivanje, obradu prirodnog jezika nad velikim podacima (Cambria et al., 2016). Intenzivna istraživanja se obavljaju u automatskoj detekciji analize emocija preko veba u realnom vremenu, a razvoj takvog sistema, pored njegove komercijalne vrednosti, bio bi izuzetno značajan i za obaveštajne agencije (Cambria et al., 2016).

SAJBER NASILJE

U literaturi je moguće pronaći različite definicije sajber nasilja. Isto tako treba napomenuti da se ono ponekad označava terminima kao što su „sajber buling“, „elektronsko nasilje“, „internet nasilje“, „digitalno nasilje“, ili kao „onlajn nasilje“.

Olweus (1993) definiše nasilje (*bullying*) kao namernu ponavljanu agresiju od strane pojedinca ili grupe prema osobi koja ne može lako da se odbrani. Shodno tome, četiri važna

kriterijuma određuju nasilje – ponavljanje, namera, povređivanje i neravnoteža snage. Poslednjih nekoliko decenija u velikoj meri se ispitivao uticaj nasilja na adolescente i studente.

Sajber nasilje je relativno nova vrsta nasilja među mladima i ne postoji jedna opšteprihvaćena definicija ove pojave. Stoga će u nastavku biti navedene definicije različitih autora koji su se bavili ovim problemom. Smith et al. (2008) definisali su sajber nasilje kao agresivan, nameran čin koji izvodi grupa ili pojedinci, korišćenjem elektronskih formi koje se ponavljaju u toku određenog vremena prema žrtvi koja ne može lako da se odbrani.

Po ugledu na definiciju Olweus (1993) moguće je definisati i sajber nasilje kao agresivan namerni čin pojedinca ili grupe korišćenjem elektronskih formi koje se ponavljaju ili tokom vremena prema žrtvi koja ne može sebe jednostavno da odbrani. Pored toga, Hinduja i Patchina (2008) definišu sajber nasilje kao namerno i ponavljano nanošenje štete korišćenjem kompjutera, mobilnih telefona i drugih elektronskih uređaja. Belsey (2004) je definisao kao korišćenje informaciono-komunikacione tehnologije pri namernom, ponovljenom, neprijateljskom ponašanju od stane individue ili grupe sa ciljem da se drugi povrede. Možemo da primetimo da Belsey ne uključuje nesrazmeru moći kao bitnu karakteristiku sajber nasilja. Willard (2006) je definisao sajber nasilje kao slanje ili objavljivanje povređujućih ili surovih tekstova ili slika koristeći internet ili druga komunikaciona sredstva.

Činjenica da ne postoji jedna prihvaćena definicija sajber nasilja stvara nekoliko problema. Prvo, nedoslednost u različitim definicijama navodi naučnike da pod različitim terminima proučavaju isti fenomen (Tokunaga, 2010). Tako, na primer, u pojedinim definicijama sajber nasilja izostavljena je reč „ponavljanje“ kao bitna karakteristika ove pojave, što ograničava zaključke koji mogu da se izvuku iz tih studija i ograniči mogućnost upoređivanja sa drugim studijama koje uzimaju u obzir ponavljanje (Tokunaga, 2010).

Karakteristike sajber nasilja

Pored izvesnih sličnosti sa tradicionalnim oblicima nasilja među adolescentima, postoje određene odlike koje su specifične samo za sajber nasilje. Pre svega, sajber nasilje može da se dogodi bilo gde, 24 sata, 7 dana u nedelji, dok kod tradicionalnog oblika nasilja postoji određeni vremenski i prostorni okvir tokom kojeg napadač ima pristup žrtvi. Nasilnici mogu pronaći svoje žrtve bilo kada i bilo gde.

Iako se dešava u virtuelnom svetu, sajber nasilje može biti okrutnije od tradicionalnog nasilja jer napadi mogu biti intenzivniji, učestaliji i teško ih je zaustaviti. Takođe, *online* nasilnici, za razliku od *offline* nasilnika, kao deo svojih napada mogu uključiti i bogat niz medija (npr. zvukove, izmenjene fotografije, video-snimke, tekst, slajdove i ankete) (Sabela et al., 2013). Na društvenim mrežama sajber nasilje je veoma rasprostranjeno, oko 54% mladih ljudi su definisali da su doživeli sajber nasilje na Fejsbuku (DTL, 2013).

Sajber nasilje, kao i tradicionalni oblik vršnjačkog nasilja, odvija se u prisustvu publike, tj. posmatrača. Međutim, ono što je specifično kod sajber nasilja jeste to da se publika može širiti velikom brzinom. Tome doprinosi i činjenica da sadržaj (tekstualne poruke, fotografije, imejlovi i sl.) koji se postavlja onlajn karakteriše postojanost i lakoća sa kojom on može da se širi, pa samim tim brojna publika može da pristupi takvom materijalu, da ga sačuva i prosledi drugima.

U samom sajber incidentu ne učestvuje samo nasilnik i žrtva već tu postoje i druge uloge. Xu et al. (2012) identifikovali su mogućnost postojanja osam uloga u incidentu:

- nasilnici;
- žrtve;
- posmatrači svedoci koji ne intervenišu u incidentu nasilja;
- asistenti su izvršioci, ali ne inicijatori incidenta;
- branioci pomažu žrtvama;
- izveštači;
- tužiocu se razlikuju od izveštača tako što aktivno identikuju žrtvu (žrtvu) i nasilnika (nasilnike);
- podstrelkači iako nisu direktno uključeni u nasilje, ohrabruju nasilnika i pružaju podsticaj za nastavak (npr. smeju se žrtvi).

Sledeća značajna karakteristika jeste anonimnost napadača. Dok kod tradicionalnog oblika vršnjačkog nasilja žrtva poznaje svog napadača, kod sajber nasilja to ne mora biti slučaj. Žrtva ne mora biti sigurna da li je napadač jedna osoba ili grupa ljudi, da li je muško ili žensko, da li je prijatelj ili neprijatelj, stranac ili poznanik, stariji ili mlađi, a neznanje o tome dodatno pojačava nesigurnost žrtve (Popović Ćitić, 2009). Treba naglasiti da upravo ta anonimnost omogućava napadačima da ne dolaze u kontakt sa svojim žrtvama i stoga osećaju i manji stepen krvice (Alim, 2016).

Sajber nasilje može biti direktnog i indirektnog karaktera, kao što je slučaj i sa tradicionalnim nasiljem. Direktno sajber nasilje se sastoji u direktnom vršenju nasilja nad drugim osobama, dok indirektno ili sajber nasilje putem posrednika podrazumeva uplitanje drugih osoba, sa njihovim znanjem ili bez njega, u vršenju nasilnih aktivnosti (Popović Ćitić, 2009).

Tipovi sajber nasilja

U literaturi je moguće pronaći različite podele sajber nasilja. U nastavku će biti predstavljeni često navođeni tipovi sajber nasilja. U zavisnosti od specifičnog načina izvršenja, postoji devet tipova sajber nasilja, i to (Willard, 2006; Aune, 2009):

- vređanje (engl. *flaming*);
- uznemiravanje (engl. *harassment*);
- ogovaranje i klevetanje (engl. *denigration*);
- lažno predstavljanje (engl. *impersonation*);
- nedozvoljeno saopštavanje (engl. *outing*);
- obmanjivanje (engl. *trickery*);
- isključivanje (engl. *exclusion*);
- sajber proganjanje (engl. *cyberstalking*);
- sajber pretnje (engl. *cybertreats*).

Vređanje ili *flaming* je onlajn „borba“ koja predstavlja kratku i žustru raspravu između dve ili više osoba putem bilo koje komunikacione tehnologije (Aune, 2009). Ovaj tip nasilja podrazumeva slanje nepristojnih, ljutitih i vulgarnih poruka (Li, 2007). Uznemiravanje podrazumeva ponavljano slanje uvredljivih poruka jednoj osobi ili grupi. Najčešće se javlja u personalnim kanalima komunikacije, kao što je elektronska pošta, ali se uznemiravajuće poruke mogu upućivati i kroz javne forume kao što su chat-sobe ili diskusione grupe (Popović Ćitić, 2009). Ogovaranje i klevetanje, odnosno denigracija (engl. *denigration*) podrazumeva slanje

štetnih, neistinith ili okrutnih izjava o nekoj osobi drugim ljudima ili postavljanje takvog materijala onlajn (Aune, 2009). Poseban oblik denigracije čine „elektronske knjige utisaka“ (engl. *slam book*) koje se kreiraju sa ciljem ponižavanja i ismevanja drugih osoba, a na kojima se mogu postavljati „onlajn glasanja“ ili „onlajn izbori“ u kojima se traži od učenika da se izjasne, na primer, ko je najdeblja osoba u razredu, ko je najružniji u školi itd. (Popović Čitić, 2009). Lažno predstavljanje, odnosno impersonacija (engl. *impersonation*) ili maskarada (engl. *masquerading*), postoji kad se napadač predstavlja lažno kao druga osoba, kako bi se ta osoba dovela u nepriliku ili nevolju kod drugih ljudi ili kako bi narušio njihov ugled ili reputaciju (Li, 2007), i to najčešće koristeći šifru te osobe kako bi pristupio njenim nalozima (Popović Čitić, 2009). Nedozvoljeno saopštavanje predstavlja širenje nečijih tajni, ponižavajućih informacija, ili fotografija bez njegove/njene dozvole (Aune, 2009). Obmanjivanje je slično prethodnom tipu nasilja, gde će napadač obmanom pokušati da otkrije tajne i informacije koje mogu da je osramote i podeli ih onlajn (Aune, 2009). Isključivanje je namerno isključivanje neke osobe iz onlajn grupe (npr. iz liste prijatelja, imejl liste, chat-sobe) (Aune, 2009; Popović Čitić, 2009). Sajber proganjanje podrazumeva ponavljanje, intenzivno uzneniranje i omalovažavanje koje uključuje pretnje ili izazivanje straha kod žrtve (Aune, 2009). Na kraju, sajber pretnje se definišu kao pretnje ili „uznemirujući materijal“, opšte izjave koje zvuče kao da je njihov autor uznemiren i da možda razmatra da povredi nekog, samog sebe ili da izvrši samoubistvo (Aune, 2009).

Popadić navodi sledeću podelu sajber nasilja (2009):

- elektronske poruke koje sadrže vulgarnosti i uvrede;
- slanje pretečih poruka;
- ocrnjivanje i optuživanje drugog slanjem glasina i laži, da bi se nekome uništila reputacija ili pokvarili odnosi sa drugima;
- lažno predstavljanje: nasilnici se predstavljaju kao druga osoba (koristeći njen nadimak, šifru i sl.), čineći stvari koje toj osobi uništavaju ugled i dovode je u sukob sa drugima;
- indiskrecija – otkrivanje nečijih tajni, podataka i slika koji nisu namenjeni javnosti;
- namerno izbacivanje nekog iz onlajn grupe (forum, diskusione liste i sl.).

U prevenciji sajber nasilja, pored zaštite od sajber nasilja, moglo bi da se utiče na svaku od ovih uloga kako bi se sajber incident spremio, ili njegovi efekti smanjili ili neutralizovali. Na primer, blokirati poruku nasilnika tako da njegova poruka nikada ne ode u sajber prostor; asistente i/ili ojačivače, odnosno saradnike nasilnika navesti da razmisle o svojim postupcima i kakve posledice to može da ima na žrtvu; žrtvu osnažniti npr. igricama, a od asistenta koji pomaže nasilniku napraviti branioca koji pomaže žrtvi.

Platforme za sajber nasilje

Tehnološka revolucija, naročito u digitalnim komunikacijskim alatima kao što je internet, donela je značajne promene u našim životima i počela da zamagljuje stvarne i virtuelne svetove i prostore (Li et al., 2012). Sa pojavom interneta usledila je i pojava chat-soba, foruma, veb-sajtova i sl. Takođe, pojava mobilnih telefona kasnih 60-ih i ranih 70-ih doprinela je promeni načina komunikacije, ali njihova upotreba će postati rasprostranjena tek posle 90-ih godina (Donegan, 2012).

Sa jedne strane, upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija od strane adolescenata daje mogućnost upoznavanja novih ljudi i olakšava održavanje postojećih

veza i priateljstva, ali nekoliko obuhvatnih anketa među adolescentima pružaju sliku o potencijalnim opasnostima sa kojima se adolescenti suočavaju (Kowalski et al., 2008). Sajber nasilje nije ograničeno vremenom i prostorom i moguće je ostvariti ga preko brojnih tehnoloških platformi (Kovačević, 2014):

- pričaonice (engl. *chat rooms*);
- elektronska pošta (engl. *email*);
- sajтови за deljenje fotografija (engl. *photo sharing websites*);
- blogovi;
- forumi;
- sajтови за socijalno umrežavanje (engl. *social networking sites*);
- mobilni telefoni (za slanje poruka i fotografija);
- onlajn igre i govorne pošte.

PRIMENA TEHNOLOGIJE RADI POBOLJŠANJA BEZBEDNOSTI DECE U ŠKOLAMA

U istraživanju koje je sprovedeno u školama u Sjedinjenim Američkim Državama analizirane su mogućnosti korišćenja tehnologije radi prevencije i otkrivanja nasilja u školama, čime bi se škola načinila bezbednjim mestom za učenike (Schwartz et al., 2016). Istraživači su koristili kombinovane metode koje su uključivale 1–1 intervjuje, studije slučajeva implementacija tehnologija, anketu nakon radionica (sa praktičarima i ekspertima), radi identifikacije i određivanja prioriteta za potrebe bezbednosti, kako urbanih, tako i prigradskih/ruralnih škola.

Istraživači su anketirali školske eksperte bezbednosti o njihovim perspektivama o tehnologijama i izazovima i/ili ograničenjima sa kojima se škola susreće, i na osnovu toga rangirane su tehnologije prema tome koliko su efikasni u odgovoru na najsurovije forme školskog nasilja (kao što je pucnjava ili silovanje) i najčešće forme (kao nasilje – *bullying*). Vreme odgovora je izuzetno važno, kao npr. za scenario pucanja, koje je kod urbanih škola kraće, a dok je kod škola iz predgrađa ili ruralnih sredina taj odgovor mnogo duži i zahteva različite strategije odgovora.

Prema tome kako utiču na unapređenje bezbednosti škole analizirane su sledeće tehnologije (Schwartz et al., 2016):

1. Oprema za kontrolu ulaza: udaljena kontrola zaključavanja vrata, mobilne barikade;
2. Tehnologije za identifikaciju (ID učenika/zaposlenih, bedževi posetioca, nalepnice za parkiranje, skeniranje dlanova);
3. Tehnologija video-nadzora;
4. Komunikacione tehnologije: dvosmerni sistem interakcije (voki-toki, telefoni, radio);
5. Sistemi zaštite i alarma (alarmi, detektori pokreta/zvuka/toplote);
6. Hitna upozorenja (automatske tekst poruke ili imejlovi, školske TV stanice);
7. Detektori metala i rendgeni;
8. Anonimne linije (besplatne telefonske linije, sistemi govorne pošte, veb-stranice sa anonimnim objavama);
9. Sistemi praćenja (aplikacije na pametnim telefonima, GPS uređaji za praćenje kretanja učenika);

10. Mape ruta škola/buseva (softver za geografski informacioni sistem da pomogne u pripremi za krizu);
11. Tehnologija predikcije nasilja (softver vođen podacima za prognozu mesta i vremena nedoličnog ponašanja ili nasilja);
12. Nadgledanje socijalnih medija (automatsko nadgledanje onlajn sadržaja za nasilje, pretnje i dokaze o samopovređivanju).

U urbanim sredinama se video-nadzor pokazao kao veoma prikladan za najsurovije i najfrekventnije tipove nasilja, dok u prigradskim i ruralnim sredinama nisu smatrali ovo za tako prikladnu tehnologiju. Takođe, video-nadzor je široko rasprostranjen u školama, iako neki učesnici smatraju da je najkorisniji „nakon događaja“ – tj. primenjuje se za istraživanje incidenta koji se već odigrao. Drugi smatraju da nadzor može pomoći u smanjivanju incidenta nasilja. Oni koji podržavaju nadgledanje socijalnih mreža smatraju da može biti korisno praćenje ključnih reči iako mnogi smatraju da je veoma komplikovano za školske administratore da budu efikasni sajber detektivi. Niži prioriteti su dati sledećim tehnologijama: tehnologije predikcije nasilja, detekcije metala i x-zraka, GPS praćenje studenata i autobusa. Iako ideja predikcije nasilja jeste interesantna, oni smatraju da se događaji pojavljuju previše retko da bi se napravio tačan model. Eksperti smatraju da su detektori metala neefikasni, skupi i neprikladni. Za prigradske i ruralne sredine nadzor u socijalnim medijima pokazao se veoma prikladan za analizu i najsurovijih i najčešćih tipova školskog nasilja, dok u urbanim sredinama ta tehnologija nije tako visoko ocenjena.

Takođe, eksperti smatraju da je cena tehnologija i potencijalno narušavanje studentske privatnosti. Više od polovine je naglasila potrebu da zamene tehnologije sa netehnološkim rešenjem.

Analizom u radionicama identifikovane su dve osnovne potrebe: prva je da profesori treba da budu sposobni da se angažuju u direktnoj dvosmernoj komunikaciji tokom krize pre nego da prijave hitne slučajeve školskoj glavnoj kancelariji, a onda da služba služi kao jedini kanal za komunikaciju sa hitnim korisnicima. Drugo, učesnici su naglasili da članovima službe treba jednostavniji i brži pristup informacijama, verovatno preko jedinstvene softverske aplikacije, da bi sprečili, smanjili i efikasnije odgovorili na celokupni spektar školskog nasilja (Schwartz et al., 2016).

OTKRIVANJE AUTOMATSKOG DETEKTovanJA SAJBER NASILJA

U radu Salawu et al. (2017) dat je prikaz objavljenih istraživanja automatskog detektovanja sajber nasilja na osnovu objavljenih naučnih radova. Literatura je pretraživana po bibliografskim bazama (Scopus, ACM i IEEE Xplore) na osnovu ključnih reči. Glavna strategija je bila da se otkrije akademска literatura relevantna na temu „automatske detekcije elektronskog nasilja“. Pretraživanjem bibliografskih baza prvo je izdvojeno osamdeset devet akademskih radova. Kada su odbačeni nerelevantni i radovi koji ne koriste engleski korpus, krajnja lista je obuhvatala četrdeset šest radova. Nakon pregledanja autori su podelili radove u četiri glavne grupe na osnovu metode koju su koristili da bi detektovali sajber nasilje (Salawu et al., 2017):

- Nadgledano učenje (*supervised learning*): najčešće su korišćeni klasifikatori kao što je SVM ili *Naive Bayes* da bi se kreirali prediktivni modeli za otkrivanje sajber nasilja.

- Metode zasnovane na leksikonu: korišćene su liste reči i proverava se prisustvo tih reči radi otkrivanja sajber nasilja.
- Metode zasnovane na pravilima: tekst se uparaje na osnovu predefinisanih pravila.
- Metode koje koriste kombinovani pristup, gde se rezonovanju dodaju neka od prethodno navedenih metoda.

Iako se sajber nasilje odigrava preko različitih formi elektronskih medija, kao što su SMS (*Short Messaging Service*), MMS (*Multimedia Messaging Service*), elektronska pošta, forum, *chat-rooms* i socijalne mreže, u većini studija glavni izvor podataka bili su podaci sa socijalnih mreža (npr. *Facebook*, *Twitter*, *YouTube* i *SnapChat*). Razlog je što su ovi podaci slobodno dostupni u javnom domenu, dok su imejl, SMS, MMS ili *chat-rooms* privatni načini komunikacije i manje verovatni da će biti javno dostupni (Salawu et al., 2017).

Salawu et al. (2017) naveli su da je 14 istraživanja objavilo svoje baze podataka, dok se u šest radova koristilo ranije javno dostupan skup podataka *Barcelona Media*.

Većina akademskih radova prilikom automatskog detektovanja koristi klasifikaciju. Za binarnu klasifikaciju, koja se najčešće koristi za sajber nasilje, to označava da li je u postu prisutno sajber nasilje ili ne. Prvo se kreira model klasifikacije koji će biti u stanju da novi dokument (post) pridruži odgovarajućoj klasi. Nakon kreiranja modela, on se testira nad novim skupom istorijskih podataka i proverava se njegova tačnost.

Stepen tačnosti modela se meri kao odnos korektno klasifikovanih dokumenata (postova) u odnosu na celokupan broj dokumenata (postova). Problem je što se sajber nasilje nalazi u veoma malom procentu svih postova. Da bi se izbegao ovaj efekat, koriste se druge metode, kao što je preciznost i odziv. Preciznost je odnos izdvojenih relevantnih dokumenata, dok odziv označava koji je deo relevantnih dokumenata otkriven.

$$\text{Preciznost} = \frac{a}{c} \qquad \qquad \text{Odziv} = \frac{a}{b}$$

a – izdvojeni relevantni dokumenti

b – relevantni dokumenti

c – izdvojeni dokumenti

Postoji kompromis između preciznosti i odziva, pa se iz tih razloga koristi F-mera za određivanje ukupnih performansi klasifikatora (Kovačević & Nikolić, 2015).

$$F = \frac{2}{\frac{1}{preciznost} + \frac{1}{odziv}}$$

Tip grešaka koji može da se javi prilikom automatske klasifikacije jeste da poruka koja predstavlja sajber nasilje ne bude otkrivena, pa procenjena kao nenasilna ili da poruka koja nije sajber nasilje bude klasifikovana kao nasilna. Da bi se smanjile greške, potrebno je dodatno pregledati i kontekst u kome je realizovana poruka, karakteristike profila pošiljaoca poruke, širi kontekst u kome je poruka poslata, kao i aktivnost članova zajednice nakon njegove poruke. Veliki problem prilikom detekcije predstavlja i što ne može samo da se oslanja isključivo na sadržaj poruke.

Često korišćenje žargonskog rečnika kod adolescenata i korišćenje profanih reči može upućivati na to da je u poruci prisutno sajber nasilje, iako to nije slučaj, odnosno poruka koja nije sajber nasilje da bude pogrešno klasifikovana kao sajber nasilje. Sa druge strane, poruke u kojima se jasno izražava veoma negativno osećanje teško je klasifikovati kao nasilje bez poznavanja šireg konteksta. Takođe, korišćenje sarkazma može prikriti sajber nasilje, iako se naizgled izražavaju pozitivna osećanja. Uz prethodno navedeno, prilikom analize važno je i proceniti jačinu incidenta, kao i događaje koji se dešavaju nakon incidenta. Pored toga, poruka može imati različite efekte na različite pojedince, a analiza emocionalnog stanja žrtve na osnovu postova na socijalnim medijima pomogla bi boljem uvidu u sajber nasilje (Dadvar et al., 2012; De Choudhury et al., 2013).

Da bi automatska klasifikacija bila implementirana u softver koji se npr. koristi na društvenim mrežama, neophodno je da poseduje zadovoljavajući nivo performansi. Ukoliko se pokaže da elektronska poruka ima elemente nasilja, bilo bi onemogućeno njen slanje, tj. ona se nikada ne bi otisnula u sajber prostor i ne bi se pravila šteta.

Iako se nasilje ne ograničava samo na slanje uvredljivog i diskriminišućeg teksta, do sada su se istraživanja dominantno bavila otkrivanjem sajber nasilje preko tekstualnih poruka. Istraživanja zbog nemogućnosti automatske analize multimedijalnih podataka nisu se bavila ovim problemima.

U dosadašnjim istraživanjima automatskog otkivanja sajber nasilja uglavnom se vršila analiza nad podacima koji su bili na engleskom jeziku, između ostalog, i zbog toga što je najbolje podržan sa rečnicima profanih reči i tezaurusima. Postoje veoma retko analize i za druge jezike kao što su turski (Ozel et. al., 2017), arapski (Haidar et. al., 2016), japanski (Ptaszynski et. al, 2010) i dr.

Jedna od ideja prevencije sajber nasilja jeste odlaganje slanja poruke, odnosno dvofazno slanje poruke. Instalacijom virtualne tastature *Rething Words* (<http://www.rethinkwords.com/>), ukoliko se detektuje reč koja upućuje na uvredljivi sadržaj, zaustavljeno je slanje poruke i pojavljuje se prozor sa upozorenjem da se promeni sadržaj. No, nakon upozorenja moguće je poslati takvu poruku. Prema sprovedenom istraživanju, adolescenti 93% promene svoju poruku nakon upozorenja (<http://www.rethinkwords.com/>).

ZAKLJUČAK

Sajber nasilje je realan problem, iako se dešava u virtuelnom svetu, i nijedan softver ne može da nauči učenike kako da imaju zdrave relacije. No, ako je već identifikovan kao problem, treba ga na sve moguće načine pokušati smanjiti i pokušati da se minimizuju njegovi efekti. Jedna od osnovnih ideja jeste da istraživanja koja se obavljaju u oblasti automatske detekcije sajber nasilja dostignu zadovoljavajući nivo tačnosti i da budu implementirana u postojeći softver za socijalne mreže, koji učenici intenzivno koriste.

Ovakvim pristupom zlonamerna poruka nikada ne bi stigla do onoga kome je namenjena, već bi bila zaustavljena. Na samom početku korišćenja imejla došlo je do eksplozivnog razvoja spam mejlova, što je pretilo da ugrozi njegovo korišćenje. No, uspešno su razvijeni algoritmi za klasifikaciju mejlova na spam i na one koji nisu spam.

Slično tome, razvoj algoritma za klasifikaciju poruka kao sajber nasilja i ne uticaće da same socijalne mreže postanu bezbednije mesto. Osnovna razlika između otkrivanja spama i sajber nasilja jeste u tome što je spam nerelevantan za konverzaciju i obično ima komercijalnu svrhu. Sadržaj i struktura teksta kod spama i sajber nasilja veoma se razlikuje, pa većina metoda koje se koriste u otkrivanju spama nije efikasna za otkrivanje sajber nasilja (Kovacević & Nikolić, 2015).

Ukoliko se desio sam incident sajber nasilja, potrebno ga je prvo otkriti, a potom i preduzeti odgovarajuće akcije, kao što je sprečavanje viktimizacije žrtve, obezbeđivanjem dodatnog edukativnog materijala koji će pomoći žrtvi da reši problem.

LITERATURA

- Alim, S. (2016). Cyberbullying in the World of Teenagers and Social Media: A Literature Review. *International Journal of Cyber Behavior, Psychology and Learning*, 6(2), 68–95.
- Antoniadou, N. & Kokkinos, C. M. (2015). Cyber and school bullying: same or different phenomena? *Aggression and violent behavior*, 25, 363–372.
- Aune, N. M. (2009). *Cyberbullying*. Master rad: The Graduate School, University of Wisconsin-Stout.
- Belsey, B. (2004). *Always On? Always Aware!* Preuzeto sa <http://www.cyberbullying.ca/>.
- Boyd, D. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. Yale University Press.
- Cambria, E., Howard, N., Xia, Y. & Chua, T. S. (2016). Computational intelligence for big social data analysis [guest editorial]. *IEEE Computational Intelligence Magazine*, 11(3), 8–9.
- Dadvar, M., De Jong, F. M. G., Ordelman, R. J. F. & Trieschnigg, R. B. (2012). Improved cyberbullying detection using gender information. U: *Proceedings of the Twelfth Dutch-Belgian Information Retrieval Workshop (DIR 2012)* (pp. 23–25).
- De Choudhury, M., Gamon, M., Counts, S. & Horvitz, E. (2013). Predicting Depression via Social Media. *ICWSM*, 13, 1–10.
- Donegan, R. (2012). Bullying and cyberbullying: History, statistics, law, prevention and analysis. *The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, 3(1), 33–42.
- DTL, (2013). Ditch the label. *The Annual Bullying Survey 2013*. Preuzeto sa <https://www.ditchthelabel.org/research-papers/the-annual-bullying-survey-2013/>.
- Erl, T., Khattak, W. & Buhler, P. (2016). *Big Data fundamentals: concepts, drivers & techniques*. Prentice Hall Press.
- FB. (2017). *Statistics*. Preuzeto sa: <https://newsroom.fb.com/company-info/>.
- Haidar, B., Chamoun, M. & Yamout, F. (2016, November). Cyberbullying Detection: A Survey on Multilingual Techniques. In *Modelling Symposium (EMS), 2016, European* (pp. 165–171). IEEE.
- Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant behavior*, 29(2), 129–156.
- IDC, 2012: Digital Universe study of International Data Corporation (IDC).
- Kovacevic, A., Nikolic, D. (2015). Automatic detection of cyberbullying to make Internet a safer environment. Handbook of Research on Digital Crime. In: *Handbook of Research on Digital Crime, Cyberspace Security, and Information Assurance* (pp. 1–675). Editors Cruz-Cunha, M. M. & Portela, I. M., Hershey, PA: IGI Global.
- Kovačević, A. (2014): Cyberbullying Detection Using Web Content Mining, TELFOR 2014, Zbornik radova, ISBN: 978-1-4799-6190-0; IEEE Catalog Number:CFP1498P-CDR.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P. & Agatston, P. W. (2008). *Cyber bullying: Bullying in the digital age*. Blackwell publishing.
- Li, Q. (2007). Bullying in the new playground: Research into cyberbullying and cyber victimisation. *Australian Journal of Educational Technology*, 23(4).
- Li, Q., Cross, D. & Smith, P. K. (Eds.). (2012). *Cyberbullying in the global playground: Research from international perspectives*. John Wiley & Sons.
- Louge, N. (2006). Adolescents and the Internet. *ACT for Youth Center of Excellence Research Facts and Findings*.

- Monks, C. P. & Coyne, I. (Eds.). (2011). *Bullying in different contexts*. Cambridge University Press.
- Mukkamala, R. R., Hussain, A. & Vatrapu, R. (2014). Fuzzy-set based sentiment analysis of big social data. In: *Enterprise Distributed Object Computing Conference (EDOC), 18th International* (pp. 71–80). IEEE.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. MA: Blackwell Publishing.
- Özel, S. A., Saraç, E., Akdemir, S. & Aksu, H. (2017, October). Detection of cyberbullying on social media messages in Turkish. In: *Computer Science and Engineering (UBMK), 2017 International Conference on* (pp. 366–370). IEEE.
- Popović Ćitić, B. (2009). Vršnjačko nasilje u sajber prostoru. *Temida*, 12(3), 43–62.
- Ptaszynski, M., Dybala, P., Matsuba, T., Masui, F., Rzepka, R., Araki, K. (2010) Machine Learning and Affect Analysis Against Cyberbullying, Proceedings of the Linguistic And Cognitive Approaches To Dialog Agents Symposium, Rafal Rzepka (Ed.), at the AISB 2010 convention, 29. March – 1. April 2010., De Montfort University, Leicester, UK.
- RZSS, (2016). Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2016. Dostupno na:
http://www.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/25/86/IKT__2016_pres_s.pdf
- Sabella, R. A., Patchin, J. W. & Hinduja, S. (2013). Cyberbullying myths and realities. *Computers in Human behavior*, 29(6), 2703–2711.
- Salawu, S., He, Y. & Lumsden, J. (2017). Approaches to Automated Detection of Cyberbullying: A Survey. *IEEE Transactions on Affective Computing*.
- Schwartz, H. L., Ramchand, R., Barnes-Proby, D., Grant, S., Jackson, B. A., Leuschner, K., ... & Saunders, J. (2016). *The Role of Technology in Improving K-12 School Safety*. Rand Corporation.
- Sizemore, E. D. (2015). *Youth bullying: From traditional bullying perpetration to cyberbullying perpetration and the role of gender*. Doktorska disertacija. East Tennessee State University.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of child psychology and psychiatry*, 49(4), 376–385.
- Tarwani, N., Chorasia, U. & Shukla, P. K. (2017). Survey of Cyberbulling Detection on Social Media Big-Data. *International Journal*, 8(5).
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in human behavior*, 26(3), 277–287.
- Willard, N. (2006). Cyberbullying and cyberthreats. Eugene, OR: *Center for Safe and Responsible Internet Use*.
- WS. (2017). *INTERNET USAGE STATISTICS: The Internet Big Picture*. Preuzeto sa: <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>.
- Xu, J. M., Jun, K. S., Zhu, X. & Bellmore, A. (2012). Learning from bullying traces in social media. In: *Proceedings of the 2012 conference of the North American chapter of the association for computational linguistics: Human language technologies* (pp. 656–666). Association for Computational Linguistics.

CYBERBULLYING MONITORING

**Ana Kovačević
Jasmina Bajramović**

Abstract: Rapid advancement of technology has led to an increase in the number of adolescents using computers and mobile phones, in school, as well as at home. Furthermore, the use of many different technological platforms is becoming more and more common with the adolescents, such are social networks (Facebook, Google+), blogs, sites for sharing photos and videos (Flickr, YouTube), forums and discussion groups etc. Leaving aside positive effects which technological platforms have in education, there are problems such as cyber bullying, which can leave numerous consequences on the victim's life. Anonymity which Internet provides protects the bully. Usually, hurtful words, or discriminating photos, have a much larger impact than physical violence in the real world. Intensive research is being conducted to detect and prevent cyber bullying and in this paper there have been presented some of the possible solutions.

Key words: cyber bulling, Big Data, Big Social Data

Ivan R. Dimitrijević • Nenad Putnik • Zoran Kučeković*

MONITORING DRUŠVENIH MREŽA KAO OBLIK NADZORA U OBRAZOVNO-VASPITNIM USTANOVAMA

„I, zapravo, Bentam nudi sve ono što su lekari, krivičari, industrijalci, *nastavnici*, tražili: pronašao je tehnologiju moći koja može da reši probleme nadziranja.“
Mišel Fuko, *Oko moći*

Apstrakt: Oblici vršnjačkog nasilja u XXI veku podeljeni su između fizičkog i virtuelnog sveta zahvaljujući novim informacionim i komunikacionim tehnologijama. Virtuelni svet je u tom smislu pogodniji prostor za potencijalne nasilnike jer ne zahteva direktni fizički i auditivni kontakt, a istovremeno pruža mogućnost odabira anonimnosti u komunikaciji. Slučajevi vršnjačkog nasilja u poslednjih nekoliko godina, imajući u vidu sve veći broj i raznovrsnost platformi za društvene mreže, sve su češći na njima i uključuju više različitih i novih oblika nasilja. Kroz analizu poznatih i verifikovanih događaja u oblasti nadzora društvenih mreža u obrazovno-vaspitnim ustanovama tokom poslednjih nekoliko godina, autori daju pregled literature o mogućnostima za efikasan i efektivan monitoring u ovoj oblasti, sa pregledom dosadašnjih komercijalnih rešenja.

Ključne reči: društvene mreže, monitoring, sajber nasilje, bezbednost škola

UVOD

Kad se Fuko (*Michel Foucault*) sad već daleke 1977. godine osvrnuo na Bentamov (*Jeremy Bentham*) značaj za uobličavanje panopticizma kao „skupnog principa“ (2014: 11) institucionalnog nadziranja koje se može trasirati unazad do druge polovine XVIII veka, najverovatnije nije mogao da nasluti da će samo u prvih deceniju i po XXI veka isti princip dobiti dve kvalitativne karakteristike koje su direktno suprotstavljene osnovnim postulatima Nadziranja i kažnjavanja:³⁹ (1) nadziranje je podjednako prisutno u javnom prostoru (uslovno rečeno *javnom*, zbog novog kvaliteta koji postojanje društvenih mreža dodaje onom postojećem, fizičkom prostoru susretanja i komunikacije ljudi); (2) nadzor više nije uslovjen odnosom nadzirač–nadzirani kao onoga koji disciplinuje i onoga koji je disciplinovan, već je u dobroj meri dobrovoljan – nadzirani svesno prepušta deo svog privatnog života javnoj sferi, ali je uticaj nadzirača daleko slabiji nego u klasičnom institucionalnom odnosu. O značaju nadziranja danas najbolje nam govori pojава tzv. studija nadzora (*surveillance studies*) u zapadnoj literaturi (Lyon, 2007; Petersen, 2012; Ball et al., 2012) u poslednjih 15 do 20 godina, a na temeljima koje su uspostavili Bentam i Fuko.

Ovom obrtu ipak je prethodio jedan daleko obuhvatniji i dalekosežniji – *informaciona revolucija* s kraja XX veka, koja pored svih svojih progresivnih posledica po globalno društvo ipak stvara nelagodu naučnim istraživačima u pokušajima objašnjavanja svih mogućih uzročno-posledičnih odnosa, kao i u pokušajima uočavanja dominantnih (ili bilo kakvih stabilnih) obrazaca na relacijama tehnologija–društvo i tehnologija– pojedinac. Naime, onda kad je trenutak za istraživanje i proučavanje interneta kao novog medijuma ili *prostora* komunikacije sazreo u pogledu dovoljnosti građe za analizu, internet je gotovo naglo promenio svoj kvalitet. Pojava Web 2.0⁴⁰ okruženja nije bila toliko nepredvidiva i dramatična kakvom se predstavlja, ali je u pogledu prestrojavanja suštinskih karakteristika dotadašnjeg interneta svakako predstavljala prekretnicu u razvoju informacionih i komunikacionih tehnologija (IKT). Može se slobodno reći da je Web 2.0 istovremeno i uzrok i posledica sopstvenog nastanka. Najznačajniji „proizvod“ ovog novog načina funkcionisanja IKT svakako su društvene mreže⁴¹ koje svakodnevno koriste stotine miliona ljudi, a koje pružaju mogućnosti za razmenu i kreiranje sadržaja za praktično svaku oblast savremenog društvenog života. U Web 2.0 okruženju, „korisnici su ti koji formiraju i šire obim i obuhvat društvene mreže i oni sami su suština, cilj i sredstvo nastanka i opstanka društvene mreže, a ne pasivni posmatrači...“ (Kordić i Putnik, 2012: 207), što je bio slučaj u prvim decenijama interneta. Količina podataka koja se razmeni preko društvenih mreža danas je toliko velika da se najbolje prikazuje u okvirima jednog minuta.⁴²

39 Iako je pun naziv Fukooeve studije „Nadzirati i kažnjavati: nastanak zatvora“, principi koje uočava primenljivi su na čitav spektar modernih institucija, a posebno obrazovno-vaspitnih (Fuko, 1997).

40 Izraz je nastao 1999. godine, a popularizovan je 2004. godine na *Samitu Web 2.0*. U pitanju su veb-sajtovi sa sadržajem koji stvaraju korisnici (*User-Generated Content*), koji su jednostavnii za upotrebu i interoperabilni za krajnje korisnike, za razliku od Web 1.0 okruženja u kome je korisnik ograničen samo na čitanje sadržaja veb-sajtova, bez mogućnosti pružanja povratne informacije.

41 U literaturi na engleskom jeziku najčešće se koristi izraz *social media* ili *social networking sites*, a na srpskom jeziku se pored izraza „društvene mreže“ koriste i „socijalne mreže“ i „socijalni mediji“.

42 Kompanija *Smart Insights*, koja se bavi digitalnim marketingom, jednom godišnje objavljuje infografike o tome šta se dogodi onlajn u toku 60 sekundi. Videti: Smart Insights (2017). *What Happens Online in 60 Seconds?* Dostupno na: <https://www.smartinsights.com/internet-marketing-statistics/happens-online-60-seconds/>

Jasno je da je značaj društvenih mreža za svakodnevni život u ovom trenutku neupitan, međutim, kao i u slučajevima nagle ekspanzije i iznenadne sveprisutnosti novih tehnologija kroz istoriju XX veka, strah od negativnih implikacija po društvo i pojedinca stalno je prisutan, a posebno kad su u pitanju populacije školske dece i mladih. Kao što je već rečeno, naučnoistraživački kapaciteti i dalje su nemoćni da iz perspektive društveno-humanističkih naučnih disciplina pravovremeno istraže i objasne pravila i zakonitosti, ali i da pruže osnovu za predviđanje trendova u oblasti uticaja razvoja IKT na društvo i njegove tokove. To, naravno, izaziva nepoverenje koje se dodaje na već postojeća podozrenja prema novim tehnologijama koja, iz objektivnih ili subjektivnih razloga, nikad nisu prestala da postoje kod ljudi.

U pogledu straha od negativnog uticaja IKT, grupa koja se tradicionalno percipira kao najranjivija na efekte sveprisutnih tehnologija jesu deca i mladi, a posebno u školskom uzrastu. Ono što je za mlade u školskom uzrastu danas neminovno, to je činjenica da im je onlajn komunikacija i upotreba informacionih i komunikacionih tehnologija neophodna u svakom pogledu. Pored očigledne neophodnosti za socijalizaciju koja je neizostavna za „preživljavanje“ perioda adolescencije, nove tehnologije, a prevashodno internet, postale su i sredstvo i izvor informacija koje su neophodne za proces obrazovanja. Danas se i deo obaveza vezanih za nastavu realizuje putem komunikacije između nastavnika i učenika preko specijalizovanih društvenih mreža, kao što su *Edmodo*, *Twiducate*, *Noodle*, *Sophia* i druge. U skladu sa ova dva aspekta značaja interneta za decu i mlade, možemo prepostaviti da je i socijalizacija putem upotrebe interneta kao izvora znanja takođe bitna karakteristika relacije mladi–nove tehnologije na početku XXI veka.

Međutim, u nasleđu nedavnih otkrića o monitoringu društvenih mreža desetina miliona Amerikanaca od strane Agencije za nacionalnu bezbednost SAD (*National Security Agency – NSA*), bojazan da bi slični oblici ugrožavanja osnovnih ljudskih prava i narušavanja privatnosti mogli da pogode i populaciju mladih potpuno je opravdana. Jedan od alata koji je NSA koristila za praćenje aktivnosti velikog broja korisnika društvenih mreža jeste projekat PRISM koji je koristio tzv. *data mining* tehnike za pretrage ogromne količine podataka koja je dostupna preko društvenih mreža. Jedna od tehnika koja je sadržana u ovom alatu jeste i tzv. *text mining*, odnosno pretraga pisane komunikacije putem unapred zadatih ključnih reči i izraza. U pitanju je inteligentna pretraga teksta koja može da bude potpuno legalna ukoliko se primenjuje na javno dostupnim objavama korisnika društvenih mreža.

Upravo je mogućnost razvoja softvera za inteligentnu pretragu javno dostupne komunikacije preko društvenih mreža stvorila veliki broj privatnih kompanija koje pružaju ove usluge. Monitoring društvenih mreža danas je jedna od legalnih usluga na tržištu i koriste je kompanije za praćenje produktivnosti zaposlenih, marketinške kompanije za plasiranje proizvoda, poslovne kompanije za praćenje uticaja na društvenim mrežama, ali i škole za praćenje aktivnosti učenika. Naravno, kad se radi o praćenju aktivnosti učenika na društvenim mrežama, ovde se neminovno i s dobrim razlogom otvara pitanje etičkih aspekata upotrebe novih tehnologija u ove svrhe. S druge strane, povećanje svih vrsta nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, a posebno u Sjedinjenim Američkim Državama, iziskuje nove načine za njihovo sprečavanje i umanjivanje posledica. Tako, u pogledu sprečavanja sajber nasilja, inteligentna pretraga teksta može da bude od izuzetno velike koristi za detekciju ove pojave (Kovačević, Nikolić, 2015). U svakom slučaju, monitoring društvenih mreža uveliko je prihvaćen kao jedan od nezaobilaznih načina za povećanje

bezbednosti učenika u obrazovno-vaspitnim ustanovama. Tako, Švarc i saradnici monitoring društvenih mreža prepoznaju kao jednu od dvanaest vrsta tehnologija za sigurnost škola (pored kontrole pristupa, video-nadzora, detektora metala, alarmnih sistema, sistema za uzbunjivanje i upozoravanje i drugih) (Shwartz et al, 2016:xii).

NADZOR 2.0 I NJEGOVE IMPLIKACIJE PO OBRAZOVNO-VASPITNE USTANOVE

Koncept nadzora 2.0⁴³ može se sagledati isključivo u kontekstu Web 2.0 okruženja i sveobuhvatne integracije podataka iz fizičkog i virtuelnog prostora. U svojoj analizi kineskog grada Šenžena iz 2008. godine, Naomi Klajn (*Naomi Klein*) ukazuje na trend koji umnogome prevazilazi tradicionalno shvatanje CCTV nadzora, i kreće se ka umrežavanju podataka o navikama pojedinaca iz više izvora: kamera za nadzor, sistema za udaljeni nadzor računara, komunikacije putem telefona i identifikacionih kartica (Klein, 2008). U tom smislu, Kun (*Larry Kuehn*) pojašnjava koncept nadzora 2.0:

„Prelazak sa nadzora 1.0 na 2.0 podrazumeva povezivanje više različitih izvora podataka iz raznovrsnih nosilaca podataka. Ova integracija povezuje kamere sa internetom, telefonima, softverom za prepoznavanje lica, GPS-om i drugim izvorima podataka. Identifikacija se zatim sprovodi preko masivne i pretražive baze podataka imena, fotografija, informacija o prebivalištu, informacija o prethodnim poslovima i biometrijskih podataka“ (Kuehn, 2008: 81).

Upravo iz ovih razloga Kun se osvrnuo na trendove u razvijenim zapadnim zemljama (Kanada, Ujedinjeno Kraljevstvo, Sjedinjene Američke Države), u pogledu uvođenja različitih vrsta nadzora koje postoje u školama. Međutim, on naglašava da u datom trenutku (u pitanju je period do 2008. godine) te vrste nadzora i dalje pripadaju nadzoru 1.0 (npr. klasični CCTV nadzor) jer svaki od njih funkcioniše pojedinačno i prikuplja podatke koji se ne mogu koristiti uvezani sa podacima iz drugih izvora. Svakako, Kun prepoznaće i trendove drastičnog pada cena, a time i dostupnosti CCTV nadzora većem broju aktera, kao i mogućnosti brzog povezivanja različitih izvora podataka na osnovu softvera koji se primarno razvija u sektoru bezbednosti, konkretno za potrebe oružanih snaga i obaveštajnih službi Sjedinjenih Američkih Država.

S druge strane, ubrzani razvoj i sveprisutnost društvenih mreža već je početkom druge decenije XXI veka počeo da zabrinjava stručnjake i istraživače kad se radi o potencijalima za nadzor koje ove platforme pružaju. Kristijan Fuks (*Christian Fuchs*) u tom smislu prepoznaće Web 2.0 nadzor, za koji kaže da je „vrsta nadzora koja sprovodi moć i dominaciju kroz eksploraciju specifičnih kvaliteta savremenog interneta, kao što su sadržaj koji kreiraju korisnici i konstantni protok dinamične komunikacije. Možemo ga okarakterisati kao sistem panoptičkog sortiranja, masovnog samonadzora i masovnog prikupljanja ličnih onlajn podataka“⁴⁴ (Fuchs, 2011a: 134). Ovaj autor analizirao je jednu od *Google* onlajn platformi (*Google Buzz*) i zaključio da se preko društvenih mreža prikuplja ogromna količina

43 Pojam „Police State 2.0“ je 2008. godine uvela Naomi Klajn, kanadska novinarka i spisateljica, a parafrasirao ga je kao „Surveillance 2.0“ Leri Kun u svom radu (Kuehn, 2008).

44 Fuks koristi izraz *dataveillance*, koji se može prevesti kao „praksa monitoringa i prikupljanja onlajn podataka, kao i metapodataka“ (Van Dijck, 2014).

informacija o ponašanju, interesovanjima i navikama korisnika, koje se zatim čuvaju, evaluiraju i prodaju marketinškim kompanijama (Fuchs, 2011b). Potpuno ista tržišna logika može se primeniti i na monitoring učenika u obrazovno-vaspitnim ustanovama, gde je u interesu škola da povećaju bezbednost svojih učenika po cenu zadiranja u (javno dostupne) podatke o svakodnevnim aktivnostima na društvenim mrežama.

MONITORING UČENIKA U OBRAZOVNO-VASPITNIM USTANOVAMA

Nadzor učenika u školama tradicionalno je bio ograničen vremenski i prostorno – vremenski na školsku godinu i vreme trajanja školskih časova i vannastavnih aktivnosti; prostorno na fizički prostor same škole ili na prostor koji se koristi za potrebe školskih i vannastavnih aktivnosti. Vremenom je od neposrednog nadzora koji su vršili nastavnici nad učenicima, bezbednost u školama poveravana licima stručnim za fizičko obezbeđenje, a nakon uvođenja posebnih organizacionih jedinica za bezbednost škola i profesionalizacije bezbednosti škola, ovo pitanje je u nadležnosti menadžera bezbednosti koji se brinu o fizičkom i tehničkom obezbeđenju, ali i o edukaciji učenika i zaposlenih o bezbednosnoj kulturi.

Ekspanzija video-nadzora (*Close-Circuit Television – CCTV*) i drastični pad troškova ove tehnologije doveli su do ubrzanog uvođenja video-nadzora i u škole, te danas gotovo da ne postoji osnovna i srednja škola bez sveobuhvatnog sistema za video-nadzor koji obuhvata mrežu kamera i centar za nadzor sa serverima za skladištenje podataka. Iako CCTV omogućava prilično veliki stepen pokrivenosti ključnih prostora u školama u kojima se učenici kreću i gde je moguće da će doći do ugrožavanja njihove bezbednosti, sama svest učenika o tome da su gotovo uvek pod potencijalnim nadzorom često utiče podstičuće na pronalaženje novih načina za izbegavanje odgovornosti za nepoželjno ponašanje.

Takođe, u doba tzv. *informacione revolucije*, mladi imaju drugačije navike, želje i sliku o svetu koji ih okružuje, nego što je to bio slučaj sa starijim generacijama. To je dovelo do pojave nekih novih problema koji se tiču psihosocijalnog razvoja školske dece u XXI veku. Visoke tehnologije omogućile su da se nadzor prilagodi ovim okolnostima, tako da su neki primeri pokušaja nadzora dece u školama došli u stanje koje se graniči sa totalitarnim sistemima nadzora, praćenja, pa i kontrole.⁴⁵ Jedan od najzastupljenijih tipova nadzora aktivnosti školske dece jeste upotreba softvera za upravljanje nastavom (*classroom management software*). Prema izveštaju organizacije *Big Brother Watch*, ovaj softver može se koristiti za sledeće zadatke:

- za praćenje sadržaja ekrana celog razreda s jednog mesta;
- za monitoring aktivnosti učenika na internetu u realnom vremenu;
- za pristup istorijatu pretrage interneta učenika;
- za automatsko preuzimanje snimka ekrana sa uređaja tokom upotrebe;
- za praćenje rada na tastaturi i dojavljivanje ukoliko učenici kucaju neprikladne ili unapred odabrane reči i izraze;

⁴⁵ Ideja nadzora školske omladine ipak nije došla sa informacionom revolucijom, već primere panoptičkog zadiranja u privatnost učenika možemo naći i u nekim autoritarnim sistemima prve polovine XX veka, gde su mladi (učenici, studenti) preko samog sistema obrazovanja bili praćeni, uglavnom zbog političkog aktivizma koji je smatrana protivustavnim (Lipovac, 2014).

– za uzbunjivanje zaposlenih na znakove lošeg ili nepristojnog ponašanja ili na signale ekstremizma i radikalizacije (Big Brother Watch, 2016).

Pored primera softvera za upravljanje nastavom, kao dobre ilustracije ideje o prodbujlivanju ove vrste nadzora najbolje govore sledeći primjeri. Grupa inženjera u Njujorku je 2013. godine najavila stvaranje programa „biometrijske učionice“ koji bi pomoću posebnih kamara pratio pokrete očiju, konverzaciju i osmehe učenika. Tako bi softver, preko algoritma za analizu ovih vizuelnih i zvučnih podataka, pružao nastavnicima detaljne informacije o svakom pokretu učenika, čime bi se lako uočile promene u ponašanju. Dalje, fondacija Bila i Melinde Gejts počela je 2012. godine da finansira razvoj biometrijskih narukvica za školsku decu. Ovi, tzv. angažovani pedometri⁴⁶ preko slabih električnih impulsa poslatih kroz kožu mere reakciju učenika na različite stimulanse u toku školskog dana. Pojedine škole npr. koriste RFID⁴⁷ identifikacione kartice za praćenje kretanja učenika u školi,⁴⁸ dok su škole u Ujedinjenom Kraljevstvu tokom prve decenije XXI veka upotrebljavale praktično ceo spektar biometrijskih tehnologija koje su u tom trenutku na tržištu bile dostupne – otisak prsta, skeniranje zenice, skeniranje dlana, prepoznavanje lica itd. (Hope, 2015: 5).⁴⁹

PRIMERI MONITORINGA DRUŠTVENIH MREŽA U OBRAZOVNO-VASPITNIM USTANOVAMA U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

Ono na šta pomenuti primeri nadzora ipak ne mogu da imaju uticaj to su prostorna i vremenska dimenzija nadzora koje su ostale ograničene na školski prostor. Međutim, razvoj i sveprisutnost informacionih i komunikacionih tehnologija omogućili su da se prostorna dimenzija nadzora proširi na virtualni svet koji prevazilazi fizički prostor, dok je temporalna dimenzija postala praktično bez vremenskog ograničenja. Glavni „masovni proizvod“ savremenih informacionih i komunikacionih tehnologija koji u tom smislu omogućava eliminaciju spatiotemporalnih prepreka za nadzor jesu upravo društvene mreže, koje danas koristi praktično kompletan populacija školske omladine. U tom smislu, ako prepostavimo da svaki učenik danas poseduje i aktivno koristi pametni telefon kojim pristupa društvenim mrežama, činjenica da postoji softver za upravljanje nastavom ne umanjuje bezbednosne rizike koji mogu da se pojave kod ove populacije. Štaviše, pametni telefoni i društvene mreže posmatraju se kao način da se zaobiđu „zvanični“ ili sad već „klasični“ načini monitoringa učenika u školama.⁵⁰

46 Brojač koraka.

47 Identifikacija putem radio-frekvencija.

48 Upotreba RFID identifikatora u školama posebno je izazvala reakciju grupa za ljudska prava i slobode, posebno zbog toga što ova tehnologija omogućava praćenje okupljanja učenika u grupama (Taylor, 2013).

49 O trendovima i budućim implikacijama monitoringa po decu i omladinu, videti: Taylor & Rooney, 2017.

50 Školska deca oduvek su pokušavala da zaobiđu autoritet nastavnika, direktora i škola kao institucija, ili, bolje rečeno, onoga što su smatrali narušavanjem njihovog prava na privatnost preko naizgled strogih pravila koja postoje u praktično svim školama na svetu. Zaobilazeњe prepreka, bez obzira na njihov tehničko-tehnološki stepen razvoja, ne događa se prvi put pojavom pametnih telefona. Tokom prvih generacija mobilnih telefona, kad je njihova upotreba u većini škola tokom nastave bila zabranjena, nastavnici su oduzimali uređaje učenicima ukoliko bi se čuo zvuk dolaznog poziva ili pristigle poruke. U američkim osnovnim školama tokom 2006. godine zabeležen je ogroman broj preuzimanja zvukova za telefon koji zbog specifične frekvencije mogu da čuju samo mlađi do 15. godine života, a zanimljivo je da se ove frekvencije koriste i za teranje mlađih s javnih površina ili iz blizine pojedinih objekata.

U narednom tekstu napravićemo kratak pregled nekoliko primera iz inostrane prakse,⁵¹ a koji se odnose na razloge za uvođenje monitoringa društvenih mreža u škole, na načine na koje se monitoring realizuje, kao i na etičke implikacije uvođenja ovakve vrste nadzora. Ono što je u ovim primerima uočljivo, to su sledeće karakteristike: (1) pokretanje monitoringa onlajn aktivnosti učenika izazvano je lokalnim primerima vršnjačkog nasilja koji su za posledicu imali teške fizičke povrede ili smrt; (2) za usluge monitoringa onlajn aktivnosti angažovane su kompanije koje već pružaju usluge te vrste u drugim domenima (poslovna analitika, *open-source intelligence* i sl.); (3) učenici i roditelji su u većini slučajeva pokretali pitanja etičke opravdanosti i legalnosti ove vrste monitoringa. Osnovna ideja iza alata za monitoring društvenih mreža jeste da se stekne uvid u aktivnosti učenika koje su javno dostupne (javne objave i javne podele sadržaja drugih korisnika, javna komunikacija sa drugim učenicima i slično). Međutim, imajući u vidu da su učenici maloletna lica, ova vrsta nadzora otvara mnoga pitanja.

Uvidom u odabране medijske napise u protekle četiri godine u Sjedinjenim Američkim Državama⁵² prepoznato je više različitih razloga za uvođenje monitoringa društvenih mreža. U pojedinim slučajevima škole su odlučile da uvedu ovaj tip nadzora zbog mogućnosti da prepoznaju žalbe učenika na funkcionisanje samog školskog sistema, odnosno zbog uočavanja problema koji dolaze od strane zaposlenih u školama, pre svega nastavnika. U većini slučajeva uvođenje nadzora društvenih mreža odnosi se na pitanja koji su karakteristični razlozi i za uvođenje „tradicionalnih“ formi nadzora, kao što je video-nadzor, a to su žalbe učenika na vršnjake, odnosno sprečavanje vršnjačkog nasilja i uz nemiravanja, ali i prepoznavanje i sprečavanje devijantnih ponašanja, kao što su alkoholizam, narkomanija i druge vrste delinkventnog ponašanja. U pogledu vršnjačkog ponašanja, monitoring društvenih mreža ima i dodatnu vrednost, a to je rano prepoznavanje vršnjačkog nasilja u sajber prostoru (*cyber bullying*). Na kraju, u ne manje bitne razloge za upotrebu ove vrste nadzora spadaju i pitanja koja se odnose na pojedince u smislu prepoznavanja društvene samoizolacije, sklonosti ka samopovređivanju i suicidu.

Kad se radi o primerima monitoringa u samim školama i tokom održavanja nastave, možemo izdvojiti sledeće primere nadzora nad upotrebotom računara i društvenih mreža. Najosnovniji oblik nadzora jeste filtriranje i prikupljanje podataka o aktivnostima učenika tokom korišćenja školskih računara. Tako, firma *CompuGuardian* nudi školama uslugu monitoringa tema koje učenici pretražuju na računarima, kao što su izrada improvizovanih eksplozivnih naprava ili diskusije o anoreksiji. Međutim, danas je upotreba školskih računara za bilo kakvu vrstu delinkventnog ili društveno neprihvatljivog ponašanja prevaziđena s obzirom na sveprisutnu upotrebu mobilnih platformi, kao što su pametni telefoni ili tablet uređaji, i s obzirom na činjenicu da se najveći deo komunikacije odigrava na društvenim mrežama.

Augusta 2014. zvaničnici škola u okrugu Vašington najavili su uvođenje monitoringa aktivnosti učenika na društvenim mrežama, dok su u školi najavili i upotrebu softvera *Social Sentinel*. Program funkcioniše tako što prikuplja, procenjuje i sređuje javno dostupne informacije sa društvenih mreža, kako bi se identifikovale pretnje prema licima, grupama ljudi, školama itd. Onda kad softver detektuje ključnu reč ili izraz, objave se

51 Nalazi su rezultat analize sadržaja nekoliko medijskih i internet izvora koji su navedeni na kraju ovog teksta.

52 U pitanju je oko deset novinskih izveštaja o nadzoru društvenih mreža u školama u periodu od kraja 2013. do kraja 2017. godine (videti medijske i internet izvore na kraju teksta).

proveravaju u odnosu na pojmove i izraze koji se koriste u vezi s nasiljem, oružjem, drogom ili alkoholom, a zatim se, u slučaju da algoritam prepozna date reči ili izraze, generiše SMS poruka ili imejl, koji se šalju direktoru škole i/ili menadžeru bezbednosti škole. Objave koje se odnose na upotrebu nasilja bile bi prosleđene policiji, dok bi se škola bavila pitanjima vršnjačkog nasilja.

Monitoring učenika van obrazovno-vaspitnih ustanova, odnosno izvan fizičkog prostora škola i nakon nastave, malo je kompleksniji nego varijanta monitoringa u školama i sa sobom otvara posebna etička pitanja. Jedan od načina koji bi se mogao nazvati tradicionalnim jeste oslanjanje na druge učenike kao na izvor informacija o potencijalnom delinkventnom ponašanju i/ili problemima koje učenici mogu da izazovu (uzbunjivači). Diskutabilan i etički upitan način jeste individualno praćenje učenika preko društvenih mreža, a primer za takav slučaj je direktor jedne škole iz Misurija, koji je dao ostavku nakon optužbi jednog roditelja da je pratio njegovo dete, učenika škole, preko lažnog naloga na Fejsbuku bez pristanka roditelja.

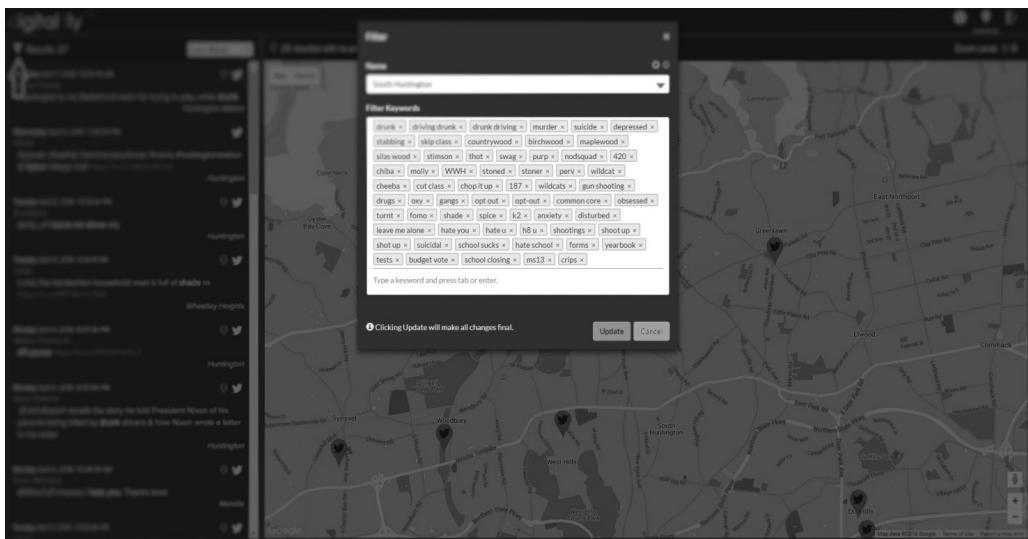
Avgusta 2013. zvaničnici školskog okruga Glendejl (Kalifornija) angažovali su kompaniju *Geo Listening* da „pretresa“ javne objave na društvenim mrežama dece koja žive u okrugu. Razlozi su se odnosili na zaštitu učenika nakon samoubistava tinejdžera u školskom okrugu. Deca iz ove škole su na Triteru ismejavala ovaj pokušaj monitoringa uz obrazloženje da zbog slenga koji se koristi na mrežama škole ne bi ništa razumele.⁵³ Da je ipak moguće prepoznati određene obrasce ponašanja, govori primer učenika koji su napravili blog na kome su anonimno diskutovali o problemima i na kome su međusobno delili „tajne“. Pojedini nastavnici i učenici primetili su da se identiteti učenika ipak mogu relativno lako utvrditi, pre svega zbog stila i načina pisanja.

Sudska praksa u SAD u poslednjih nekoliko godina prepoznaće različite presude kad je u pitanju monitoring učenika na društvenim mrežama, ali se može prepostaviti da je zbog premalog broja slučajeva još uvek rano za bilo kakva uopštavanja. Tako je sud u Indijani (SAD) 2011. doneo presudu da je jedna škola prekršila ustav zbog disciplinskog postupka protiv učenica koje su objavile nedolične fotografije na Fejsbuku. U ovom slučaju sud je utvrdio da fotografije nisu izazvale bilo kakvo kršenje pravila škole. S druge strane, federalni apelacioni sud u Nevadi je 2013. godine stao na stranu škole koja je suspendovala učenika koji je preko *MySpace* naloga pretio da će pucati na druge učenike u školi i hvalio se da kod kuće ima naoružanje.

Svakako, mnoga pitanja su otvorena kad se radi o monitoringu društvenih mreža kao obliku nadzora učenika u školama. Da li je moguće edukacijom napraviti ravnotežu između tema o slobodi izražavanja i opasnostima koje mogu da se izazovu u školi, pa i u odnosu na zakon, zbog napisanog na društvenim mrežama? Ovde treba imati na umu da je današnja školska omladina daleko bolje upućena u svoja prava (posebno u prava izražavanja misli) i mnogo brže informisana o tome. Međutim, ostaje činjenica da je ta informisanost često površna i da zanemaruje obaveze kao kontratežu pravima. Jedan od primera dobre prakse u ovom slučaju jeste uvođenje radionica na temu monitoringa aktivnosti učenika na društvenim mrežama koje bi imale za cilj razvijanje argumentacije za monitoring i protiv njega (videti: Gerni, 2014).

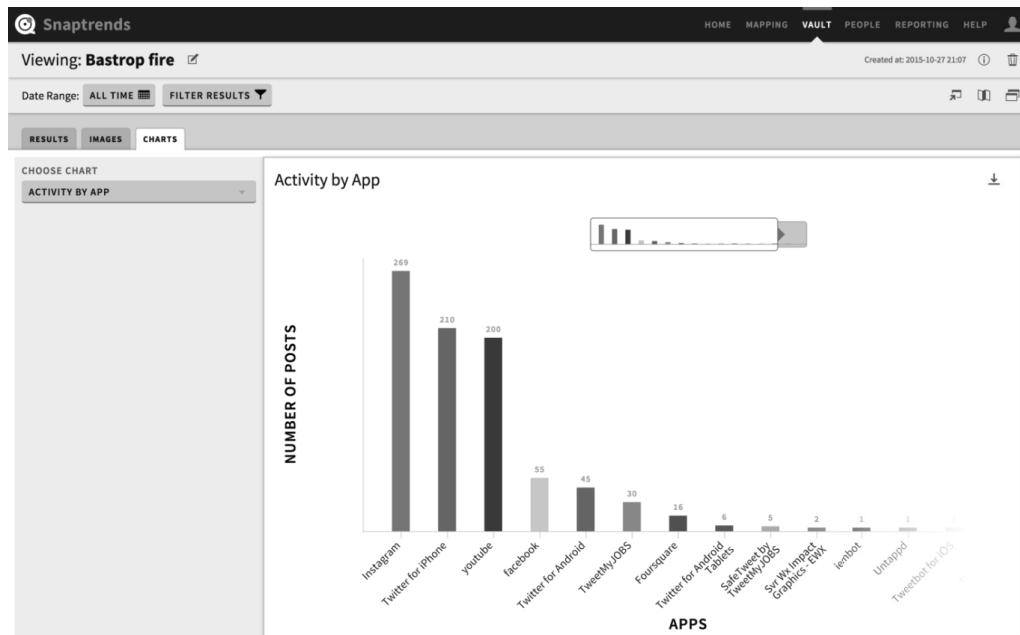
53 Druga strana istog slučaja odnosi se na činjenicu da su rukovodstvo škole i članovi školskog odbora pokušavali da sakriju da je potpisana ugovor sa kompanijom *Geo Listening*, pravdajući to razlozima da bi obelodan-jivanje uticalo na to da učenici promene nameštanja svojih profila na društvenim mrežama, čime bi oni bili onemogućeni za nadzor (Shade & Singh, 2016).

Dalje, kako prevazići generacijske razlike u pogledu ponašanja, navika, jezika (upotreba slenga) i drugaćijeg senzibiliteta dece u doba informacionih tehnologija? Na primer, u Vašingtonu je 2014. godine na sastanku uprave jedne škole, roditelja i predstavnika učeničkog parlamenta bio napravljen spisak ključnih reči za monitoring društvenih mreža, ali bi se saznalo i za nove društvene mreže koje učenici koriste. Da li treba promeniti politike privatnosti društvenih mreža, kao što je omogućavanje maloletnim korisnicima da im objave budu javno dostupne (Fejsbuk 2013)? Kako se upotrebljavaju alati za automatizovanu pretragu objava na društvenim mrežama, odnosno da li postoji mogućnost zloupotrebe softvera koji se koristi i koji su načini zaštite prava na privatnost u tim slučajevima? Da li treba beležiti baš sve što učenici objavljaju na mrežama, ili je potrebno ostaviti im prostor kako ne bi odrastali sa osećajem da su pod stalnim nadzorom?⁵⁴ Pojedini autori naglašavaju da savremene prakse i tehnologije nadzora sve više socijalizuju mlade u tzv. kulturu posmatranja u kojoj uče da posmatraju i budu posmatrani, čime prihvataju konstantan monitoring kao svojevrsnu normu (Hope, 2010; Hope, 2016). Da li softver koji prati aktivnosti učenika dok su u školi može da prati njihove aktivnosti i nakon što napuste školsko dvorište? Na primeru škole iz Vašingtona, softver *Social Sentinel* može da prati aktivnosti neposredno izvan škole, što može da pomogne ukoliko se prate aktivnosti lokalnih kriminalnih grupa ili dogovorene tuče učenika u blizini škola. U pomenutim slučajevima treba imati na umu da su mlađi, a posebno tokom osnovne i srednje škole, često i pod određenim vrstama nadzora, koje dolaze od roditeljske kontrole, upotrebe društvenih mreža i informacionih i komunikacionih tehnologija generalno (Kovačević, 2014).

Slika 1. Grafički korisnički interfejs programa *Digital Fly*: geolokacije dodeljene objavama na društvenim mrežama (mapa) koje sadrže ključne reči koje je korisnik unapred zadao (sredina), sa pregledom sadržaja objava (levo). Izvor: Bendici, R. (July 21, 2016). Schools Step Up Social Media Monitoring. *District Administration*

54 O reakcijama na monitoring društvenih mreža videti: Sayre & Dahling, 2016.

Slika 2. Grafički korisnički interfejs programa *Snaprends*: analiza trendova kroz zastupljenost konkretnog aktuelnog događaja na najčešće korišćenim društvenim mrežama (*Instagram*, *Twitter*, *YouTube*, *Facebook* itd.). Izvor: Snaprends Pricing, Features, Reviews & Comparison of Alternatives. Dostupno na: <https://www.getapp.com/business-intelligence-analytics-software/a/snaprends/> (pristupljeno 15. novembra 2017)

Br.	Naziv proizvoda	Opis karakteristika
1.	<i>Digital Fly</i>	Monitoring društvenih mreža (<i>Facebook</i> , <i>Twitter</i> , <i>Instagram</i>). Korisnik može da dobija upozorenja u realnom vremenu, da kreira spiskove za praćenje, da analizira aktuelne teme (trendovanje) i da prati geolokacije objava (slika 1). Takođe, pruža mogućnost anonimnog dojavljivanja informacija i pretragu istorijata društvenih mreža.
2.	<i>Let's Talk</i>	Monitoring više društvenih mreža i medijskih izvora o aktuelnim temama (trendovanje). Pruža upozorenja u realnom vremenu, kako bi se odmah reagovalo zbog roditelja i drugih članova zajednice. Takođe, meri broj odgovora na objave na društvenim mrežama, prati najpopularnije teme u okrugu i pruža periodične analize o proceni efektivnosti monitoringa.

3.	<i>Social Sentinel</i>	Sadrži tri alata za identifikaciju pretnji na društvenim mrežama. Biblioteka obuhvata unapred zadate, filtrirane pojmove za pretragu. Posebni algoritam omogućava ciljanu geografsku pretragu društvenih mreža, što može da bude korisno za praćenje tokom vannastavnih aktivnosti kao što su ekskurzije. Na kraju, optimizovano praćenje i kombinovanje izvora omogućava monitoring temu koje su specifične za okrug ili regiju.
4.	Blackboard Social Media Manager	Pored monitoringa aktivnosti naloga na društvenim mrežama u okrugu, takođe prati i prikuplja ključne reči i relevantna tagovanja (#) na nivou okruga, škole ili grupe, kako bi se bliže pratilo o čemu roditelji i članovi zajednice govore. Takođe, može da identificuje najuticajnije korisnike društvenih mreža u zajednici kako bi se izvršila prioritizacija i upravljanje odgovorom.
5.	<i>K12 Social</i>	Sveobuhvatna platforma za društvene mreže sa alatima koji u realnom vremenu prate i upozoravaju korisnike o spominjanju okruga u lokalnim medijima, na društvenim mrežama i drugim izvorima (blogovi, npr.). Dostupno je praćenje ključnih reči i identifikovanje političara ili medijskih napisa, kao što su izveštaji u kojima se meri angažman zajednice i domet komunikacije.
6.	<i>Impero</i>	Sadrži stalno ažuriranu biblioteku ključnih reči koja sadrži izraze koje koriste učenici u SAD, a koji se odnose na vršnjačko nasilje, samopovređivanje i radikalizaciju. Softver koristi algoritme koji prepoznaju i upozoravaju korisnika kad učenik upotrebi reč ili izraz koja se nalazi u biblioteci. Korisniku omogućava da analizira aktivnosti kako bi preuzeo korake na sprečavanju potencijalnih problema.
7.	Geo Listening Monitoring Service	Identificuje kad i gde treba intervenisati na osnovu javnih objava učenika na društvenim mrežama. Ova usluga skraćuje vreme jer je usmerena na slučajeve koji predstavljaju potencijalne probleme, zahvaljujući analitičarima koji upravi škole prosleđuju objave sa konkretnim potencijalnim problemima učenika, kako bi se škola odmah fokusirala na reagovanje.
8.	<i>Snaptrends</i>	Praćenje ključnih reči, prikupljanje, čuvanje i analiza podataka, filtriranje podataka, mapiranje i vizuelizacija podataka na geografskim kartama, putem grafikona, statističkih izveštaja itd. Takođe, ima mogućnost prikaza podataka iz više različitih društvenih mreža, praćenja aktivnosti na društvenim mrežama u realnom vremenu, lociranja geolokacija sa najviše objava vezanih za istu temu i slično (slika 2).

Tabela 1. Pregled i opis karakteristika najčešće korišćenih softverskih alata za monitoring društvenih mreža. Izvor: Bendici, R. (July 21, 2016). Schools Step Up Social Media Monitoring. *District Administration*.

ZAKLJUČAK

Pojava Web 2.0, novog kvaliteta interneta koji karakteriše dvosmernost u komunikaciji, omogućio je ubrzani razvoj i širenje društvenih mreža i doprineo njihovoj popularnosti kod mladih. Društvene mreže imaju posebno značajnu ulogu u životu učenika i zadovoljavanju njihovih saznajnih, vrednosnih, kulturnih i uopšte sociopsiholoških potreba. Oslonjenost na društvene mreže u svakodnevnoj komunikaciji među mladima dovela je do tzv. fenomena „sažimanja svetova“, odnosno brisanja granice između stvarnog i virtuelnog sveta, te mladi naraštaji društvene mreže počinju da percipiraju kao svojevrsnu produženu stvarnost.

Za roditelje, nastavnike i stručnjake na polju bezbednosti „produženje stvarnosti“ donelo je nove brige, rizike i izazove – otvorio se novi „prostor“ u kome je potrebno zaštiti psihofizički integritet mladih i, po pravilu, lakovernih korisnika. Slučajevi zloupotrebe društvenih mreža od strane učeničke populacije koji su u radu opisani ili samo pomenuti (sajber buling, elektronsko vršnjačko nasilje, ugrožavanje privatnosti, distribucija neprimerenih sadržaja, promovisanje opasnih ideologija, najava ili objava snimaka suicida i sl.) nedvosmisleno govore o potrebi nadzora društvenih mreža u cilju predupređivanja neželjenih događaja u virtuelnom svetu i sprečavanja njihovih konkretnih posledica u realnom svetu. Naravno, svaki vid nadzora i kontrole otvara i niz drugih pitanja i dilema, kako tehničkih (kojim logičko-tehničkim sredstvima i alatima je moguće sprovoditi nadzor i uspešno preventivno delovati) tako i etičkih (neophodnosti primene mera nadzora, granica njihove primene, zaštite privatnosti), pravnih, psiholoških i drugih.

Preventivno delovanje nimalo nije jednostavno, niti je moguće sprovoditi ga isključivo upotrebom logičko-tehničkih sredstava. Pojedini autori smatraju da se određeni rezultati u otkrivanju elektronskog nasilja mogu postići primenom tehnika veštačke inteligencije, tj. inteligentne pretrage teksta (*text mining*). Ona podrazumeva proces izdvajanja značajnih informacija i znanja iz nestrukturiranog teksta. Ova tehnika se, dakle, zasniva na mašinskoj analizi teksta koja podrazumeva izdvajanje nepoznatih informacija iz velike količine teksta. Većina u radu opisanih softverskih alata bazira se upravo na njoj. Pa ipak, primena ove tehnike je do sada dala samo ograničene rezultate. Prema tome, jasno je da se u suprotstavljanju elektronskom nasilju i prevenciji neželjenih pojava u sajber svetu mora zauzeti širi pristup, koji podrazumeva ne samo primenu logičkih i tehničkih alata već i usaglašavanje nacionalnih zakonodavstava sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti, razvoj kompjuterske etike, kao i edukaciju učenika, roditelja, nastavnika i školskog nenastavnog osoblja.

Sa aspekta preventivnog delovanja i zaštite dece i omladine od elektronskog nasilja i drugih pretnji na društvenim mrežama posebnu pažnju bi trebalo posvetiti izgradnji i razvoju etičkih normi i principa koji se tiču korišćenja informaciono-komunikacione tehnologije. Među takva pitanja se mogu ubrojiti pitanja privatnosti, demokratičnosti, svojinskih prava i druga. Uspostavljanje i razvoj ovih normi i principa je od izuzetnog značaja, jer bi oni mogli pronaći primenu u svim onim slučajevima narušavanja bezbednosti koji nisu u suprotnosti sa pravom, ali se percipiraju kao društveno neprihvatljivo ponašanje.

Izazov koji se stavlja pred organizacije koje se bave uređivačkom politikom na internetu, ali i pred obrazovno-vaspitne ustanove koje primenjuju mere nadzora nad svojim učenicima na društvenim mrežama, između ostalog, sastoji se u tome da se pristupi rešavanju problema kriminala, nasilja i drugih zloupotreba na internetu, a da se za to primene strategije koje ne bi narušile poverenje i umanjile korist koju on pruža svojim najmlađim korisnicima. Nažalost,

do sada je veza između tehnologije i etike bila takva da je polje kompjuterske etike naprosto sledilo razvoj kompjuterske tehnologije (Džonson, 2006). U istorijskom smislu, dakle, polje kompjuterske etike je bilo reaktivno u odnosu na tehnologiju – kompjuterski etičari su pratili tehnološki razvoj i tek naknadno reagovali na njega. Svakako da bi bilo bolje kada bi tehnologija sledila etiku. Tada bi se sigurno posvećivalo više pažnje onim tehnologijama koje povećavaju stepen zaštite privatnosti korisnika računarskih sistema.

Prvenstvena, ujedno i najbolja zaštita od elektronskog nasilja i drugih oblika uzmemiravanja ili kriminala na društvenim mrežama jeste – znanje. Moto doba prosvеćenosti bio je *sapere aude* (usudi se da znaš). Taj izraz je implicirao da ako saznavanje nečega nije nedvosmisleno opasno, onda barem predstavlja izazov i zahteva veliki rad. Ova maksima važi i danas i primenjiva je na proces sticanja znanja u sajber sferi. Konstantan porast broja društvenih mreža i inovacije u oblasti tehnologije i virtuelnih komunikacija zahtevaju stalnu edukaciju kako o njihovom svrshodnom, tako i bezbednom korišćenju, odnosno o opasnostima koje bezrezervno ponašanje korisnika u odnosu na tehnologiju nose. U odnosu na interesovanja, starost i ulogu u zajednici (dete, roditelj, nastavnik), edukacija zahteva različite pristupe i znanja i veštine koje je korisnicima potrebno preneti. Takođe, ona podrazumeva permanentnu aktivnost koja na dnevnom nivou mora pratiti nove bezbednosne rizike i pretnje uperene protiv najmlađih korisnika društvenih mreža i tragati za najboljim načinima za njihovu prevenciju i suprotstavljanje.

LITERATURA

- Ball, K., Haggerty, K. & Lyon, D. (Eds.) (2012). *Routledge Handbook of Surveillance Studies*. London: Routledge.
- Bendici, R. (July 21, 2016). Schools Step Up Social Media Monitoring. *District Administration*. Dostupno na: <https://www.districtadministration.com/article/schools-step-social-media-monitoring>
- Bentam, Dž. (2014). *Panoptikon*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Big Brother Watch (November 2016). *Classroom Management Software – Another Brick in the Wall? How Schools Use Software to Monitor Pupils (Report)*. London: Big Brother Watch.
- Džonson, D. (2006). *Kompjuterska etika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Finkel, E. (July 1, 2016). Cybersecurity and Social Media Present Growing Concerns for School Security. *Security Magazine*. Dostupno na: <http://www.securitymagazine.com/articles/87208-cybersecurity-and-social-media-present-growing-concerns-for-school-security>
- Fuchs, C. (2011a). New Media, Web 2.0 and Surveillance. *Sociology Compass*, 5(2), 134–147.
- Fuchs, C. (2011b). Web 2.0, Prosumption, and Surveillance. *Surveillance & Society*, 8(3), 288–309.
- Fuko, M. (1997). *Nadzirati i kažnjavati*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Fuko, M. (2014). Oko moći. U: Bentam, Dž. (2014). *Panoptikon*. Novi Sad: Mediterran Publishing, 9–28.
- Gerni, A. (2014). *Is Monitoring Students' Use of Social Media Wrong? (A Classroom Activity and Argumentative Performance Task for 7th grade Civics)*. Caesar Rodney School District.
- Hamilton, B. (March 19, 2016). Safety in Schools: Will Social Media Monitoring Help Keep Kids Safe? *CBC News*. Dostupno na: <http://www.cbc.ca/news/canada/canadian-school-safety-social-media-monitoring-1.3479718>
- Hope, A. (2010). Student Resistance to the Surveillance Curriculum. *International Studies in Sociology of Education*, 20(4), 319–334.
- Hope, A. (2015). Governmentality and the "Selling" of School Surveillance Devices. *The Sociological Review*, 63(4), 840–857.
- Hope, A. (2016). Biopower and School Surveillance Technologies 2.0. *British Journal of Sociology of Education*, 37(7), 885–904.
- Klein, N. (May 14, 2008). China's All-Seeing Eye. *Rolling Stone*. Dostupno na: <http://www.naomiklein.org/articles/2008/05/chinas-all-seeing-eye>
- Kordić, B. & Putnik, N. (2012). Društvene mreže na internetu i bezbednost učenika. U: Popović Čitić, B., Đurić, S. i Kešetović, Ž. (Ur.) (2012). *Bezbednosni rizici u obrazovno-vaspitnim ustanovama*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Kovačević, A. (2014). Softver za monitoring učenika na internetu. U: Popović Čitić, B. i Đurić, S. (Ur.) (2014). *Modeli unapređenja bezbednosti u obrazovno-vaspitnim ustanovama*. Beograd: Fakultet bezbednosti, 149–166.

- Kovačević, A. & Nikolić, D. (2015). Automatic Detection of Cyberbullying to Make Internet a Safer Environment. In: Cruz-Cunha, M. M. & Portela, I. M. (Eds.) (2015). *Handbook of Research on Digital Crime, Cyberspace Security, and Information Assurance*. Hershey: International Science Reference, pp. 277–290.
- Kubicki, B. (September 12, 2016). School Risk Management: Monitoring Student Social Networks. *Gibson Blog*. Dostupno na: <http://www.gibsonins.com/blog/school-risk-management-monitoring-student-social-networks>
- Kuehn, L. (2008). Surveillance 2.0: The „Information Panopticon“ and Education. *Our Schools, Our Selves, Summer 2008*, 81–91.
- Lipovac, M. (2014). Ministarstvo prosvete i vera od 1919. do 1945. godine – ideologizacija institucije, nadziranje i kažnjavanje. *Godišnjak Fakulteta bezbednosti 2014*, 213–228.
- Lyon, D. (2007). Surveillance Studies: An Overview. Cambridge: Polity Press.
- Petersen, J. K. (2012). Introduction to Surveillance Studies. Boca Raton: CRC Press.
- Richez, M. (December 7, 2015). Social Media Monitoring Ushers in a New Era in School Security and Safety. *Security Info Watch*. Dostupno na: <http://www.securityinfowatch.com/article/12144327/new-era-in-school-security-and-safety-social-media-monitoring>
- Richez, M. (May 10, 2016). Safety, Schools & Social Media Monitoring. *Safety Outlook*. Dostupno na: <http://www.safetyoutlook.com/safety-schools-social-media-monitoring/>
- Richez, M. (November 7, 2015). New Era in School Security and Safety: Social Media Monitoring. *Linkedin*. Dostupno na: <https://www.linkedin.com/pulse/new-era-school-security-safety-social-media-michel-richez>
- Sayre, G. M. & Dahling, J. J. (2016). Surveillance 2.0: How Personality Qualifies Reactions to Social Media Monitoring Policies?. *Personality and Individual Differences*, 90(2016), 254–259.
- Schwartz, H. L. et al. (2016). *The Role of Technology in Improving K-12 School Safety*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Sengupta, S. (October 28, 2013). Warily, schools watch students on the internet. *The New York Times*. Dostupno na: <http://www.nytimes.com/2013/10/29/technology/some-schools-extend-surveillance-of-students-beyond-campus.html>
- Shade, L. R. & Singh, R. (2016). „Honestly, we’re Not Spying on Kids“: School Surveillance of Young People’s Social Media. *Social Media + Society, Oct-Dec 2016*, 1–12.
- Smart Insights (2017). *What Happens Online in 60 seconds?* Dostupno na: <https://www.smartinsights.com/internet-marketing-statistics/happens-online-60-seconds/>
- Taylor, E. (2013). *Surveillance Schools: Security, Discipline and Control in Contemporary Education*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Taylor, E. & Rooney, T. (Eds.) (2017). *Surveillance Futures: Social and Ethical Implications of New Technologies for Children and Young People*. London: Routledge.
- Thalen, M. (August 7, 2014). School District Prepares to Track Students’ Social Media Activity. *InfoWars*. Dostupno na: <https://www.infowars.com/maryland-school-district-prepares-new-software-to-track-students-social-media-posts/>

- Turner, K. (April 22, 2016). Schools are Helping Police Spy on Kids' Social Media Activity. *The Washington Post*. Dostupno na: https://www.washingtonpost.com/news/the-switch/wp/2016/04/22/schools-are-helping-police-spy-on-kids-social-media-activity/?utm_term=.69fc274a1d24
- Van Dijck, J. (2014). Datafication, Dataism & Dataveillance: Big Data between Scientific Paradigm and Ideology. *Surveillance & Society*, 12(2), 197–208.
- Winn, Z. (January 20, 2016). Countering Potential Campus Threats with Social Media Monitoring. *Campus Safety*. Dostupno na: http://www.campussafetymagazine.com/article/countering_potential_threats_with_social_media_monitoring

KORISNI LINKOVI

- Blackboard*, <http://www.blackboard.com/>
- Digital Fly*, <https://www.digitalfly.net/>
- Geo Listening*, <http://www.geolistening.com/>
- Impero*, <http://www.imperosoftware.com/>
- K12 Social*, <http://www.schoolmessenger.com/>
- Let's Talk*, <http://www.k12insight.com/>
- Snaptrends*, <http://snaptrends.com/>
- Social Bakers*, <http://www.socialbakers.com/Suite>
- Social Sentinel*, <http://www.socialsentinel.com/>

SOCIAL MEDIA MONITORING AS A FORM OF SURVEILLANCE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Ivan R. Dimitrijević

Nenad Putnik

Zoran Kučeković

Abstract: Forms of bullying in schools in the 21st century are split between physical and virtual world because of new information and communication technologies. In that manner, the virtual world is more suitable space for potential bullies because it does not require direct physical and auditory contact, and it provides the possibility for anonymity in communication at the same time. Cases of bullying in the last years, taking into account the increased number and diversity of social media platforms, are more frequent and those include several different and new forms of violence. Through the analysis of known and verified events in the area of social media monitoring in educational institutions in the last couple of years, authors are giving the literature review about possibilities for efficient and effective monitoring in this area, with an overview of the existing commercial solutions for social media monitoring.

Key words: social media, monitoring, cyber bullying, school security

Boris Kordić • Svetlana Stanarević • Milan Lipovac • Nevena Šekarić*

RAZLIČITI ASPEKTI UVODENJA I PRIMENE VIDEO-NADZORA U SREDNJIM ŠKOLAMA U BEOGRADU

Apstrakt: Situacionu prevenciju je moguće odrediti kao set mera kojima se deluje na sredinske uslove sa ciljem preveniranja, odnosno eliminisanja uslova koji pogoduju izvršenju različitih delikata, čak i krivičnih dela, kao i drugih neželjenih događaja. Jedna od mera situacione prevencije odnosi se na mere uvođenja i primene video-nadzora. U ovom radu akcenat je stavljen upravo na uvođenje i primenu video-nadzora u beogradskim srednjim školama, odnosno na pravni, organizacioni, kadrovski, tehnički i finansijski aspekt, pa je ovo istraživanje usmereno na utvrđivanje faktičkog stanja video-nadzora, odnosno da se utvrdi način na koji je video-nadzor uveden u škole, kako i kakva je praksa primene video-nadzora u srednjim školama na teritoriji Beograda. Očekuje se da dobijeni nalazi mogu poslužiti i za objašnjenje određenih procedura koje su najčešće korištene u beogradskim srednjim školama, ali i da mogu imati i praktičnu primenu u smislu kompariranja postojećih iskustava i prenošenja pozitivne prakse, ali pre svega kao presek postojećeg stanja i polazna osnova za unapređenje sadašnjeg nivoa primene video-nadzora kao mere situacione prevencije u obrazovno-vaspitnim ustanovama u Beogradu.

Ključne reči: mere situacione prevencije, video-nadzor, srednje škole, Beograd

UVOD

Iako su prvi primeri primene video-nadzora stari i više od 70 godina, njegova intenzivnija primena traje tek oko dve decenije (PCR, 2014). Dakle, devedesete godine XX veka obeležene su, između ostalog, i sve intenzivnjom primenom video-nadzora. Međutim, brojni statistički podaci pokazuju da je primena video-nadzora pravu ekspanziju doživela tek nakon terorističkih napada u Njujorku i Vašingtonu 11. septembra 2001. godine i u Londonu 7. jula 2005. godine.

Rastući strah od terorizma nije jedini razlog za usvajanje i sve veću primenu video-nadzora. Naime, ova mera se može koristiti i za upravljanje bezbednosnim incidentima u javnom prostoru i privatnim objektima, ali i za praćenje drugih mera i radnji koje preduzimaju provajderi bezbednosti.⁵⁵ To je takođe nezamenljiv pomoćni alat koji olakšava istražne radnje, odnosno rasvetljavanje delikata, čak i krivičnih dela, kao i drugih neželjenih događaja. Iako se video-nadzor više koristi kao sredstvo odvraćanja ili prevencije nego kao jedna od mera koja olakšava istražne radnje (EFUS, 2010), veoma je teško utvrditi konkretan i merljiv doprinos video-nadzora u sprečavanju bezbednosnih incidenta ili smanjenju stope kriminala.

I pored toga, danas je više nego ubičajena upotreba video-nadzora u vladinim zgradama, na aerodromima, železničkim stanicama, u prodavnicama i bankama širom sveta (naročito Evrope i Severne Amerike), ali sve više i u javnom gradskom prevozu, na ulicama, pa i u školama i fakultetima. Iako ne postoji precizan podatak kada je instaliran prvi video-nadzor u školi, procenjuje se da se to dogodilo sredinom devedesetih godina prošlog veka. Nismo došli ni do preciznog podatka kada je prvi put instaliran video-nadzor u školama u Srbiji, ali je prema rezultatima našeg istraživanja to period od pre više od 10 godina, konkretno, u slučaju jedne srednje škole u Beogradu, 2002. godine. Zanimljivo je pomenuti da je, prema jednom istraživanju u 15 američkih država, od svih bezbednosnih mera u školama najčešća upotreba upravo video-nadzora, i to do 90%.

Kako bi se video-nadzor uveo u određenu školu, ali i bilo koju drugu zgradu, odnosno ustanovu, potrebno je preduzeti niz aktivnosti u tačno utvrđenom redosledu. Procedure uvođenja video-nadzora svakako se razlikuju od države do države, pa čak i od ustanove do ustanove u istoj državi. Ove procedure su odraz iskustva i praksi koji su uboљčavani konkretnim zakonskim i podzakonskim propisima, a u pojedinim slučajevima i kada je to potreba situacije nalagala i jasnim smernicama i vodičima za primenu video-nadzora u konkretnoj ustanovi.

Upravo u jednom od takvih vodiča za primenu video-nadzora u školama istaknuto je kako se „sistem video-nadzora može koristiti samo kao posebno sredstvo u kojem škola može opravdati njegovu upotrebu na osnovu verifikovanih, specifičnih izveštaja o slučajevima krađe, nasilja, kršenja sigurnosti i bezbednosti, brige o javnoj bezbednosti ili druge ubedljive okolnosti“ (OIPC Guidelines for the Use of Video Surveillance Systems in Schools, 2013: 1). Dakle, moraju

⁵⁵ Može se reći da su mogućnosti novih kamera i mrežnih tehnologija da identifikuju, prate i olakšavaju druge istražne radnje. Razvoj različitih tehnoloških dostignuća koji nalaze primenu u video-nadzoru uslovno omogućavaju razlikovanje više tipova primene u odnosu na cilj zbog kojeg se video-nadzor kao mera i preduzima. Iako prilično nejasna i međusobno neisključujuća distinkcija, vredna pomena je razlika ciljeva koju pravi Kristofer Slobogin na posmatranje, snimanje, praćenje i identifikovanje (dopune radi, Slobogin čak korisit pojам „tehnologija“ u kontekstu ovih ciljeva. Vidiči slike: Christopher Slobogin, (2002). *Public Policy: Camera Surveillance of Public Places and the Right to Anonymity*, 72 Miss. L. J. 213, 222. i Guidelines for Public Video Surveillance: A Guide to Protection Communities and Preserving Civil Liberties, Constitution Project, Washington, D.C. 2005).

se prvo ispitati druga manje invazivna sredstva za odvraćanje ili otkrivanje kriminala ili drugih neželjenih aktivnosti, pre nego što se video-nadzor nametne kao rešenje. Takođe je dobra ideja da se obave konsultacije sa nosiocima obrazovno-vaspitnog postupka, uključujući pre svih učenike/studente, ali i nastavnike, roditelje i druge zaposlene, a kako bi se utvrdili njihovi stavovi o ovoj meri situacione prevencije, a pre donošenja konačne odluke o uvođenju video-nadzora u konkretnoj školi. Upravo zbog toga, u jednom od prethodnih radova smo već istakli da ukoliko želimo da izvršimo sveobuhvatni pristup i donešemo dobro utemeljenu odluku, onda bi „analiza aktuelnog stanja u pogledu primene video-nadzora u školskoj sredini trebalo da obuhvati šest aspekata: pravni, tehnički, kadrovski, finansijski, organizacioni i socijalni“ (Lipovac, 2014: 136). Imajući to u vidu, kreirali smo upitnik koji je obuhvatio set pitanja za rasvetljavanje tehničkog, kadrovskog, finansijskog i organizacionog aspekta uvođenja i primene video-nadzora, a na koji su odgovarili predstavnici 87 srednjih škola u Beogradu.

METODOLOŠKI OKVIR PROUČAVANJA UVOĐENJA I PRIMENE VIDEO-NADZORA U SREDNJIM ŠKOLAMA U BEOGRADU

U Srbiji se prema podacima iz poslednjeg Statističkog godišnjaka nalazi preko 4.300 školskih zgrada u kojima nastavu pohađa oko 794.632 učenika⁵⁶ i gde je zaposленo oko 76.000 nastavnika. Tih skoro 800.000 učenika veći deo dana provode u tim školskim zgradama, odnosno školskom prostoru, a koji bi po svojim karakteristikama trebalo da omogući što bolje i lakše ostvarivanje osnovnih ciljeva zbog kojih škole i postoje – obrazovanje i vaspitanje dece, ali i da pruži bezbednost deci, zaposlenima, roditeljima i drugim učesnicima obrazovno-vaspitnog procesa. Usled specifičnih psihofizičkih karakteristika, a primarno u vezi sa uzrastom i intelektualnom zrelošću, učenička populacija predstavlja veoma osetljivu, odnosno ranjivu kategoriju, a zbog čega uživa posebnu pažnju i zaštitu.

Upravo zbog ovih okolnosti, kada se u školskoj sredini dogodi bilo kakav incident u kojem je neki od učenika žrtva na bilo koji način, stručna, pa i najšira javnost imaju poseban interes u vezi sa takvim slučajevima. Zbog toga škole i nadležne institucija preuzimaju niz aktivnosti kojima se predupređuje mogućnost pojave bilo kakvog incidenta, odnosno neželjenog događaja, poput nasilja ili slično, a u kojima bi neko od učenika bio žrtva.

Jedan deo aktivnosti koje škole mogu preduzeti u cilju redukovanja mogućnosti pojave neželjenih događaja odnosi se na mere kojima se vrši situaciona prevencija. Najjednostavnije rečeno, situaciona prevencija u obrazovno-vaspitnim ustanovama podrazumeva uticaj na školsku sredinu kojim se predupređuje postojanje pogodnih uslova za pojavu nekog incidenta, delinkventnog ili kriminalnog ponašanja. Škola naravno ne može da predupredi svaki oblik nasilja, ali ona ipak ima obavezu da učini sve kako bi se smanjili izgledi za nasilje ili krivična dela, odnosno kako bi se predupredila mogućnost da do tako nečega uopšte i dođe ili da pak stvori mehanizme da se, ukoliko do tako nečega dođe, umanje posledice i/ili lakše otkriju učinioći takvih dela i primereno kazne.

⁵⁶ Kod osnovnog obrazovanja (čije je pohađanje takođe obavezno) obuhvat generacije je veći u odnosu na prethodnu školsku godinu i iznosi 98,6%. Obrazovanje nakon završene osnovne škole nastavljaju skoro svi učenici (99,1%), a obuhvat generacije srednjim obrazovanjem je oko 89,6%, jer dolazi do osipanja učenika posle upisa u srednje škole (RZS, 2017).

Tehnološka revolucija koja prožima sve segmente života utiče naravno i na školski prostor tako što, između ostalog, otvara mogućnost za primenu informaciono-komunikacionih tehnologija i gde se samo jedna od mera odnosi na uvođenje i primenu video-nadzora u školama. Imajući to u vidu, u ovom radu je akcenat stavljen upravo na uvođenje i primenu video-nadzora u beogradskim srednjim školama. Dakle, ovo istraživanje je usmereno na utvrđivanje faktičkog stanja video-nadzora u srednjim školama na teritoriji Beograda i gde je cilj da se utvrdi broja srednjih škola koje su uvele video-nadzor kao tehničku meru bezbednosti, zatim da se utvrdi način na koji je video-nadzor uveden u škole, kako i kakva je praksa primene video-nadzora, odnosno sagledavanje različitih aspekata uvođenja i primene video-nadzora u srednjim školama u Beogradu.

Istraživanje je sprovedeno na uzorku srednjih škola na teritoriji Beograda. Za anketare je izabrano 14 studenata završnih godina Fakulteta bezbednosti koji su prošli potrebne pripreme za realizaciju ankete i dobili potrebna uputstva. Istraživanje je sprovedeno kroz dve faze: telefonski intervju sa školom i intervju u školi sa zaposlenim koji je upućen u tehničke, organizacione i druge aspekte video-nadzora koji postoji u toj srednjoj školi. Utvrđeno je da je ukupan broj srednjih škola na teritoriji Beograda 87 (Tabela 1), u kojima prema podacima iz Statističkog godišnjaka Republike Srbije ima 2.440 odeljenja i 59.517 učenika (RZS, 2017).

SREDNJE ŠKOLE	
Ukupan broj škola	87
Nije ostvaren kontakt	6
Ima video-nadzor	72
Nema video-nadzor	6
Video-nadzor ne radi	3
Nije prihvatio intervju o v. n.	18
Prihvatio intervju o v. n.	47
Sprovedeno intervjuja	27

Tabela 1. Podaci o uzorku srednjih škola i rezultatima telefonskog intervjuja

U prvoj fazi istraživanja obavljeni su telefonski razgovori sa predstavnicima srednjih škola, a kako bi se utvrdilo da li škole imaju uveden video-nadzor, te da li bi rukovodstvo škole prihvatalo da se sa njima obavi intervju u cilju istraživanja o video-nadzoru u njihovoj školi. Utvrđeno je da 72 srednje škole imaju ispravan video-nadzor, 3 imaju neispravan, a 6 nema video-nadzor, dok sa 6 srednjih škola nismo uspeli da uspostavimo kontakt.

Vredan nalaz u ovoj fazi je takođe i podatak da 18 intervjuisanih srednjih škola nije prihvatio intervju. Neki od razloga zašto škole nisu prihvatile intervju povezan je sa vremenom obavljanja intervjuja koji se odvijao tokom maja meseca kada škole ulaze u završnu fazu i „prebukirane su obavezama“. Intervju je prihvatio 47 srednjih škola, a on je sproveden u 27 njih. U nekim školama koje su prihvatile intervju on nije sproveden zbog nemogućnosti da se utvrdi termin intervjuja usled previše obaveza zaposlenih u školama.

Za sprovođenje druge faze istraživanja sastavljen je Upitnik o video-nadzoru u školama koji su intervjueri imali pred sobom. Intervjueri su radili u paru: jedan je vodio intervj, a drugi zapisivao odgovore i po potrebi se uključivao u razgovor. Na početku Upitnika je tekst kojim se intervjueri obraćaju nadležnim u školi i glasi: „Poštovani, mi smo odabrani od strane tima istraživača sa Fakulteta bezbednosti da sprovedemo intervj sa Vama sa ciljem da sagledamo način uvođenja video-nadzora u Vašoj školi, praksi primene video-nadzora, kao i efekte na bezbednost školske sredine. Mi smo studenti Fakulteta bezbednosti i ova aktivnost je deo naše stručne prakse. Nadamo se uspešnoj saradnji tokom intervjua i Vašoj pomoći u prikupljanju potrebnih informacija. Podaci koje dobijemo od Vas koristiće se isključivo u svrhu istraživanja, a izvor podataka (naziv škole) neće se pominjati“.

Upitnik je sastavljen da pokrije pet oblasti u skladu sa ciljem istraživanja. Prvu oblast čini način kako je uveden video-nadzor i kako se koristi (osam pitanja). Drugu oblast čini kako je došlo do uvođenja video-nadzora i utvrđivanje aspekata funkcionisanja video-nadzora (trinaest pitanja). Treću oblast čini utvrđivanje ostalih mera bezbednosti koje se koriste u školi (jedno pitanje). Četvrtu oblast čini utvrđivanje pritužbi i zahteva u vezi sa video-nadzorom (dva pitanja). Peta oblast pokriva bezbednosne aspekte upotrebe video-nadzora.

U ovom radu ćemo prikazati rezultate dobijene obradom podataka vezanim za prve dve oblasti intervjua, i to samo organizacioni, kadrovski, tehnički i finansijski aspekt. U obradi podataka je korišćena bazična deskriptivna statistika i kvalitativna analiza.

Međutim, pre predstavljanja rezultata istraživanja o organizacionom, kadrovskom, tehničkom i finansijskom aspektu video-nadzora, potrebno je napraviti osrvt na pravni okvir, a što svakako doprinosi sagledavanju ukupnog ambijenta koji određuje način uvođenja i primene video-nadzora u školskoj sredini.

PRAVNI ASPEKT

Izmenama propisa u oblasti obrazovanja i vaspitanja u poslednjih desetak godina nisu obuhvaćene promene koje se odnose na pravni tretman primene video-nadzora u školama. U jednom od prethodnih radova već je konstatovano da u Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (*Sl. glasnik RS*, br. 72/09, 52/11 i 55/13), Zakonu o osnovnom obrazovanju i vaspitanju (*Sl. glasnik RS*, br. 55/2013) i Zakonu o srednjem obrazovanju i vaspitanju (*Sl. glasnik RS*, br. 55/2013) nisu postojale eksplisitne odredbe u pogledu primene video-nadzora u školskoj sredini (Lipovac, 2014: 137). Isto se i danas može reći za Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (*Sl. glasnik RS*, br. 88/2017), kao i Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju (*Sl. glasnik RS*, br. 55/2013 i 101/2017) i Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju (*Sl. glasnik RS*, br. 55/2013 i 101/2017), a koji su izmenjeni i dopunjeni tokom 2017. godine. Bez obzira što primena video-nadzora u obrazovno-vaspitnim ustanovama nema direktan osnov u matičnim zakonima, veliki broj škola poseduje video-nadzor. Procedura uvođenja video-nadzora nije jedinstvena, ali postoji neki preovlađujući načini donošenja odluka vezano za postavljanje i primenu video-nadzora u školskoj sredini. Autorke Kovačević Lepojević i Žunić Pavlović smatraju da je najčešći slučaj kada odluku o tome donosi školski odbor na predlog direktora škole i uz saglasnost saveta roditelja i učeničkog parlamenta. Ali takođe ističu da se prilikom odlučivanja o

implementaciji video-nadzora najviše razmatraju načini na koje će implementacija biti finansirana, dok se manje pažnje posvećuje etičkim i bezbednosnim pitanjima (Kovačević Lepojević i Žunić Pavlović, 2012: 330).

Pored procedure koja je vezana za uvođenje video-nadzora u obrazovno-vaspitnim ustanovama, zakonski propisi ne utvrđuju ni način primene nadzora kako u školskoj sredini, tako ni u javnom prostoru uopšte. Čak ni Zakon o zaštiti podataka o ličnosti (*Sl. glasnik RS*, br. 97/08, 104/09, 68/12 i 107/12), kao matični i krovni zakon u ovoj oblasti, ni jednom jedinom odredbom ne uređuje obradu ličnih podataka građana putem video-nadzora. Određeni predlozi zakona, kao i preporuke postoje, a da li će i kad biti usvojene, ostaje da se vidi.

Primena video-nadzora u školskoj sredini ima i određene specifičnosti od kojih se ključna vezuje za kategoriju lica čije se ponašanje nadzire. U slučaju srednjih škola uglavnom stariji i mlađi maloletnici, a u slučaju osnovnih škola to su mahom deca, odnosno lica mlađa od 14 godina. Primena video-nadzora u školskoj sredini može značajno da ugrozi pravo na privatnost i neka druga ljudska prava (pravo na zaštitu podataka o ličnosti, slobodu kretanja i sl.). Zato pravno regulisanje nikako nije samo tehnička odluka, nego bi prevashodno trebalo da zaštitи prava dece i maloletnika, a čija su prava specifična i koja se moraju čuvati sa posebnom brigom, a što bi zakonodavac svakako trebalo da ima u vidu (Lipovac, 2014: 137).

Nasuprot ovome, nadležni ministar je u aprilu 2010. godine doneo podzakonski akt koji u jednoj svojoj odredbi predviđa slučajeve u kojima je moguće „vršiti pregled video-zapisa elektronskog nadzora nad prostorom“. Odnosno, Pravilnikom o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje (Br. 110-00-129/10-01 od 22. aprila 2010. godine) propisano je da obrazovna ustanova „proverava svaku informaciju o mogućem nasilju, zlostavljanju i zanemarivanju“, a koje između ostalog podrazumevaju i pregled snimaka video-nadzora u školskoj sredini. Dakle, Pravilnikom je predviđeno preuzimanje mera i aktivnosti kojima se u obrazovno-vaspitnoj ustanovi stvara bezbedno i podsticajno okruženje, neguje atmosfera saradnje, uvažavanja i konstruktivne komunikacije (Pravilnik, str. 2). Pravilnikom su takođe prepoznati i ciljevi koji se odnose na podizanje svesti učenika, roditelja i zaposlenih, zatim negovanje atmosfere saradnje i tolerancije, stvaranje prepostavki za konstruktivno reagovanje na nasilje, kao i obezbeđivanje zaštite učenika, roditelja i svih zaposlenih od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (Pravilnik, str. 2). Na ovaj način nadležno ministarstvo je i formalno u vidu podzakonskog propisa predvidelo zaštitu gotovo svih načela koji su obuhvaćeni teorijskim konceptom pozitivne školske klime.

Nadležno ministarstvo je predvidelo postojanje Timova za zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, a čiji sastav određuje direktor škole iz redova zaposlenih i gde je najčešće pedagog ili psiholog zadužen za vođenje i čuvanje dokumentacije o svim situacijama nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u kojima Tim za zaštitu postupao. Redosled postupanja u intervenciji na prvom koraku podrazumeva proveru sumnje ili otkrivanje nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, a što se obavlja prikupljanjem informacija, koje opet može biti direktno ili indirektno.

Prikupljanje informacija ima za cilj utvrđivanje relevantnih činjenica na osnovu kojih se potvrđuje ili odbacuje sumnja na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje. Tokom prikupljanja informacija poštuju se principi utvrđeni Konvencijom i pravila koja se primenjuju u postupcima u kojima učestvuje maloletno lice, odnosno dete i/ili učenik. Ustanova proverava svaku informaciju o mogućem nasilju, zlostavljanju i zanemarivanju (Pravilnik, 2010: 11).

Pravilnik takođe predviđa mogućnost pregleda video-zapisa ukoliko ustanova ima elektronski nadzor nad prostorom (2010: 11). Na ovaj način se podzakonskim aktom praktično konstatiuje opciona primena video-nadzora u obrazovno-vaspitnim ustanovama u Republici Srbiji.

ORGANIZACIONI ASPEKT

Prvi podatak je vezan za zaposlenog koji je u ime škole učestvovao u intervjuu (Tabela 2). U 66,7% slučajeva direktor je prihvatio da bude intervjuisan o video-nadzoru, a u 14,8% slučajeva je to preuzeo sekretar. U dva slučaja je direktor bio prisutan sa drugim zaposlenim iz škole, a u jednom slučaju je psiholog sa drugim zaposlenim iz škole davao intervju. U jednom slučaju je intervju dao pedagog, a u tri slučaja drugi zaposleni iz škole.

Intervjuisani	f	%
direktor	18	66,7
sekretar	4	14,8
pedagog	1	3,7
psiholog	1	3,7
druga osoba	3 (+3*)	11,1
broj srednjih škola	27	100,0

Tabela 2. Zaposleni sa kojima je obavljen intervju u srednjim školama
**prisustvovali intervjuu*

Prema Uputstvu Ministarstva prosvete nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije iz 2014. godine, sve ustanove u oblasti obrazovanja imaju obavezu da donesu opšti akt o zaštiti i bezbednosti dece i učenika, a donošenjem ovog akta ustanove su dužne i da sprovode adekvatne mere. U postupku propisivanja mera za zaštitu i bezbednost dece i učenika učestvuje i savet roditelja (član 58 stav 5 tačka 9 Zakona), a pribavlja se i mišljenje učeničkog parlamenta (član 105 stav 1 tačka 1 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (*Sl. glasnik RS*, br. 72/2009, 52/2011, 55/2013, 35/2015 – autentično tumačenje, 68/2015 i 62/2016 – odluka US)). U svim pravilnicima o bezbednosti učenika, koji su doneti prema ovom Uputstvu MPNTR postoji stavka da se u cilju zaštite i bezbednosti učenika preuzimaju neke od mera kao što su: saradnja sa državnim i organima lokalne samouprave, dežurstvo u školi, osiguranje učenika, video-nadzor i druge mere. Postoje mere koje sprovode sve škole (dežurstvo nastavnika, osiguranje učenika i sl.) i postoje mere koje se uvode sporadično od škole do škole. **Svaka mera zahteva određenu** prethodnu analizu problema i zajedničkog dogovora svih relevantnih činilaca škole šta ponuditi kao rešenje. Međutim, dešava se da se neke mere uvode i zato što su popularne u nekom trenutku, kao što je video-nadzor, te imamo izjavu načelnika Republičke prosvetne inspekcije u Srbiji koji upravo navodi da je uvođenje video-nadzora u obrazovnim ustanovama bilo veoma popularno pre pet-šest godina, ali da se u mnogim školama pokazalo kao lose rešenje, jer su kamere nestručno postavljene (Velimir Tmušić, Danas, 2014). Nestručno postavljanje kamera može biti samo jedan od problema, mnogo važniji je da li je zaista opravdano uvoditi video-nadzor kao

meru bezbednosti dece i učenika i da li se pri uvođenju poštuju određene norme, standardi, preporuke, uputstva i sl.

Ipak, u sprovedenom istraživanju nismo postavili direktno pitanje šta je bio konkretni razlog da se uvede video-nadzor i da li je to bilo opravdano ili neopravdano, već smo pošli od činjenice da video-nadzor postoji, pa smo tražili neke opšte informacije o njegovom funkcionisanju i načinu korišćenja.

Pokušali smo i da indirektno utvrdimo, odnosno pretpostavimo, da li su ispoštovani neki opšti uslovi i standardi o upotrebi video-nadzora, koji se, čak i ako nisu jasno definisani posebnim zakonskim normama države u okviru čijih institucija se i uvodi video-nadzor, moraju oslanjati na neke važne evropske i međunarodne propise kao što su:

- Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (CEDH) Saveta Evrope – 1950;
- Konvencija za zaštitu pojedinaca pri automatskoj obradi ličnih podataka Saveta Evrope – 1981;
- Povelja o osnovnim pravima Evropske unije 2000/2009;⁵⁷
- Direktiva 95/46/CE Evropskog parlamenta i Saveta o zaštiti pojedinaca u vezi sa obradom ličnih podataka i njihove slobodne razmene.

Kada je u pitanju nacionalno zakonodavstvo u Republici Srbiji, već je dovoljno pisano o postojećim i o nedostajućim zakonskim rešenjima kada je ova problematika u pitanju (Lepojević, Pavlović, 2012; Lipovac, 2014). Najveći problemi se ogledaju u tome da li i kako nacionalni i lokalni pravilnici regulišu primenu video-nadzora i zaštitu ličnih podataka ili, na primer, da li je postavljanje sistema video-nadzora u skladu sa postizanjem ciljeva za koje Ustav dopušta ograničenje osnovnih prava i sl. Uostalom, član 42 Ustava Srbije kaže da se „prikupljanje, držanje, obrada i korišćenje podataka o ličnosti uređuju zakonom“ (*Sl. glasnik RS*, br. 98/2006).

Iz svega prethodno navedenog, postojanje internih dokumenata koji regulišu upotrebu video-nadzora jeste značajno, jer se njima obično definišu ciljevi upotrebe video-nadzora, jasno definišu politike i procedure za korišćenje zapisa nadzora, odnosno način korišćenja informacija prikupljenih video-nadzorom, jasna i specifična obrazloženja za instaliranje video-nadzora i sl. Postoji preporuka da se informacije ne smeju zadržavati ili koristiti u druge svrhe, osim u one koje su opisane u tim dokumentima. Pa tako, na primer, ako je video-nadzor instaliran kako bi se sprečio vandalizam nakon školskih časova i redovnih školskih aktivnosti, onda se ne sme upotrebiti za rešavanje pitanja rutinske školske discipline tokom školskog dana. Stručnjaci preporučuju procedure za uvođenje video-nadzora, a pre svega utvrđivanje problema sa kojim se škola suočava, zatim se odlučuje o tome kako se oprema za video-nadzor može koristiti za rešavanje tog problema (Green, 1999). Nepostojanje interne dokumentacije, poput pravilnika, smernica, uputstva ili nečeg sličnog, otvara prostor za sumnju od mogućih zloupotreba, narušavanja privatnosti ili ugrožavanja nekih drugih ljudskih prava lica čije se ponašanje nadzire na ovakav način u školskoj sredini.

Odlukom o uvođenju i primeni video-nadzora u srednjim školama trebalo bi da bude utvrđen cilj zbog čega se to radi kao i načini na koji će se taj ili ti ciljevi ostvariti. Sama odluka bi po pravilu trebalo da podrazumeva i izradu neke vrste elaborata, kojim bi bio konkretizovan odnos različitih tehničkih, kadrovskih i finansijskih aspekata video-nadzora

⁵⁷ Povelja je usvojena 2000. godine, ali je pravno obavezujuća postala 2009. godine.

u školskoj sredini, a sa ciljem uspostavljanja optimalnog modela koji bi, oslanjajući se na postojeće resurse, povećao efektivnost primene video-nadzora.

U sprovedenom istraživanju dobili smo podatak da samo jedna škola ima usvojen interni dokument koji reguliše upotrebu video-nadzora, a elaborat o uvođenju video-nadzora jedna četvrtina istraženih škola, dok u značajnoj većini škola (skoro 60%) to nije slučaj (tabela 3). To može biti i jedan od pokazatelja zašto su odgovori na neka pitanja u vezi sa postavljanjem i načinom funkcionisanja video-nadzora nejasna, nedorečena, neprecizna ili su jednostavno izostala.

Elaborat	f	%
postoji elaborat	7	25,9
možda postoji elaborat	2	7,4
ne postoji elaborat	16	59,3
bez odgovora	2	7,4
broj srednjih škola	27	100

Tabela 3. Postojanje elaborata o uvođenju i primeni video-nadzora u srednjim školama

Jedno od centralnih pitanja u vezi sa organizacionim aspektom primene video-nadzora vezano je za prostor nad kojim će se vršiti nadzor. Kod ovog pitanja postoje neka opšta pravila koja se primenjuju u većini situacija. Kamere se ne mogu koristiti u delovima škole u kojima zaposleni i učenici imaju „opravdano očekivanje privatnosti“ (Green,1999), što bi uključilo kancelarije, ali prvenstveno prostorije kao što su toaleti, svlačionice, garderobera i sl. S druge strane, kao školski prostori za koje se očekuje da pružaju „opravdano manje privatnosti“ navode se hodnici, stepeništa, biblioteke, parking, školsko dvorište i sl. Imajući to u vidu, osnovna pretpostavka u vezi sa ovim pitanjem odnosila se na to da su video-nadzorom u najvećem broju slučajeva pokriveni javni visokofrekventni prostori u školskoj sredini koji „opravdano pružaju manje privatnosti“, odnosno školsko dvorište i hodnici (računajući ulaz u zgradu i stepeništa).

Ova pretpostavka je u potpunosti potvrđena jer je u gotovo svim srednjim školama u kojima je sprovedeno istraživanje video-nadzor postavljen u školskom dvorištu i hodnicima, dok su učionice i sportske sale pokrivene video-nadzorom u šest od 27 škola, a kancelarije u samo dva slučaja (tabela 4).

Raspored kamera	f	%
dvorište škole	27	100
hodnici	26	96,3
učionice	6	22,2
kancelarije	2	7,4
sportska sala	6	22,2
broj srednjih škola	27	100

Tabela 4. Mesto postavljenih kamera u srednjim školama

Još jedno važno pitanje vezano je za mesto u kojem se sprovodi video-nadzor, odnosno mesto gde se nalazi monitoring centar (prostorija sa monitorima). U tom smislu, prepostavka je bila da se monitoring u najvećem broju slučajeva realizuje u samim školama, a da se samo u manjem broju slučajeva monitoring vrši van zgrade škole.

Ova prepostavka je takođe u potpunosti potvrđena s obzirom na to da se monitoring najčešće vrši u samim školama, i to u 92,6% slučajeva (tabela 5). Samo u jednoj školi se nadzor vrši u monitoring centru opštine i u jednoj u monitoring centru policijske stanice na toj opštini, a dok se u tri škole monitoring istovremeno vrši i u školi i u monitoring centru policijske stanice.

Monitoring centar	f	%
u školi	27	100
u kontrolnom centru policije	1 + 3*	14,8
u kontrolnom centru opštine	1	3,7
na nekom drugom mestu	0	0

Tabela 5. Mesto gde se nalazi monitoring centar srednjih škola koje su pod video-nadzorom

*vrši se istovremeno i u školi

KADROVSKI ASPEKT

U vezi sa pitanjem – *Koje lice je zaduženo da faktički sprovodi monitoring?*, prepostavka je bila da je to zaposleni kome je organ rukovođenja (u ovom slučaju direktor srednje škole) poverio to zaduženje. Na osnovu rezultata do kojih smo došli nije moguće potvrditi postavljenu prepostavku s obzirom na to da monitoring najčešće vrši direktor (u 37% slučajeva), a zatim angažovano obezbeđenje (u 25,9% slučajeva) (tabela 6). U ostalim slučajevima to radi ili pomoćnik direktora ili dežurni nastavnici ili po potrebi drugi zaposleni. U vezi sa ovim je takođe značajan i nalaz o tome koliko često se vrši pregled video-zapisa, pa se tako u 24 srednje škole (88,9%) pregled vrši povremeno, a lice koje najčešće vrši taj pregled jeste direktor, zatim obezbeđenje, pomoćnik direktora ili neka druga osoba.

Vršilac nadzora	f	%
direktor	10	37
obezbeđenje	7	25,9
zaposleni, dežurni	5 + 1*	18,5
pomoćnik direktora	3 + 1*	11,1
bez odgovora	2	7,4
policia	0 + 1*	3,7
broj srednjih škola	27	100

Tabela 6. Koje lice je zaduženo da faktički sprovodi monitoring?

*vrši istovremeno i direktor

Kao što je već istaknuto, centralna prepostavka u radu je da video-nadzor kao mera situacione prevencije ima važno mesto u ukupnom setu mera za unapređenje bezbednosti u obrazovno-vaspitnim ustanovama, ali i da ima određene nedostatke, od kojih se dobar deo odnosi na koliziju sa određenim ljudskim pravima, prvenstveno onih koji se odnose na zaštitu prava privatnosti, podataka o ličnosti, a koji naročito dolaze do izražaja kada su u pitanju deca i mladi, odnosno posebno ranjive kategorije. Kompleksnost primene video-nadzora i delikatna pitanja koja otvara ukazuju na neophodnost edukacije, kako onih koji bi neposredno trebalo da upravljaju sistemom i vrše nadzor, tako i onih koji čuvaju, odnosno arhiviraju snimljene podatke.

Edukacija je važna da bi oni koji upravljaju video-nadzorom bili upoznati sa njegovim tehničkim karakteristikama (softver i hardver), mogućnostima i ograničenjima, svrhom i ciljem postavljanja i korišćenja ove bezbednosne tehnologije i različitim etičkim dilemama i potencijalnim problemima koji mogu proistekći iz neadekvatne upotrebe video-nadzora, a naročito video-zapisa. Nas je zanimalo da li je osoba koja je zadužena za čuvanje video-zapisa prošla neki vid edukacije i dobili smo prilično neodređene odgovore, naročito oko vrste edukacije, dok je prema izjavi intervjuisanih, samo četvrtina prošla neku edukaciju. Naravno, moramo uzeti u obzir da monitoring centar gde se vrši video-nadzor nije uvek u školi, već može biti stacioniran u policijskoj stanicici ili u prostorijama opštine. Dakle, u pitanju su lokacije za koje intervjuisani sigurno nemaju podatak da li su operateri zaista prošli neki vid edukacije (što bi se, prema prirodi posla i institucije u kojoj rade, i podrazumevalo).

Određeni nivo znanja, a pre svega stručnosti očekuje se od onih koji postavljaju/ugrađuju sistem video-nadzora. Prema najnovijem Zakonu o privatnom obezbeđenju (*Sl. glasnik RS*, br. 104/2013 i 42/2015), ugradnjom svih sistema tehničke zaštite mogu se baviti samo licencirane firme prema važećem ugovoru koji su obavezne da sklope sa investitorima. Svaka licencirana firma i svi njihovi službenici imaju legitimaciju MUP-a koja dokazuje da je to osoba koja ima licencu. Svi koji su ugradili sistem pre 01. januara 2017. godine u obavezi su da sklope ugovor o održavanju tog sistema sa licenciranom firmom i da sistem prilagode zahtevima Zakona o privatnom obezbeđenju. Kako se od onih koji ugrađuju sistem video-nadzora očekuje da pruže i određene smernice (opet neki vid edukacije), mi smo došli do podatka da je u polovini škola to i učinjeno, ali i da je polovini to bilo uskraćeno. Samim tim, javljaju se i pitanja i dileme kako uopšte funkcioniše video-nadzor, ko, kako i koliko stručno nadzire, pregleda video-materijal, čuva video-zapis i da li adekvatno reaguje u odnosu na ono što je zabeleženo, a može predstavljati trag o nekom incidentu, vandalizmu ili nekom drugom prekršaju.

Imajući sve prethodno navedeno u vidu, upitnik je sadržao i sledeće pitanje – *Da li je lice koje je zaduženo da sprovodi monitoring (a što podrazumeva i čuvanje video-zapisa) prošlo neki vid obuke/edukacije?* Pretpostavka u vezi sa ovim je da lica zadužena za sprovođenje monitoringa nisu prolazila neki vid obuke/edukacije. Od ukupnog broja srednjih škola u kojima je sprovedeno istraživanje, u 15 škola zadužena lica nisu prošla nikakav vid obuke/edukacije, dok se u 25,9% slučajeva navodi da su zadužena lica prošla neki vid obuke/edukacije (tabela 7.). Međutim, kada je postavljeno dodatno pitanje u vezi sa vrstom edukacije/obuke, ispitanici su dobijali odgovore poput: stručna obuka, osnovna obuka, interna edukacija, dok o određenom broju slučajeva ispitanici nisu ni znali da navedu vrstu obuke/edukacije.

Edukacija	f	%
prošlo edukaciju	7	25,9
nije prošlo edukaciju	15	55,6
bez odgovora	5	18,5
broj srednjih škola	27	100

Tabela 7. Edukacija za upotrebu video-zapisa u srednjim školama

U delu koji se odnosi na organizacioni aspekt uvođenja i primene video-nadzora u školskoj sredini postavljeno je i pitanje zaštite ljudskih prava, a prvenstveno prava na privatnost. Samo pitanje glasi – *Da li video-nadzor tog prostora može da ugrozi određeno ljudsko pravo?* (pravo na privatnost, zaštitu podataka o ličnosti itd.). Kao što je već istaknuto, video-nadzorom u beogradskim srednjim školama najčešće je pokriveno školsko dvorište i hodnici. Ređa je praksa da su i učionice pod video-nadzorom, a ukoliko jesu, očekivano je da nastavnik na to upozori učenike. Prostorije koje nikako ne bi trebalo stavljati pod video-nadzor jesu školski toaleti i svlačionice jer se na taj način ugrožava elementarno pravo na privatnost. Takođe, u pogledu načina vršenja video-nadzora, a u vezi sa zaštitom ljudskih prava, potrebno je preduzeti i određene radnje kako bi se: 1) redukovao krug lica koja u konkretnoj školskoj ustanovi mogu imati pristup monitorima u kontrolnoj sobi video-nadzora; 2) zaštitili kanali prenosa slike od kamere do monitora (mrežne kablove i/ili internet); 3) obezbedilo adekvatno čuvanje snimaka. Na ovaj način sprečila bi se mogućnost da neko neovlašćen i bez stvarne potrebe i razloga zadire u privatnost drugih, a prvenstveno učenika, odnosno dece i maloletnika (Lipovac, 2014: 138).

Pored navedenog, naročito je važno da svi koji ulaze u školsku sredinu u kojoj se vrši video-nadzor budu o tome obavešteni, a što može biti u formi tekstualnog obaveštenja, slike ili grafičkog simbola koji je istaknut na vidnom mestu.

U vezi sa tim ispitivali smo – *Da li postoji obaveštenje o video-nadzoru?* Pretpostavka u vezi sa ovim pitanjem bila je da ipak u većini slučajeva postoji obaveštenje da je školski prostor pod video-nadzorom. Ova pretpostavka je i potvrđena s obzirom na to da je utvrđeno da je u 2/3 srednjih škola na vidnom mestu škole istaknuto obaveštenje o tome da je prostor škole pod video-nadzorom, a u jednoj trećini nije. Obaveštenje je najčešće istaknuto na glavnom ulazu u školu, na svim ulazima u školu, a ponekad i na hodnicima (tabela 8).⁵⁸

58 Zbog zakonskih nedorečenosti o obradi podataka dobijenih putem video-nadzora, Poverenik za zaštitu podataka o ličnosti je još 2014. godine dao predlog za detaljno regulisanje video-nadzora u svom Modelu zakona o zaštiti podataka o ličnosti, ali je Ministarstvo pravde propustilo da reguliše ovo pitanje u svom nacrtu zakona o zaštiti podataka o ličnosti iz novembra 2015. godine. Poverenik je istakao važnost poštovanja međunarodnih standarda u ovoj oblasti, pa je između ostalih predloga dao i jedan koji se odnosi na postavljanje obaveštenja o video-nadzoru. Rukovodeći se međunarodnim standardima, on smatra da obaveštenje mora da sadrži sledeće podatke: 1) da je video-nadzor u toku i grafički simbol video-nadzora; 2) naziv rukovaoca koji vrši video-nadzor; 3) broj telefona na koji se mogu dobiti informacije gde se i koliko dugo čuvaju snimci iz sistema video-nadzora.

Postojanje obaveštenja	f	%
istaknuto obaveštenje	18	66,7
nije istaknuto obaveštenje	9	33,3
broj srednjih škola	27	100

Tabela 8. Obaveštenje o video-nadzoru u srednjoj školi

TEHNIČKI APSEKT

Tehnički apsekt uvođenja i primene video-nadzora u srednjim školama u Beogradu proučavan je kroz nekoliko pitanja, a koja se prevashodno odnose na tehničke karakteristike video-opreme, broj kamera, ali i period uvođenja video-nadzora.

Kada se govori o broju postavljenih kamera, kao i kod definisanja cilja ili svrhe postavljanja video-nadzora, veoma je važno ispoštovati princip proporcionalnosti prema Povelji o demokratskom korišćenju video-nadzora koju je objavio EFUS (*Chapter for a Democratic Use of Video Surveillance*, 2010). Naime, stremljenje ka proporcionalnosti je pre svega stremljenje ka ravnoteži između ciljeva koje treba postići i načina na koji će se postići. Prema Povelji, važno je procenjivati proporcionalnost prilikom svake faze obrade podataka i to: broj i domaćaj kamera, kao i njihove tehničke odlike; tehnički i ljudski aspekt moraju se strogo prilagoditi potrebama; koristiti samo onu tehnologiju koja odgovara unapred određenim ciljevima; korišćenje sistema video-nadzora definisati prostorom i vremenom; tehnički aspekt instaliranja mora uzeti u obzir sistem prikrivanja privatnih područja uz pomoć tehnologije dinamičnog maskiranja, tako da se eliminiše mogućnost nadzora privatnih prostora, što se može postići i pozicioniranjem kamera i prilagođavanjem ugla snimanja.

Rezultati našeg istraživanja pokazuju da po broju postavljenih kamera postoji prilično neravnomerna distribucija. Broj postavljenih kamera varira od 7 do 29 (tabela 9). Najveći je broj škola čiji je broj kamera u rasponu od 11 do 14 (29,6%). Vrlo retko ih ima više od 27, i to samo u jednom slučaju. Pri tome treba i ove podatke uzeti s rezervom jer intervjuisani nisu uvek bili sigurni u broj postavljenih kamera, već su davali približan, odnosno okviran broj postavljenih kamera.

Broj kamera	f	%
7–10	5	18,5
11–14	8	29,6
15–18	6	22,2
19–22	0	0,0
23–26	5	18,5
29	1	3,7
bez odgovora	2	7,4
broj srednjih škola	27	100

Tabela 9. Broj postavljenih kamera u srednjim školama

Prepostavke u vezi sa pitanjem broja kamera mogle bi se odnositi na vezu između broja kamera i broja prostorija/prostora koji su pod video-nadzorom, njihovog oblika, kvadrature, osvetljenosti, ali i tehničkih karakteristika samih kamera (vrsta objektiva, mogućnost snimanja u uslovima smanjene vidljivosti, kvalitet zuma, fiksna ili mobilna kamera i sl.). Međutim, kako najveći deo ovih pitanja nije obuhvaćen upitnikom, korelacija između ovih varijabli nije mogla biti ispitivana.

Na pitanje ko je odredio gde će se postaviti kamere najčešći odgovor je da je to odredilo stručno lice iz firme izabrane da postavlja kamere, a retko da je to odredila opština, direktor ili savet roditelja. Sličan odgovor je dobio na pitanje ko je odredio tip kamere koja će se postaviti za video-nadzor. U pogledu dužine čuvanja video-zapisa očekivanja su bila da se u najvećem broju slučajeva video-snimci čuvaju 14 dana. Međutim, prema dobijenim nalazima rok čuvanja video-zapisa u beogradskim srednjim školama je 30 dana. i to u 51,9% slučajeva (tabelu 10). Samo u jednoj školi se video-zapis čuva dva meseca.

Vreme čuvanja	f	%
do 7 dana	4	14,8
10 dana	1	3,7
15 dana	3	11,1
20 dana	2	7,4
30 dana	14	51,9
60 dana	1	3,7
bez odgovora	2	7,4
broj srednjih škola	27	100

Tabela 10. Vreme čuvanja video-zapisa u srednjim školama

Na pitanje koja osoba je ovlašćena za čuvanje video-zapisa većina odgovara je da nije nijedna posebno zadužena, već se čuva na zaštićenom hard-disku, ili kažu da je odgovorna osoba za čuvanje zapisa direktor, obezbeđenje i retko neko treći. Trećina srednjih škola je uvela video-nadzor pre više od deset godina (tabelu 11). Većina srednjih škola je uvela video-nadzor u periodu od pre deset godina do pre pet godina, a manji broj je uveo u poslednjih pet godina.

Period uvođenja	f	%
2002–2006	9	33,3
2007–2011	13	48,2
2012–2017	5	18,5
broj srednjih škola	27	100

Tabela 11. Period uvođenja video-nadzora u srednjim školama

Samo u jednoj srednjoj školi video-nadzor ima opciju audio-snimka pored video-snimka. Međutim, moguće da stvarno stanje nije takvo jer intervjuisana osoba nije znala da navede ni približan broj kamera u školi. U 81,5% srednjih škola ($f = 22$) video-nadzor ispravno funkcioniše, a u 5 škola (18,5%) ne funkcioniše ispravno. U 74,1% srednjih škola ($f = 20$) vršene su tehničke promene u video-nadzoru, a u 7 škola (25,9%) nisu. U svim školama video-nadzor se vrši puna 24 sata. Samo jedna škola je navela da ima takvu tehniku da se snimanje pali samo kada se registruje pokret.

FINANSIJSKI ASPEKT

Nije redak slučaj da se na nivou lokalne samouprave donosi odluka i izdvajaju sredstva za finansiranje video-nadzora u svim školama na teritoriji te opštine, ali bez prethodne procene i analize. S obzirom na to da sve škole sigurno nisu na isti način ugrožene, sasvim je jasno da ni mere uvođenja i primene video-nadzora ne mogu biti najadekvatnija mere u svim konkretnim slučajevima (Više o ovome u: Lipovac, 2014). Naravno, ovakva praksa je moguća tamo gde propisi ne postoje ili gde nisu najjasniji, ne tretiraju tu oblast precizno i ostavljaju prostora za izvesne zloupotrebe.

Imajući to u vidu, postavili smo pitanje finansiranja uvođenja video-nadzora i utvrdili da su srednje škole u Beogradu najčešće same finansirale uvođenje video-nadzora, a ponekad i uz pomoć opštine, roditelja ili donacija (tabelu 12).

Izvor finansiranja	F	%
opština ili Grad Beograd	7 + 4*	25,9
škola	17	63,0
roditelji	1 + 3*	3,7
donacija	2 + 1*	7,4
broj srednjih škola	27	100

Tabela 12. Finansiranje uvođenja video-nadzora u srednjim školama

*dodatajni izvor finansiranja

Kao čest izvor finansiranja javlja se opština ili Grad Beograd, a samo u malom broju slučajeva kompletno finansiranje sproveli su roditelji ili je video-nadzor uveden na osnovu donacija. Iako ne znamo da li su odluci da se finansira ovakav jedan projekat prethodila bilo kakva utemeljena procena potreba i/ili analiza postojećeg stanja, našim istraživanjem uspeli smo da dobijemo odgovore koji upućuju na to da su neki zahtevi ili standardne procedure ispoštovane, a to su dobijanje saglasnosti roditelja za uvođenje i primenu video-nadzora ili čak i odluka saveta roditelja, a što je svakako važna i pozitivna okolnost.

Na pitanje kako je izabrana firma koja će postaviti kamere najčešće se navodi odgovor putem tendera, a zatim da je to odredila opština, a retko da je to odlučio savet roditelja.

ZAKLJUČAK

Nastojanje svih zainteresovanih strana da u obrazovno-vaspitnim ustanovama obezbede optimalne uslove za bezbedno i podsticajno odrastanje i razvoj dece i učenika obuhvata niz mera i aktivnosti. Jedan deo aktivnosti koje škole mogu preduzeti u cilju redukovanja mogućnosti pojave neželjenih događaja odnosi se na mere kojima se vrši situaciona prevencija. Naravno, škola ne može da predupredi svaki oblik nasilja, odnosno svaki neželjeni događaj, ali ona ipak ima obavezu da učini sve kako bi se smanjili izgledi za nasilje ili krivična dela, odnosno predupredila mogućnost da do tako nečega uopšte i dođe, ili da pak stvori mehanizme da se, ukoliko do tako nečega dođe, umanje posledice i/ili lakše otkriju učiniovi takvih dela i primereno kazne.

Savremene informaciono-komunikacione tehnologije nalaze sve veću primenu i u oblasti situacione prevencije, a što video-nadzor čini veoma popularnom merom za pružanje, odnosno unapređenje nivoa bezbednosti. Video-nadzor kao mera situacione prevencije obuhvata niz karakteristika od kojih se samo deo odnosi na pravni, organizacioni, kadrovski, tehnički i finansijski aspekt.

U ovom radu je akcenat bio stavljen na sve navedene aspekte, tako da se deo postavljenih pitanja odnosi na period uvođenja video-nadzora, postojanje elaborata u uvođenju i primeni video-nadzora, prostorijama koje su pod video-nadzorom, mestu postavljanja i broju kamera, njihovim tehničkim karakteristikama, periodu čuvanja video-zapisa, licima koja su zadužena za monitoring i mestu gde se monitoring sprovodi, podacima o određenoj edukaciji koje je odgovorno lice trebalo da prođe, postojanju obaveštenja da je objekat pod video-nadzorom itd.

Dobijeni nalazi su deskriptivnog tipa, ali svakako mogu poslužiti i za objašnjenje određenih pitanja koja su vezana za uvođenje i primenu video-nadzora, i to prevashodno u odnosu na procedure koje su najčešće korišćene u srednjim školama u Beogradu. Dobijeni nalazi takođe mogu imati i praktičnu primenu u smislu kompariranja postojećih iskustava i prenošenja pozitivne prakse, ali pre svega kao presek postojećeg stanja i polazna osnova za unapređenje sadašnjeg nivoa primene video-nadzora kao mere situacione prevencije u obrazovno-vaspitnim ustanovama u Beogradu.

LITERATURA

- Christopher Slobogin, (2002). Public Policy: Camera Surveillance of Public Places and the Right to Anonymity, 72 Miss. L. J. 213, 222.
- EFUS, *Citizens,Cities and video surveillance, Towards a democratic and responsible use of CCTV*, ed. EFUS (Paris, 2010);
- Green, Mary W. (1999). The Appropriate and Effective Use of Security Technologies in U.S. Schools. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice. Posećena strana: <http://www.ncjrs.org/school/ch2.html>
- Guidelines for Public Video Surveillance: A Guide to Protection Communities and Preserving Civil Liberties, Constitution Project, Washington, D.C. 2005.
- Honovich, J., *Security Manager's Guide to Video Surveillance*. Version 2.0, IPVideoMarket. info, Novembre 2008, 131 p.
- Kovačević Lepojević, M. & Žunić Pavlović, V. (2012). Primena video-nadzora u kontroli kriminala. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11(2), 325–345.
- Lipovac, M. (2014). Različiti aspekti primene video-nadzora u školskoj sredini u Republici Srbiji. U Popović Ćitić, B. i Đurić, S. (Ur.). *Modeli unapređenja bezbednosti u obrazovno-vaspitanim ustanovama*. Beograd: Fakultet bezbednosti, str. 131–147.
- OIPC Guidelines for the use of video surveillance systems in schools, February 13. 2013.
- PCR, (2014), The history of CCTV – From 1942 to present, videti na sajtu: <http://www.pcr-online.biz/news/read/the-history-of-cctv-from-1942-to-present/034658>. PRISTUPLJENO 22. JULIA 2017.
- Petersen, J. K. (2012). *Handbook of surveillance technologies*, 3d ed., CRC Press, Taylor & Francis Group.
- Republički zavod za statistiku (2017). Statistički godišnjak Republike Srbije. Beograd.
- Roberts, L. (2017). History of Video Surveillance and CCTV. Videti na sajtu: <http://www.wecusurveillance.com/cctvhistory>. Pristupljeno 18. jula 2017.
- Tmušić, V. (2014). Kamere u učionici – mobing ili zaštita, Dnevne novine „Danas“, 28. februar, 2014.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, *Sl. glasnik RS*, br. 72/2009, 52/2011, 55/2013, 35/2015 – autentično tumačenje, 68/2015 i 62/2016 – odluka US.

DIFFERENT ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION AND APPLICATION OF VIDEO SURVEILLANCE IN BELGRADE SECONDARY SCHOOLS

**Boris Kordić
Svetlana Stanarević
Milan Lipovac
Nevena Šekarić**

Abstract: Situational prevention can be defined as a set of actions that affects the environment in order to prevent or eliminate conditions favoring the execution of various offenses, even crimes, as well as other unwanted events. One of situational prevention actions is also implementation and application of video surveillance. This paper emphasizes the implementation and application of video surveillance in Belgrade secondary schools, so this research is focused on determining the actual state and conditions of video surveillance, that is, to determine the way video surveillance is implemented in schools, and what is the practice of applying video surveillance in secondary schools in the territory of the City of Belgrade. And where the expectation that the findings can also be used to explain some of the procedures most commonly used in Belgrade's secondary schools, but also that they can have practical application in terms of comparing existing experiences and transferring positive practices, but above all as a cross-cutting of the current situation and a starting point for improving the current level of application of video surveillance as an act of situational prevention in educational institutions in Belgrade.

Key words: situational prevention actions, video surveillance, secondary schools, Belgrade

Boris Kordić • Lepa Babić *

OPAŽANJA UČENIKA O VIDEO NADZORU U ŠKOLAMA

Apstrakt: Video nadzor je široko prisutan u osnovnim i srednjim školama kao tehnička mera bezbednosti u školama. Važna funkcija video nadzora je prevencija nepoželjnih ponašanja. U našem istraživanju smo se usmerili na opažanja učenika o video nadzoru u školama (i studenata na fakultetima): koliko kamere je postavljeno, gde su postavljene, koliko se dugo čuva zapis, kakva je vrsta zapisa, ko ima pravo pristupa zapisu i slična. Pokazalo se da su opažanja učenika i studenata dobrim delom uslovljena subjektivnim faktorima i uzrasnim specifičnostima. Zbog toga je važno uzrasno specifično planirati edukativne aktivnosti koje bi pomogle u izgradnji kognitivnih šema o video nadzoru koje su usklađene sa praksom njegovog korišćenja i time pojačati preventivnu funkciju video nadzora u sprečavanju nepoželjnog ponašanja, a istovremeno doprineti povećanom osećanju sigurnosti kod učenika i studenata bez potrebe za ograničavanjem autentičnog izražajnog ponašanja.

Ključne reči: video-nadzor, školska sredina, učenici, prevencija, sigurnost

UVOD

Video nadzor označava praćenje dešavanja na određenom mestu putem tehničke opreme u koju spadaju kamere i kompjuterska oprema zadužena za skladištenje video zapisa. Video nadzor je postao česta tehnička mera bezbednosti koja se koristi u osnovnim i srednjim školama u Republici Srbiji. Video nadzor ima dve glavne funkcije. S jedne strane, preventivno utiče na odvraćanje ljudi od nepoželjnog ponašanja, a, s druge strane, video zapis može poslužiti kao dokazni materijal za nečije nepoželjno ponašanje. Široka upotreba video nadzora ne znači da je to uspešna preventivna i represivna mera, ali je svakako vidljiva mera koja promoviše školu kao bezbedno mesto i doprinosi osećanju sigurnosti kod učenika, profesora i roditelja.

Prvobitna funkcija uvođenja video nadzora u škole je povezana sa sprečavanjem incidenata kao što su uništavanje školske imovine, krađa školskog inventara i slične. Međutim, često su medijski propraćeni incidenti u školama bili povod da se uvede video nadzor (Addington, 2009; Lipovac, 2014). Na taj način su se izdvojile dve prednosti primene video nadzora: unapređivanje osećanja sigurnosti učenika i nastavnika (Green, 1999), i prevencija provala u školsku sredinu, krađa, uništavanja školske imovine i drugih oblika nasilja (Nieto, 1997; Garcia, 2003).

Evaluacione studije primene bezbednosnih tehnologija u školama su retke te je teško proceniti stvarnu efikasnost tehnologije video nadzora (Kovačević-Lepojević, Žunić-Pavlović, 2012). U okviru niza mera bezbednosti koje se koriste u školama video nadzor predstavlja samo tehnička mera formalnog nadzora u prevenciji i represiji nepoželjnog ponašanja. Neki autori upozoravaju da jednostavnost i konkretnost primene mere video nadzora može da nas odvrati od primene uspešnih strategija prevencije kao što je sredinsko dizajniranje (Isnard, 2001). Negovanje fleksibilne organizacione kulture otvorene za promene predstavlja jedan od preduslova za efikasno i efektivno reagovanje na bezbednosne rizike u obrazovno-vaspitnim ustanovama (Kordić, 2016). Neki nalazi govore da video nadzor može negativno uticati na školsku klimu, pa i na komunikaciju među đacima (Addington, 2009). Postoji mogućnost zloupotrebe podataka dobijenih video zapisom posebno kod povrede privatnosti (Pavone, Pereira, 2009). Stoga je važan i način na koji se koristi video nadzor. Na primer, ukoliko učenici nisu svesni da je postavljen video nadzor i da se njihovo ponašanje beleži video zapisom to znači da činjenica da je video nadzor postavljen ne znači i njegovu preventivnu ulogu.

Naše istraživanja je usmereno na utvrđivanje opažanja učenika osnovnih i srednjih škola o video nadzoru u školama. Nas zanima, pre svega, da li učenici opažaju postojanje video nadzora i na koji način su informisani o njegovom funkcionisanju kao značajnom podatku za predviđanje delotvornosti video nadzora u prevenciji nepoželjnog ponašanja.

METOD ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je sprovedeno na prigodnom uzorku mladih ljudi upitnikom sastavljenim za ovu svrhu. Ukupan uzorak čini 200 ispitanika kad se oduzme 10 nevalidnih upitnika. Uzorak čini 69 studenata, 61 učenik srednje škole i 70 učenika osnovne škole sedmog i osmog razreda. Zbog anonimnosti se ne navode imena fakulteta i škola. Uzorak nije ujednačen po polu, čine ga 134 devojke i 66 mladića. Uzrast nije ušao u obradu zbog toga što je reč o prigodnom uzorku koji je veštački podešen u tri kategorije: učenike sedmog i osmog razreda osnovne škole, učenike srednjih škola i studente.

Upitnik je sastavljen da pokrije pet oblasti u skladu sa širim ciljem istraživanja. U uputstvu je dato objašnjenje istraživanja rečenicom: „Ovim upitnikom želimo da saznamo kako gledate na upotrebu kamera radi povećanja bezbednosti u školama“. Prvu oblast čini opažanje i znanje o činjenicama upotrebe video nadzora u ustanovi (pet pitanja). Ostale oblasti su pokrivene sa četrdeset tvrdnjki koje se procenjuju na petostepenoj skali Likertovog tipa. Drugu oblast čini razumevanje smisla upotrebe video nadzora. Treću oblast čine iskustva povezana sa upotrebom video nadzora, direktna ili indirektna. Naredne dve oblasti pokrivaju odnos pojedinca prema video nadzoru, da li on utiče na vlastita osećanja i ponašanja.

Prilikom sastavljanja tvrdnjki upitnika korišćena je metoda nominalne grupe sa grupom od šest studenata radi produkcije što većeg broja indikatora. U obradi podataka je, pored deskriptivne statistike, korišćena i multivarijantna statistika.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U ovom radu će biti prezentovani deo rezultata istraživanja povezan sa opažanjem video nadzora kod učenika/studenata. U prikazu rezultata ćemo krenuti od faktičkog stanja video nadzora u ustanovama i njegovog opažanja od strane učenika/studenata. U prigodni uzorak su ušle tri osnovne škole, dve srednje i jedan fakultet što čini šest poduzoraka. Prikazaćemo ih redom po pitanjima iz upitnika.

U prvom pitanju se od učenika/studenata tražilo da navedu koliko kamere ima u školi/fakultetu. U Tabeli 1. su prikazani rezultati poduzoraka osnovnih škola. Vidimo da u prvoj osnovnoj školi samo 31,6% učenika daje odgovarajuću procenu broja postavljenih video kamera, u drugoj osnovnoj školi odgovarajuću procenu daje samo 33,3% učenika, a u trećoj 11,1%. Ono što je takođe važan podatak je da više od polovine učenika podbacuje u proceni broja postavljenih kamera.

Tabela 1. Broj postavljenih video kamera u osnovnim školama i procena učenika o njihovom broju.

osnovna škola	prva		druga		treća	
broj kamera u školi	12		29		25	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%
od 1 do 5	3	15,8	1	4,2	2	7,4
od 6 do 10	9	47,4	7	29,2	13	48,1
od 11 do 15	6	31,6	8	33,3	9	33,3
vise od 15	1	5,3	8	33,3	3	11,1
ukupno	19	100,0	24	100,0	27	100,0

U Tabeli 2. su prikazani rezultati poduzoraka srednjih škola i fakulteta o broju postavljenih kamera. Vidimo da u prvoj srednjoj školi samo 22,7% učenika daje odgovarajuću procenu broja postavljenih video kamera, u drugoj srednjoj školi odgovarajuću procenu daje samo 2,6% učenika, a u trećoj 15,9% studenata. Ovde je važan podatak da više od tri četvrtine učenika/studenata podbacuje u proceni broja postavljenih kamera.

Tabela 2. Broj postavljenih video kamera u srednjim školama i na fakultetu, i procena učenika/studenata o njihovom broju.

ustanova	prva srednja		druga srednja		fakultet	
broj kamera u ustanovi	16		20		18	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%
od 1 do 5	2	9,1	3	7,7	7	10,1
od 6 do 10	5	22,7	16	41,0	27	39,1
od 11 do 15	10	45,5	19	48,7	24	34,8
vise od 15	5	22,7	1	2,6	11	15,9
ukupno	22	100,0	39	100,0	69	100,0

U drugom pitanju se od učenika/studenata tražilo da zaokruže ponuđena mesta na kojima su postavljene video kamere. U Tabeli 3. su prikazani rezultati poduzorka osnovne škole br. 1. Vidimo da kamere u hodniku primećuje samo 10,5% učenika, na ulazu škole ih primećuje 36,8% učenika, ispred toaleta 21,1%, a u dvorištu škole 57,9% učenika.

Tabela 3. Mesto postavljenih video kamera u osnovnoj školi br. 1. i procena učenika.

mesto	hodnik		učionice		ulaz škole		ispred toaleta		dvorište škole	
postavljena	DA		NE		DA		DA		DA	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
zaokružio „postavljeno“	17	10,5	1	5,3	7	36,8	4	21,1	11	57,9
nije zaokružio	2	89,5	18	94,7	12	63,2	15	78,9	8	42,1
ukupno	19	100,0	19	100,0	19	100,0	19	100,0	19	100,0

U Tabeli 4. su prikazani rezultati poduzorka osnovne škole br. 2 o zapažanju učenika na kojim mestima su postavljene kamere. Vidimo da kamere u hodniku i na ulazu škole primećuje samo 4,2% učenika, ispred toaleta 16,7%, a u dvorištu škole 75% učenika.

Tabela 4. Mesto postavljenih video kamera u osnovnoj školi br. 2. i procena učenika.

mesto	hodnik		učionice		ulaz škole		ispred toaleta		dvorište škole	
postavljena	DA		NE		DA		NE*		DA	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
zaokružio „postavljeno“	23	4,2	3	12,5	23	4,2	4	16,7	18	75,0
nije zaokružio	1	95,8	21	87,5	1	95,8	20	83,3	6	25,0
ukupno	24	100,0	24	100,0	24	100,0	24	100,0	24	100,0

*vide se, ali nisu direktno postavljene

U Tabeli 5. su prikazani rezultati poduzorka osnovne škole br. 3 o zapažanju učenika na kojim mestima su postavljene kamere. Vidimo da kamere u hodniku primećuju gotovo svi učenici, njih 96,3% učenika, na ulazu škole ih primećuje 40,7% učenika, ispred toaleta 11,1%, a u dvorištu škole 77,8% učenika.

Tabela 5. Mesto postavljenih video kamera u osnovnoj školi br. 3. i procena učenika.

mesto	hodnik		učionice		ulaz škole		ispred toaleta		dvorište škole	
postavljena	DA		NE		DA		DA*		DA	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
zaokružio „postavljeno“	26	96,3	0	0,0	11	40,7	3	11,1	21	77,8
nije zaokružio	1	3,7	27	100,0	16	59,3	24	88,9	6	22,2
ukupno	27	100,0	27	100,0	27	100,0	27	100,0	27	100,0

*u blizini

U Tabeli 6. su prikazani rezultati poduzorka srednje škole br. 1 o zapažanju učenika na kojim mestima su postavljene kamere. Vidimo da kamere u hodniku primećuju gotovo svi učenici, njih 95,5% učenika, na ulazu škole ih primećuje 81,8% učenika, ispred toaleta 13,6%, a u dvorištu škole 86,4% učenika.

Tabela 6. Mesto postavljenih video kamera u srednjoj školi br. 1, i procena učenika.

mesto	hodnik		učionice		ulaz škole		ispred toaleta		dvorište škole	
postavljena	DA		NE		DA		DA		DA	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
zaokružio „postavljeno“	21	95,5	0	0,0	18	81,8	3	13,6	19	86,4
nije zaokružio	1	4,5	22	100,0	4	18,2	19	86,4	3	13,6
ukupno	22	100,0	22	100,0	22	100,0	22	100,0	22	100,0

U Tabeli 7. su prikazani rezultati poduzorka srednje škole br. 2 o zapažanju učenika na kojim mestima su postavljene kamere. Vidimo da kamere u hodniku primećuju svi učenici, njih 100% učenika, na ulazu škole ih primećuje 17,9% učenika, a u dvorištu škole 89,7% učenika.

Tabela 7. Mesto postavljenih video kamera u srednjoj školi br. 2., i procena učenika.

mesto	hodnik		učionice		ulaz škole		ispred toaleta		dvorište škole	
postavljena	DA		NE		DA		NE		DA	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
zaokružio „postavljeno“	39	100,0	0	0,0	7	17,9	1	2,6	35	89,7
nije zaokružio	0	0,0	39	100,0	32	82,1	38	97,4	4	10,3
ukupno	39	100,0	39	100,0	39	100,0	39	100,0	39	100,0

U Tabeli 8. su prikazani rezultati poduzorka fakulteta o zapažanju studenata na kojim mestima su postavljene kamere. Vidimo da kamere u hodniku primećuju gotovo svi studenti, njih 95,7% učenika, u učionicama ih primećuje 52,2% studenata, a na ulazu fakulteta ih primećuje 78,3% studenata.

Tabela 8. Mesto postavljenih video kamera na fakultetu, i procena studenata.

mesto	hodnik		učionice		ulaz fakulteta		ispred toaleta		dvorište fakulteta	
postavljena	DA		DA		DA		NE*		NE	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
zaokružio „postavljeno“	66	95,7	36	52,2	54	78,3	10	14,5	21	30,4
nije zaokružio	3	4,3	33	47,8	15	21,7	59	85,5	48	69,6
ukupno	69	100,0	69	100,0	69	100,0	69	100,0	69	100,0

*vide se, ali nisu direktno postavljene

U trećem pitanju se od učenika/studenata tražilo da procene da li postavljene video kamere beleže samo video zapis ili video i audio zapis zajedno. U Tabeli 9. su prikazani rezultati poduzorka osnovnih škola. Vidimo da u prvoj školi učenici imaju podeljena mišljenja, u drugoj i trećoj većina misli da ima samo video zapis.

Tabela 9. Vrsta video zapisa koji se beleži kamerama u osnovnim školama i procena učenika.

osnovna škola	prva		druga		treća	
vrsta zapisa	video		video		video/audio	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%
video	9	47,4	21	87,5	23	85,2
video i audio	10	52,6	3	12,5	4	14,8
ukupno	19	100,0	24	100,0	27	100,0

U Tabeli 10. su prikazani rezultati poduzorka srednjih škola i fakulteta o proceni koja se vrsta video zapisa beleži kamerama. Vidimo da većina učenika/studenata smatra da se zapisuje samo video zapis.

Tabela 10. Vrsta video zapisa koji se beleži kamerama u srednjim školama i na fakultetu i procena učenika/studenata.

osnovna škola	prva		druga		fakultet	
vrsta zapisa	video		video		video/audio	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%
video	19	86,4	38	97,4	61	88,4
video i audio	3	13,6	1	2,6	8	11,6
ukupno	22	100,0	39	100,0	69	100,0

U četvrtom pitanju se od učenika/studenata tražilo da procene koliko dugo se čuvaju video zapisi. U Tabeli 11. su prikazani rezultati poduzorka osnovnih škola. Vidimo da oko 50% učenika u dve osnovne škole procenjuju da se video zapisi čuvaju mesec dana, iako je to slučaj u jednoj školi a u drugoj nije, a u trećoj osnovnoj školi nešto više od 50% učenika smatra da se zapis čuva do mesec dana.

Tabela 11. Dužina čuvanja video zapisa u osnovnim školama i procena učenika.

osnovna škola	prva		druga		treća	
dužina čuvanja zapisa	30 dana		10 dana		15 dana	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%
nedelju dana	4	21,1	6	25,0	7	25,9
mesec dana	9	47,4	13	54,2	8	29,6
polugodište	3	15,8	0	0,0	4	14,8
školska godina	3	15,8	5	20,8	8	29,6
ukupno	19	100,0	24	100,0	27	100,0

U Tabeli 12. su prikazani rezultati poduzorka srednjih škola i fakulteta o dužini čuvanja video zapisa. Vidimo da 40,9% učenika u prvoj srednjoj školi procenjuju da se video zapisi čuvaju mesec dana, dok u drugoj srednjoj školi to procenjuje samo 20,5% učenika. Na fakultetu 31,9% studenata smatra da se zapis čuva mesec dana. Relativno velik procenat, od trećine do polovine učenika/studenata, procenjuje da se video zapisi čuvaju u trajanju školske godine.

Tabela 12. Dužina čuvanja video zapisa u srednjim školama i fakultetima,
i procena učenika/studenata.

osnovna škola dužina čuvanja zapisa	prva		druga		fakultet	
	30 dana		20 - 30 dana		30 dana	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%
nedelju dana	3	13,6	7	17,9	10	14,5
mesec dana	9	40,9	8	20,5	22	31,9
polugodište	2	9,1	4	10,3	13	18,8
školska godina	8	36,4	20	51,3	24	34,8
ukupno	22	100,0	39	100,0	69	100,0

U petom pitanju se od učenika/studenata tražilo da zaokruže ponuđene osobe za koje misle da imaju pristup video zapisima. U Tabeli 13. su prikazani rezultati poduzorka osnovne škole br. 1. Vidimo da svi učenici ispravno procenjuju da direktor ima pravo pristupa video zapisu, da 68,4% procenjuje da policija ima pravo pristupa, a zatim profesori (57,9%) i pedagog/psiholog (42,1%), dok samo 10,5% vidi i roditelje kao ovlašćene za pristup video zapisima.

Tabela 13. Pravo pristupa video zapisima u osnovnoj školi br. 1. i procena učenika.

osoba	direktor		pedagog / psiholog		profesori		roditelji		policija	
	DA		NE		NE		NE		DA	
ima pravo pristupa	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
procena učenika:										
zaokružio „ima“	19	100,0	8	42,1	11	57,9	2	10,5	13	68,4
nije zaokružio	0	0,0	11	57,9	8	42,1	17	89,5	6	31,6
ukupno	19	100,0	19	100,0	19	100,0	19	100,0	19	100,0

U Tabeli 14. su prikazani rezultati poduzorka osnovne škole br. 2 o mišljenju učenika ko ima pravo pristupa video zapisima. Vidimo da većina učenika ispravno procenjuju da direktor ima pravo pristupa video zapisu (91,7%), da 29,2% procenjuje da policija ima pravo pristupa, a manji procenat to pravo pripisuje pedagogu/psihologu (29,2%), profesorima (16,7%), i roditeljima (4,2%).

Tabela 14. Pravo pristupa video zapisima u osnovnoj školi br. 2. i procena učenika.

osoba	direktor		pedagog / psiholog		profesori		roditelji		policija	
	DA		NE		NE		NE		DA*	
ima pravo pristupa	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
procena učenika:										
zaokružio „ima“	22	91,7	7	29,2	4	16,7	1	4,2	17	29,2
nije zaokružio	2	8,3	17	70,8	20	83,3	23	95,8	7	70,8
ukupno	24	100,0	24	100,0	24	100,0	24	100,0	24	100,0

*i obezbeđenje škole

U Tabeli 15. su prikazani rezultati poduzorka osnovne škole br. 3 o mišljenju učenika ko ima pravo pristupa video zapisima. Vidimo da većina učenika ispravno procenjuju da direktor ima pravo pristupa video zapisu (88,9%), da 44,4% procenjuje da policija ima pravo pristupa, kao i pedagog/psiholog, 37% to pravo pripisuje profesorima, a roditeljima samo 11,1%.

Tabela 15. Pravo pristupa video zapisima u osnovnoj školi br. 3. i procena učenika.

osoba	direktor		pedagog / psiholog		profesori*		roditelji		policija	
ima pravo pristupa	DA		NE		NE		NE		DA	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
zaokružio „ima“	24	88,9	12	44,4	10	37,0	3	11,1	12	44,4
nije zaokružio	3	11,1	15	55,6	17	63,0	24	88,9	15	55,6
ukupno	27	100,0	27	100,0	27	100,0	27	100,0	27	100,0

*organizator nastave (glavni dežurni)

U Tabeli 16. su prikazani rezultati poduzorka srednje škole br. 1 o mišljenju učenika ko ima pravo pristupa video zapisima. Vidimo da svi učenici ispravno procenjuju da direktor ima pravo pristupa video zapisu, da 68,2% procenjuje da policija ima pravo pristupa, a zatim pedagog/psiholog (44,4%) i profesori (37%), dok samo 11,1% vidi i roditelje kao ovlašćene za pristup video zapisima.

Tabela 16. Pravo pristupa video zapisima u srednje školi br. 1. i procena učenika.

osoba	direktor		pedagog / psiholog		profesori		roditelji		policija	
ima pravo pristupa	DA		NE		NE		NE		NE	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
zaokružio „ima“	22	100,0	10	45,5	3	13,6	1	4,5	15	68,2
nije zaokružio	0	0,0	12	54,5	19	86,4	21	95,5	7	31,8
ukupno	22	100,0	22	100,0	22	100,0	22	100,0	22	100,0

U Tabeli 17. su prikazani rezultati poduzorka srednje škole br. 2 o mišljenju učenika ko ima pravo pristupa video zapisima. Vidimo da većina učenika ispravno procenjuju da direktor ima pravo pristupa video zapisu (97,4%), da 64,1% procenjuje da policija ima pravo pristupa, a zatim pedagog/psiholog (82,1%), profesori (30,8%), dok čak 20,5% vidi i roditelje kao ovlašćene za pristup video zapisima.

Tabela 17. Pravo pristupa video zapisima u srednje školi br. 2. i procena učenika.

osoba	direktor		pedagog / psiholog		profesori		roditelji		policija	
ima pravo pristupa	DA*		NE		NE		NE		NE	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
zaokružio „ima“	38	97,4	32	82,1	12	30,8	8	20,5	25	64,1
nije zaokružio	1	2,6	7	17,9	27	69,2	31	79,5	14	35,9
ukupno	39	100,0	39	100,0	39	100,0	39	100,0	39	100,0

*jedan ekran je u holu tako da svako može da gleda snimke u realnom vremenu, a direktor odobrava pregled zapisa ovlašćenom licu unazad

U Tabeli 18. su prikazani rezultati poduzorka za fakultet o mišljenju studenata ko ima pravo pristupa video zapisima. Vidimo da većina studenata procenjuje da dekan ima pravo pristupa video zapisu (81,2%), da 59,4% procenjuje da policija ima pravo pristupa, a zatim profesori (37,7%), pedagog/psiholog (24,6%), dok samo 7,2% vidi i roditelje kao ovlašćene za pristup video zapisima.

Tabela 18. Pravo pristupa video zapisima na fakultetu i procena studenata.

osoba*	dekan		pedagog / psiholog		profesori		roditelji		policija	
ima pravo pristupa	NE		NE		NE		NE		NE	
procena učenika:	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
zaokružio „ima“	56	81,2	17	24,6	26	37,7	5	7,2	41	59,4
nije zaokružio	13	18,8	52	75,4	43	62,3	64	92,8	28	40,6
ukupno	39	100,0	39	100,0	39	100,0	39	100,0	39	100,0

*pravo pristupa imaju ovlašćena lica

Sa Tabelom 18. smo završili prikaz faktičkog stanja video nadzora u ustanovama i njegovog opažanja od strane učenika/studenata. U naredne dve tabele ćemo prikazati odabране tvrdnje iz upitnika merene petostepenom Likertovom skalom koje govore o određenim uverenjima učenika/studenata povezanim sa video nadzorom. U Tabeli 19. su date prosečne vrednosti odgovora na tvrdnje za celokupan uzorak. Ispitanici procenjuju kao uglavnom tačno tvrdnje koje govore o postavljanju kamera na vidna mesta, o većoj sigurnosti koju pružaju kamere sa video-audio snimanjem, kao i svoje poznavanje mesta gde su kamere postavljene. Ispitanici procenjuju kao više netačnim nego tačnim da se snimci sa kamera redovno prate. Takođe smatraju da je više netačno nego tačno da roditelji treba da imaju pristup video snimcima. Ispitanici se uglavnom ne slažu sa postavljanjem kamera u učionicama.

Tabela 19. Srednje vrednosti odgovora na tvrdnje upitnika.

tvrđnje upitnika	M
1 Kamere se postavljaju na vidna mesta.	3.81
2 Znam gde su postavljene kamere po školi.	3.78
3 Veću sigurnost pružaju kamere koje imaju i audio snimanje.	4.07
4 Snimci sa kamera se redovno prate.	2.66
5 Kamere treba da se postave u učionicama.	2.23
6 Roditelji treba da imaju pristup video snimcima.	2.62

U Tabeli 20. su date prosečne vrednosti odgovora na tvrdnje za šest poduzoraka. Procene učenika osnovne škole 2 se na većini tvrdnji razlikuju od procena učenika ostale dve osnovne škole. Procene studenata se značajno razlikuju kad je u pitanju postavljanje kamera u učionicama: studenti su više spremni da dozvole postavljanje kamera u učionicama od učenika osnovnih i srednjih škola.

Tabela 20. Srednje vrednosti odgovora na tvrdnje upitnika.

	OŠ 1	OŠ 2	OŠ 3	SŠ 1	SŠ 2	F
1 Kamere se postavljaju na vidna mesta.	4.26	3.37	4.07	3.59	3.87	3.77
2 Znam gde su postavljene kamere po školi.	4.42	4.12	4.00	3.00	3.87	3.59
3 Veću sigurnost pružaju kamere koje imaju i audio snimanje.	3.95	3.37	4.15	4.50	4.38	4.00
4 Snimci sa kamera se redovno prate.	1.84	2.83	2.78	3.32	2.41	2.72
5 Kamere treba da se postave u učionicama.	1.84	1.25	2.15	1.86	1.59	3.19
6 Roditelji treba da imaju pristup video snimcima.	2.37	1.71	2.78	2.68	2.82	2.81

Na osnovu T-testa utvrđena je statistički značajna razlika između poduzoraka osnovnih i srednjih škola na nivou .01 za tvrdnje 2. i 3. Učenici osnovnih škola su uvereniji u svoje poznavanje mesta gde su postavljene kamere (4.16) od učenika srednjih škola (3.56) i studenata (3.59), dok su učenici srednjih škola smatrali sigurnijim kamere koje imaju i audio snimanje (4.43) od učenika osnovnih škola (3.83) i studenata (4.00).

DISKUSIJA

Prilikom diskusije prikazanih rezultata ovog istraživanja sprovedenog na prigodnom uzorku rukovodićemo se dobijenim rezultatima, razlikama između poduzoraka osnovnih, srednjih škola i fakulteta i pretpostavkama koje smatramo da treba uzeti u obzir u planiranju narednih istraživanja. Prvo ćemo komentarisati odnos između samoprocene učenika/studenata na tvrdnji "Znam gde su postavljene kamere po školi", i stvarnog poznavanja broja postavljenih kamera u školi i mesta gde su kamere postavljene. Učenici osnovnih škola (7. i 8. razredi) visoko procenjuju (4.16) svoje poznavanje mesta gde su kamere postavljene, za

razliku od učenika srednjih škola (3.56) i studenata (3.59). Međutim, uporedba njihove procene i stvarnog stanja pokazuje da između 57% i 78% učenika zna da su kamere postavljene u dvorištu škole, na ulazu u školu ih primećuje između 4% i 41%, u hodniku između 4% i 96% zavisno od škole, a ispred toaleta između 11% i 21%. Razlika između uverenosti u poznavanje mesta gde se kamere nalaze i stvarnog poznavanja je očigledna. Ona se može tumačiti određenim razvojno specifičnim pojavama kao što je nedovoljna samokritičnost učenika na datom uzrastu, preterana samouverenost karakteristična za period rane adolescencije, i slično. Treba takođe uzeti u obzir i nedovoljnu motivisanost da se upitnik pažljivo popuni, s tim što smatramo da ovaj faktor manje doprinosi uočenoj pojavi. Značajan faktor, pored razvojnih je verovatno vezan za školsku klimu, arhitektonski dizajn školske sredine i iskustvo učenika povezano sa korišćenjem video nadzora u školi. Ako pogledamo rezultate u Tabelama 3., 4. i 5. videćemo da učenici osnovne škole broj 3. najbolje procenjuju mesto gde su postavljene kamere, znatno bolje od ostale dve osnovne škole. Trebalo bi ispitati u kojoj meri je to povezano sa vidljivošću kamera koje su postavljene, sa znakovima koje govore o postavljenom video nadzoru u školi, sa skretanjem pažnje učenicima o postojanju video nadzora i njegovom značaju u obezbeđivanju bezbednosti u školi, sa iskustvima koja su učenicima poznata a na osnovu kojih je video nadzor korišćen u rasvetljavanju određenih incidenata i slično. Odgovori ispitanika na prvo pitanje pokazuju da učenici dve osnovne škole smatraju da su kamere vidljivo postavljene, dok jedna osrednje ocenjuje vidljivost kamera. Ovi nalazi su približno u skladu sa procentom pogađanja mesta gde su postavljene kamere u datim školama. U svakom slučaju ovakva razmišljanja su u skladu sa preporukom da treba upoznati učenike sa video nadzorom a ne samo postaviti ga u školsku sredinu jer je efikasnost video nadzora povezana sa sveštu o njegovom postojanju (Kovačević-Lepojević, Žunić-Pavlović, 2012; Lipovac, 2014).

Samouverenost u lično poznavanje mesta gde su postavljene kamere je takođe u disproporciji sa procenom odgovarajućeg broja postavljenih video kamera u školskoj sredini. Samo 11% do 33% učenika ispravno procenjuje broj postavljenih kamera, a više od polovine učenika podbacuje u proceni broja postavljenih kamera. Može se pretpostaviti da su učenici svesni postojanja video nadzora u školi ali da ne obraćaju pažnju na većinu postavljenih kamera. Učenicima su posebno interesantne kamere postavljene u dvorištu škole što je verovatno povezano sa tendencijom da se u okviru tog prostora ponašaju slobodnije i izražajnije nego u učionici i na hodnicima škole, tako da raste i verovatnoća da će se javiti nepoželjna ponašanja. Za učenike 7. i 8. razreda to je prostor u kojem pojedinci teže da se ponašaju nedozvoljeno, na primer puše cigarete, piju alkohol, dobacuju drugim učenicima i slično.

Što se učenika srednje škole tiče, naspram relativno samokritičnoj proceni svog poznavanja mesta gde su postavljene kamere, njihovo stvarno poznavanje je više nego dobro. Od 95% do 100% učenika zna da su kamere postavljene u hodnicima škole, a od 86% do 90% ih zna da su postavljene u dvorištu škole. Slično i studenti, njih 96% primećuje kamere u hodnicima. To govori o dobrom opažanju kod adolescenata u periodu kasne i pozne adolescencije i mladih odraslih. Pretpostavljamo da je reč o vrsti opažanja koja je povezana sa adekvatnim znanjem o video nadzoru što znači da kognitivne šeme o video nadzoru upravljaju opažanjem učenika srednjih škola i studenata. Ono što je interesantno je da samo 52% studenata primećuje kamere u učionicama iako su one postavljene u svim

učionicama na fakultetu. Moguće je da je učionica mesto na kojem studenti usmeravaju svoju pažnju na predavanja i vežbe i nemaju veliku mogućnost kretanja, te je opažanje kamera nevažno. Pa ipak, s obzirom da je reč o učionicama u kojima se sprovode ispitne interesantno je da izostaje opažanje kamera kao potencijalnog tehničkog sredstva koje može da zabeleži nedozvoljene radnje kao što je prepisivanje.

Iako učenici srednjih škola i studenti relativno tačno daju procenu mesta gde su postavljene kamere, njihova procena je jako loša kada je u pitanju procena broja postavljenih kamera i kreće se od 3% do 23%. Više od tri četvrtine učenika/studenata podbacuje u proceni broja postavljenih kamera. Možemo reći da učenici srednjih škola i studenti znaju da kamere beleže njihovo ponašanje ali ne obraćaju pažnju na konkretna pojedinačna mesta odakle ih kamere posmatraju te ne zapažaju njihovu brojnost. Ako bi ovaj podatak tumačili psihološkim razlozima mogli bi reći da je podbacivanje u broju kamera povezano sa tendencijom da se omalovaži činjenica o postojanju kamera i njihovom uticaju na vlastito doživljavanje i ponašanje. Kad tumačimo doživljavanja i ponašanja ljudi, a adolescenata posebno, treba uzimati u obzir dvojaku prirodu čoveka i čestu ambivalenciju u pogledu istog objekta. U slučaju video nadzora on može predstavljati, s jedne strane, pretnju privatnosti i neopravdan monitoring nečijeg ponašanja, a, s druge strane, garanciju bezbednog okruženja u kojem se možemo opustiti i prijatno osećati, bez straha od pretečih događaja. Neki autori smatraju da je sigurnost ključni razlog primene video nadzora, posebno na javnim prostorima na kojima se mladi okupljaju (Browning, 2001). Oni čak predlažu da se snimak video kamere povremeno projektuje na zid kako bi bio vidljiv svima i na taj način pojačao utisak događaja i skrenuo pažnju na činjenicu da se prostor nadgleda kako bi se sprečili potencijalni prekršioci od nedozvoljenog ponašanja. Ovakav pristup je primenila jedna od srednjih škola obuhvaćena našim uzorkom. Oni su postavili ekran u holu škole na kojem mogu da se prate snimci kamera u realnom vremenu.

Kada je u pitanju procena da li kamere beleže samo video zapis ili video i audio zapis većina prepostavlja da kamere beleže samo video zapis. Različitu procenu imaju samo učenici osnovne škole br. 1. koji imaju podeljena mišljenja. Što se tiče mišljenja o sigurnosti učenici srednjih škola smatraju da veću sigurnost pružaju kamere koje imaju i audio snimanje. Možemo prepostaviti da je za učenike osnovnih škola dovoljan dokaz krivice kada neko kaže "video sam te", dok je za učenike srednjih škola ono što se vidi nedovoljan dokaz, te da je potrebno i da se čuje šta neko izgovara i kako to izgovara kako bi se ispravno protumačilo ono što se dogodilo. Za studente fakulteta je audio snimak značajan dodatak video zapisu ali u umerenoj meri, ne toliko izraženo kao kod učenika srednjih škola.

Kad je u pitanju procena dužine čuvanja video zapisa učenici osnovnih škola imaju tendenciju da prepostavave da se video zapis čuva mesec dana ili manje, dok učenici srednjih škola i studenti imaju tendenciju da prepostavave da se video zapis čuva mesec dana ili školsku godinu. Čak više od trećine učenika/studenata procenjuje da se video zapisi čuvaju u trajanju školske godine. Kad posmatramo ovakve nalaze jasno je da oni nisu pokazatelj objektivnog poznavanja razloga zašto je prosečno vreme čuvanja video zapisa mesec dana. Naime, to je ovisno o veličini prostora na memoriji, a on je najčešće takav da može smestiti zapise u trajanju mesec dana. Nakon mesec dana beleženje zapisa briše prethodni zapis. Dakle, najverovatnije su subjektivni razlozi za prepostavku o dužini čuvanja video zapisa. Prepostavljamo da su oni povezani sa načinom organizacije vremena u školi. U osnovnoj školi je vreme u kojem se organizuju aktivnosti učenika kraće,

povezano je sa nedeljnim obavezama kao što je pisanje domaćih zadataka, česti kontrolni i ispitivanja. S druge strane, učenici osnovnih škola verovatno svoje buduće aktivnosti planiraju na kraće staze i u stanju su da planiraju samo neposrednu budućnost. U srednjoj školi je organizacija nastave slična osnovnoj školi ali je pažnja učenika više usmerena na konačni ishod njihovih aktivnosti koji je povezan sa zaključnom ocenom na kraju godine. Posebno je to karakteristično za studente koji imaju ispite na kraju semestra, a konačni ishod njihovih aktivnosti je povezan sa upisom naredne školske godine. Takođe, možemo pretpostaviti da je perspektiva budućnosti u srednjoj školi i na fakultetu šira i obuhvata izbor budućeg fakulteta, odnosno zanimanja, dok je kod učenika osnovne škole usmerena samo na nastavak školovanja i upis srednje škole po želji.

Kad posmatramo rezultate procene da li se snimci kamera redovno prate vidimo da je procena svih ispitanika da se isti neredovito i slabo prate. Takvo mišljenje doprinosi manjem obraćanju pažnje na kamere i svesti da će se kamere pregledati samo kod većih prekršaja ali ne i kod manjih. Na taj način se gubi funkcija video nazora u prevenciji širokog spektra nedozvoljenih oblika ponašanja koji su manje uočljivi i slabo se sankcionisu kao što je maltretiranje drugih učenika. Pogotovo je to slabo uočljivo ako se sprovodi verbalno a ne i fizički.

Pravo pristupa video zapisima u osnovnim školama po pravilu imaju direktori i policija, a zatim i ovlaštena lica kao što su obezbeđenje škole i dežurni profesor. U srednjim školama to pravilo imaju direktori i oni daju pravo pristupa ovlašćenim licima. Na fakultetu je to pravo dato isključivo ovlašćenim licima. Procene učenika osnovnih škola o pravu pristupa uglavnom to pravo pripisuju direktoru škole, a zatim i policiji, što se slaže sa faktičkim stanjem. Međutim, često se to pravo pripisuje pedagogu/psihologu, profesorima i ređe roditeljima. Takav nalaz govori više o tome kako učenici rangiraju legitimni autoritet u školi. Najveći autoritet ima direktor škole, a zatim pedagog/psiholog i profesori. Policija se pojavljuje kao legitimni autoritet kada su prekršaji u pitanju. Slični podaci se dobijaju i za učenike srednjih škola s tim što se pedagogu/psihologu pripisuje veći autoritet od profesora. To tumačimo jasnjim tumačenjem uloge pedagoga/psihologa kao pomoćnika direktora u upravljanju školom kod učenika srednjih škola. Nalazi studenata su slični učenicima srednjih škola što tumačimo više uticajem njihovih srednjoškolskih iskustava nego iskustava sa video nadzorom na fakultetu. Pitanje je tako formulisano da više odgovara iskustvu učenika osnovnih i srednjih škola nego fakulteta tako da su studenti lako mogli da se prebace na svoje srednjoškolsko iskustvo prilikom odgovaranja na pitanje. Drugačije bi bilo teško protumačiti nalaz da 82% studenata pripisuje pravo pristupa video zapisima pedagozima/psiholozima koji na fakultetu nemaju ulogu pomoćnika dekana u upravljanju fakultetom, već imaju isključivo ulogu profesora u nastavi. Interesantan nalaz da se procenat prava pristupa koji se daje roditeljima kreće od 7% do 20% govori u prilog verovanju pojedine dece da njihovi roditelji zahvaljujući kontaktu sa direktorom, pedagogom/psihologom i/ili profesorima mogu da dođu do pristupa video zapisima. Ovakvi nalazi odražavaju činjenicu da u našoj sredini ne postoje propisi koji jasno regulišu pitanje postavljanja, upotrebe i korišćenja video nadzora, tako da pitanje zaštite privatnosti ostaje otvoreno i sporno (Kovačević-Lepojević, Žunić-Pavlović, 2012; Lipovac, 2014). Ovakvi rezultati podržavaju potrebu za jasnijim određivanjem pravila koja bi upotrebu video nadzora definisala tako da se ne ugrožavaju prava na privatnost i onemogućila zloupotrebu u druge svrhe.

U ovom kontekstu se treba osvrnuti i na nalaze poslednja dva pitanja prikazana u Tabeli 20. Upadljivo je da učenici osnovnih i srednjih škola pokazuju protivljenje uvođenju kamera u učionice dok studenti nisu izričito protiv toga. Smatramo da takav nalaz ne može da se tumači potrebom za zaštitom privatnosti već je više povezan sa mogućnošću zloupotreba tokom pismenog i usmenog ispitivanja kako bi se drugim sredstvima sem znanja postigla veća ocena iz pojedinih predmeta. Što se tiče procene da li roditelji treba da imaju pravo pristupa video zapisima manji deo učenika i studenata smatra da roditeljima treba omogućiti takav pristup. Za ispravno razumevanje ovog rezultata potrebno je uraditi dodatna istraživanja jer je teško dati pretpostavku zašto se dobija ovakav rezultat. Moguće je da deca iz stabilnih porodica u kojima se roditelji cene kao istinski autoriteti smatraju da oni kao takvi treba da imaju pristup video zapisima. Međutim, isti rezultat se može posmatrati i kao potreba da se uđovolji roditeljima koji vrše snažnu kontrolu nad decom, te kao rezultat roditeljske represije u vaspitanju.

Na kraju treba podsetiti da je naše istraživanje sprovedeno na prigodnom uzorku tako da se rezultati istraživanja mogu uzeti samo kao pokazatelji određenih trendova koji treba pažljivije ispitati narednim istraživanjima.

ZAKLJUČAK

Opažanje video nadzora kod učenika osnovnih i srednjih škola i studenata uslovljeno je, pored objektivnih, i subjektivnih faktorima. Tu spadaju odlike razvojnog doba u kojem se adolescenti i mladi odrasli nalaze, u koje spada razvijenost kognitivnog aparata, izgrađenost kognitivnih šema i njihova povezanost sa upravljanjem opažanjem, samokritičnost, samouverenost i slične. Tako se pokazala upadljiva razlika između uverenosti u poznavanje mesta gde se kamere nalaze i stvarnog poznavanja kod učenika osnovnih škola koju tumačimo nedovoljnom samokritičnošću i preteranom samouverenošću učenika na tom uzrastu. S druge strane, učenici različitih osnovnih škola različito procenjuju vidljivost postavljenih kamera što ukazuje na značaj arhitektonskog dizajna školske sredine kao značajnog faktora u opažanju video nadzora. Pored toga važni faktori su znakovi koji govore o postavljenom video nadzoru, upoznavanje učenika sa načinom funkcionalisanja video nadzora, školska klima, kao i iskustva učenika povezana sa korišćenjem video nadzora u školi. Na taj način će se izgraditi složene kognitivne šeme o video nadzoru i pojačati kritičnost i opažanje učenika osnovnih škola prema pojavi video nadzora u školi. A sa podizanjem svesti o video nadzoru porasti će i njegova preventivna funkcija.

Kod učenika srednjih škola prisutno je bolje opažanje mesta na kojima su postavljene kamere što govori u prilog bolje formiranih kognitivnih šema o video nadzoru u školama. Međutim, na ovom uzrastu se javlja drugi problem subjektivne prirode, a to je tendencija da se omalovaži činjenica o postojanju kamera i njihovom uticaju na vlastito doživljavanje i ponašanje što se vidi po podbacivanju u proceni broja postavljenih kamera. Tome doprinosi i procena da se video zapisi ne prate redovno. Sličan nalaz je povezan sa činjenicom da se bolje opažaju kamere u prostorima u kojima je ponašanje učenika slobodnije i izražajnije, kao što su dvorište škole, jer tu raste verovatnoča javljanja nepoželjnog ponašanja.

Subjektivni razlozi upravljavaju i procenom o dužini čuvanja video zapisa a povezani su sa načinom opažanja organizacije vremena u školi. Kod učenika osnovne škole osnovne obaveze se javljaju na nedeljnomy i mesečnom nivou, dok se kod učenika srednjih škola one javljaju na mesečnom nivou i u perspektivi cele školske godine.

Nepoznavanje načina na koji funkcioniše video nadzor posebno dolazi do izražaja kada se odgovara na pitanje ko ima pravo pristupa video zapisima. Učenici to pravo pripisuju onim osobama koje imaju autoritet u školi i to u skladu sa opažanjem snage njihovog autoriteta. Stoga najveće pravo pripisuju direktoru škole, zatim pedagogu/psihologu i, na kraju, profesorima. Policija se pojavljuje kao legitimni spoljašnji autoritet i stoga dobija drugo mesto po snazi, između direktora i pedagoga/psihologa.

Na osnovu ovakvih nalaza može se dati preporuka da je važno pokrenuti edukativne aktivnosti kako bi se učenici informisali i bolje upoznali sa funkcijom video nadzora, njegovim tehničkim karakteristikama i načinom upotrebe, a vodeći računa o specifičnostima uzrasta učenika. Na taj način bi se pojačala svest o video nadzoru i on bi doprineo kako preventivnoj funkciji u sprečavanju neželjenih ponašanja tako i subjektivnom doživljaju veće sigurnosti u školi i slobodi u iskazivanju autentičnog izražajnog ponašanja koje nije negativno usmereno prema drugima.

LITERATURA

- Addington, L. (2009). Cops and cameras: Public school security as a policy response to columbine. *American Behavioral Scientist*, 52(10), 1426-1446.
- Garcia, C. A. (2003). School safety technology in America: Current use and perceived effectiveness. *Criminal Justice Policy Review*, 14(1), 30-54.
- Green, M. (1999). *The appropriate and effective use of security technologies in US schools*. Washington: National Institute of Justice.
- Isnard, A. (2001). Can surveillance cameras be successful in preventing crime and controlling anti-social behaviours? U: The Character, Impact and Prevention of Crime in Regional Australia. Conference of the Australian Institute of Criminology, Townsville, 2-3 August 2001.
- Kovačević-Lepojević, M., & Žunić-Pavlović, V. (2012). Primena video-nadzora u kontroli kriminala. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11(2), 325-345.
- Kordić, B. (2016). Procesi adaptacije u jačanju timova obrazovno vaspitnih ustanova na poslovima bezbednosti. U Popović-Ćitić, B. i Lipovac, M. (Ur) *Bezbednost u obrazovno-vaspitnim ustanovama: Osnovna načela, principi, protokoli, procedure i sredstva*, Beograd: Fakultet bezbednosti, str. 181-194.
- Lipovac, M. (2014). Različiti aspekti primene video-nadzora u školskoj sredini u Republici Srbiji. U Popović-Ćitić, B. i Đurić, S. (Ur) Modeli unapređenja bezbednosti u obrazovnovaspitnim ustanovama, Beograd: Fakultet bezbednosti, str. 131-147.
- Nieto, M. (1997). Public video surveillance: Is it an effective crime prevention tool?. Sacramento: California Research Bureau.
- Pavone, V., & Pereira, M. (2009). The privacy Vs. security dilemma in a risk society: Insights from the PRISE project on the public perception of new security technologies in Spain. In J. Čas (Ed.), Towards privacy enhancing security technologies – the next steps (pp. 109-127). Vienna: PRISE.

STUDENTS' OBSERVATION ON VIDEO SURVEILLANCE IN SCHOOLS

**Boris Kordić
Lepa Babić**

Abstract: Video surveillance is widely present in primary and secondary schools as a technical measure of security in schools. An important feature of video surveillance is to prevent undesirable behaviour. In our research, we focused on the perception of students about video surveillance in schools and at universities: how many cameras was set up, where are cameras located, how long are records kept, what sort of records, who has the right of access to the records and similar. It turned out that the perception of students is largely conditioned by subjective factors and age specifics. It is therefore important to have age-specific planning of educational activities that will help building cognitive schemes about video surveillance which are in line with the practice of using them and thus reinforce preventive function of video surveillance in suppressing undesirable behaviour, and at the same time contribute to an increased feeling of security among pupils and students without the need for limiting the authentic expressive behaviour.

Key words: video surveillance, school environment, students, prevention, safety

Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије

351.78:373.2./.5(497.11)(082)

BEZBEDNOST u obrazovno-vaspitnim ustanovama i video-nadzor / urednici
Milan Lipovac, Svetlana Stanarević, Želimir Kešetović. - Beograd : Fakultet
bezbednosti, 2018 (Zemun : Birograf). - 184 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 300. - Str. 9-11: Predgovor / urednici Milan Lipovac, Svetlana
Stanarević, Želimir Kešetović. - Napomene i bibliografske referencije uz
tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Rezime na srp. i engl. jeziku.

ISBN 978-86-80144-23-8

1. Липовац, Милан [приређивач, сакупљач] [автор додатног текста] 2.
Станаревић, Светлана [приређивач, сакупљач] [илустратор] 3. Кешетовић,
Желимир [илустратор] [приређивач, сакупљач]

а) Школе - Безбедност - Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 262971916